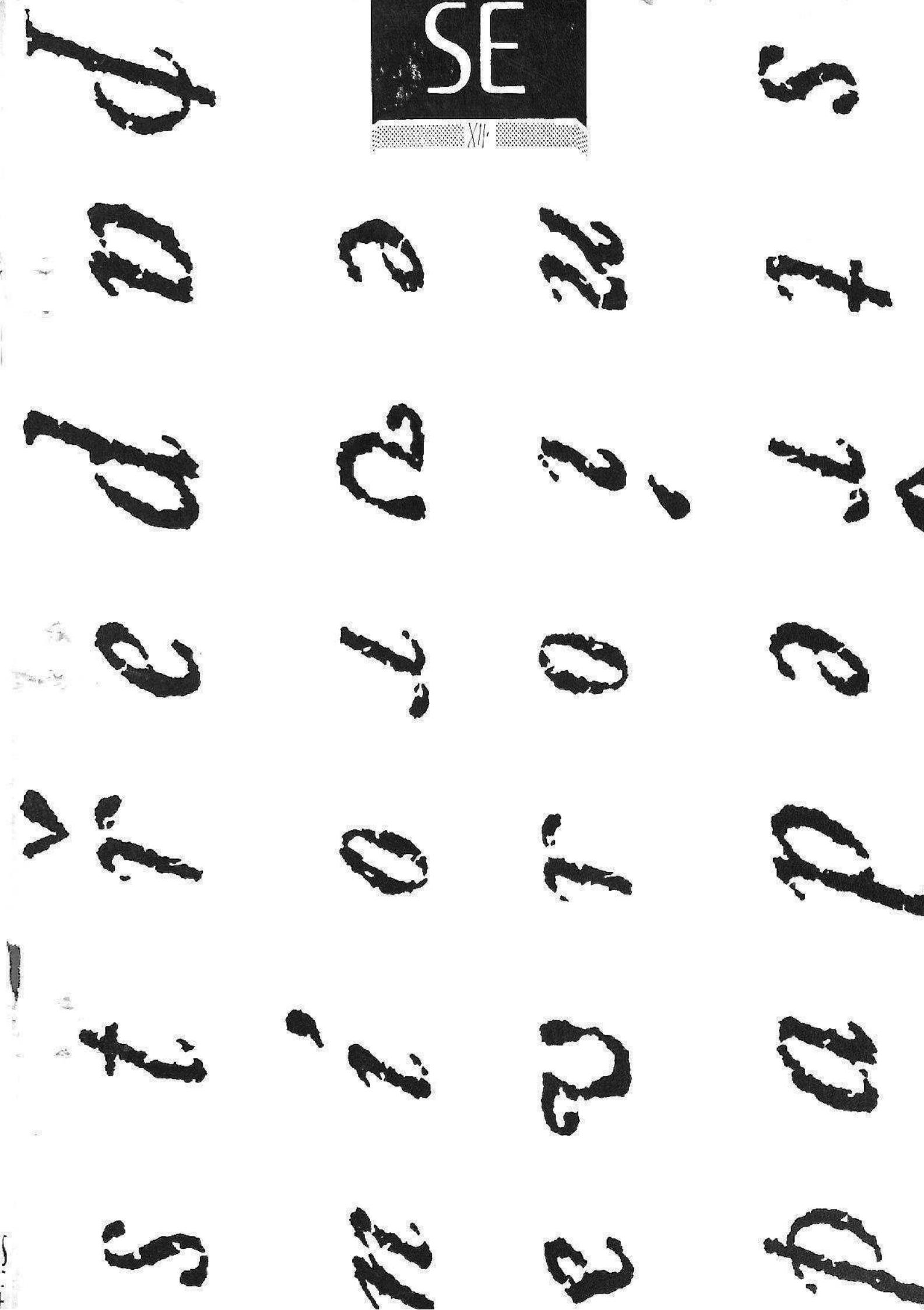

SE

XII

SE

STŘEDNÍ EVROPA

Právnický časopis

L e d e n

---

1 9 8 9

P R A H A

O b s a h

Úvodní poznámka	1
J. Vrána	
Poznárnky k dějinám Střední Evropy IV.	3
Francois Fejtö	
Nenapravitelná chyba: zničení Rakouska-Uherska	20
Janus	
Dr. Edvard Beneš: Světová válka a naše revoluce	30
Wolfgang Grassl a Barry Smith	
Politika národní rozmanitosti	39
Duchovní obnova	
Dokumenty Desetiletí duchovní obnovy	49
Václav Benda	
Duchovní obnova národa – východisko z nouze?	56
Názory	
Rozhovor Petrušky Šustrové se Stevenem Lukesem	
Proti historickému pesimismu	73
Konstantin	
K povaze totalismu	83
Z uherské tradice	
Robert J. W. Evans	
Uhry a habsburská monarchie v letech 1840-1867	99
Istvan Kemeny	
József Eötvös	123
ZECHER	
Raul Hilberg / Alfons Söllner	
Prolomit mlčení	133
Jak to bylo	
Karl-Heinz Jansen	
Tři zrazené národy	151
Krantz	
K historii Středoevropské odborové federace	162
Reakce	
zh	
Brněnská Střední Evropa	171
fw	
Poznámka na okraj prvního čísla Review	173
Příloha	
Anna Kovanicová-Hyndráková	
Dopis dětem	183

ÚVODNÍ POZNÁMKA

Dvanácté číslo Střední Evropy otvírá - již málem tradičně - J. Vrána svými Poznámkami k dějinám Střední Evropy, které budou končit v příštím čísle pátým pokračováním. Dalším příspěvkem je závěr knihy Francoise Fejtö Zničení Rakouska-Uherska, která vyšla na podzim 1988 v edici Lieu Commun. Oznamujeme, že kniha F. Fejtö bude od příštího čísla vycházet v českém překladu na pokračování v příloze časopisu. Janus v článku o Benešově knize a Wolfgang Grassl a Barry Smith v úvaze o politice národní rozmakitosti se kriticky zabývají rozpadem Rakouska-Uherska a vznikem československého národního státu. Jsou to události, které jsou v Československu doposud vykládány jediným způsobem, což považujeme za krajně zjednodušující a i nadále se hodláme touto tematikou zabývat a nabízet výklady jiné.

V Československu již druhý rok probíhá Desetiletí duchovní obnovy. Přinášíme základní dokumenty k tomuto křesťanskému úsilí a zároveň zásadní statě Václava Bendy, která je nesena snahou, aby příležitost obnovy nebyla promarněna a došla svého pravého smyslu.

V rubrice Názory uveřejňujeme rozhovor Petrůšky Šustrové se Stevenem Lukesem ze začátku prosince 1988. S. Lukes je starý přítel Československa, který byl u nás znám jako levicový intelektuál, vždy diskutující a polemizující, a snad i doufající, že se v Československu nikdy neprosadí konzervativní postoje. O povaze totalismu uvažuje z křesťanských hledisek Konstantin.

Rubrika Z uherské tradice přináší článek Uhry a habsburská monarchie v letech 1840-1867 od oxfordského profesora Robertta J. W. Evansa, předního znalce středoevropské problematiky. Profesor Evans je mj. autorem světoznámé monografie o Rudolfovi II., která u nás k naší hanbě a škodě dodnes nevyšla, byť byla již před mnoha lety do češtiny přeložena. Istvan Kemeny podrobně informuje o Józsefu Eötvösovi, maďarském šlechtici a středoevropském politikovi, jehož význam u nás zdaleka není doceněn, přestože jeho myšlenky zdaleka neztratily aktuálnost.

V rubrice ZECHER, která má připomínat židovský národ, který na našem území po staletí žil a byl důležitým spolutvůrcem zvláštního českého duchovního ovzduší, uveřejňujeme rozhovor Alfonse Söllnera s americkým historikem Raulem Hilbergem, jehož celoživotním tématem je zničení evropských Židů.

O osudu tří národností, které se dnes aktivně hlásí ke své evropské nebo středoevropské tradici, nás v článku Tři zrazené národy informuje

Karl-Heinz Jansen v rubrice Jak to bylo. V téže rubrice popisuje Krantz vznik a cíle Středoevropské odborové federace z mezinárodních let. Je velkou otázkou, zda by podobná federace nebyla dnes znova aktuální, stejně jako mnohé jiné středoevropské organizace či instituce. Náš časopis vznik takových organizací nebo institucí zásadně hodlá vždy a všude podporovat. Sami jsme se nedávno obrátili na vídeňské přátele s myšlenkou založení středoevropského kulturního centra - blíže se v k tomu vrátíme v příštím čísle Střední Evropy.

Rubrika Reakce uvádí dvě recenze: zh píše o druhém čísle brněnské verze Střední Evropy, jež se zdárně rozvíjí a o které budeme i nadále čtenáře informovat. Na okraj prvního čísla Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews napsal poznámku fw.

V příloze dokončujeme vzpomínky Anny Kovanicové-Hyndrákové na její pobyt v nacistických lágrech a na návrat domů.

POZNÁMKY K DĚJINÁM STŘEDNÍ EVROPY IV.

J. Vrána

Připojení Slovenska k Čechám a vznik nového samostatného státu československého nebylo ze strany Slovenska výsledkem vnitřních vývojových procesů, ať již politické nebo duchovní povahy, nýbrž důsledkem mezinárodní konstelačce sil na konci první světové války a zahraničních aktivit Čechů a Slováků. Na Slovensku samém během války neprobíhaly v tomto směru žádné aktivity a převládala politická apatie a lhostejnost, vycházející především z toho, že naprostá většina slovenského obyvatelstva, tj. slovenští rolníci, byli v podstatě těsně spojeni s uherským královstvím. Nicméně pro takový výrazný obrat v dějinách Slovenska existovala příznivá atmosféra v celkové nespokojenosti s ekonomickými a kulturními poměry.

Na prvním místě bych zdůraznil hospodářskou bídou horních Uher, která vedla mezi r. 1889 a r. 1914 k emigraci více než 600 000 Slováků do Ameriky. Tento jev se přesně odráží ve statistikách: do r. 1900 roste zvolna počet Slováků a od r. 1900 dosti silně klesá, takže například v r. 1915 jich bylo méně než v r. 1891. Ekonomická politika uherské vládnoucí vrstvy byla totiž stejně bezohledná, jako její národnostní politika. Přitom dumajské státy prožívaly před první světovou válkou dobu rychlého ekonomického rozvoje a je pravděpodobné, že kdyby se jen část příznivých produkčních faktorů projevila i na Slovensku, byl by jeho politický vývoj jiný. Slovensko prostě stalo stranou, s výjimkou několika velkých měst, která ovšem nebyla slovenská. Stalo stranou počínaje železnicemi, které v hospodářském vývoji Střední Evropy hrály roli zásadní, přes primitivní způsob zemědělství, nevyvinutý obchod a nedostatek velkého průmyslu a kapitálu a konče tím důležitým faktorem, že ze slovenského národa vzešla sice celá řada básníků, kněží a právníků, ale žádní průmyslníci, obchodníci nebo továrníci. Myšlenkové klíma tu nebylo příznivé: průmysl, obchod, továrnictví a bankovnictví potřebují ze všeho nejvíce vyspělou "západní racionalitu" a té je na Slovensku dodnes jako šafránu. Dvě hlavní povolání Slováků, rolník a úředník, pro technický a průmyslový rozvoj neznamenala vůbec nic, převládá v nich totiž strach o přežití, snaha udržet to stávající a značně omezený duševní horizont.

Na druhém místě bych znova zdůraznil změnu politické situace po r. 1867.

Místo toho, aby dualismus byl pojat jako slušný základ pro další vývoj dunajského soustátí a na zákonných úpravách z let 1867-68 dále rozvíjena tradice uherského liberalismu, došlo k opačnému trendu. Většina politických představitelů uherského státu propadla zhoubné ideji maďarského národního státu a politických změn z r. 1867 buď hodlala zneužít ve jménu této ideje, nebo se jich zbavit a uvolnit si ještě více ruce. Namísto budování uherského národnostního státu, který by mohl sloužit i jako vzor pro západní polovinu monarchie, nový směr působil vyloženě negativně. Tento nacionalistický iluzionismus začal vidět v dualistických základech především překážku a začal bojovat proti "dualistickému konzervativismu" stejně vehementně jako proti všem rakouským celoříšským reformním plánům. V tomto vývoji - ekonomickém i politickém - spatruji konkrétní přínos Maďarů k rozbití monarchie, jejich historickou odpovědnost za tragédii Střední Evropy.

Také během války to byli především Maďaři, kteří stáli pevně na straně Německé říše a důvěrovali její síle a schopnosti zvítězit. Opozici, v jejímž čele stála hrabě Mihály Károlyi, a která už od r. 1915 usilovala o novou zahraničně politickou orientaci a o uzavření míru, nebyla dána šance až do r. 1918, jak ještě později uvidíme - to však bylo již pozdě na záchrannu království. Nelze se tedy divit, že mezi těmi několika sty politicky a národně uvědomělými Slováky nebyl posléze téměř nikdo, kdo by spojoval budoucnost Slovenska a maďarským národním státem. Jestliže v posledních dobách celá řada, ba dokonce většina slovenských politických a kulturních představitelů uvažovala v rámci uherského království, spojeného s rakouským císařstvím, pak to od konce 19. století nebylo prostě nadále možné. A nešlo-li očekávat žádnou změnu uherské vládní politiky, pak se logicky musely stále více prosazovat jiné koncepce slovenské budoucnosti, jiné alternativy. Na prvním místě jmenujme ideu spojení Slováků s Čechy, která byla, jak již víme, poprvé politicky explicitně formulována v polovině 19. století českými politiky Palackým a Havličkem. K této ideji se později vrátil T. G. Masaryk a skupina jeho "žáků", která od r. 1898 vydávala ve Skalici časopis Hlas: Milan Hodža, Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Antonín Štefánek, Milan Rastislav Štefánik a Štefan Osuský. Ta-to početně velmi malá skupina za první světové války svou účastí na zahraniční akci Masarykově a Benešově si zajistila dominující politický vliv v novém československém státě. Byli to především mužové z tohoto okruhu, kteří se prakticky nejvíce zasloužili o odtržení Slovenska od Uher, a z nich pak v novém státě se nejvíce prosadili Milan Hodža a Vavro Šrobár. Duchovní situaci na Slovensku však tato elita neurčovala ani příliš neovlivňovala. Zde hrál

první roli úplně jiný směr: slovenský katolicismu, národně značně uvědomělý a za první republiky pak i politicky značně aktivní. Z celkového počtu cca 2 milionů Slováků bylo totiž jeden a půl milionu katolíků a půl milionu evangelíků. R. 1895 založil hrabě Ferdinand Zichy uherskou Katolickou lidovou stranu a nabídl spolupráci i slovenským katolíkům; spolupráce úspěšná nebyla a tak r. 1905 dal kněz Andrej Hlinka podnět k založení slovenské katolické Ľudové strany, která byla od počátku pronásledovaná; v r. 1907 se dokonce odehrál krvavý incident /v Hlinkově nepřítomnosti/ v Černově, Hlinkově rodišti, při němž bylo zastřeleno 12 obyvatel této obce jenom proto, že požadovali, aby při vysvěcení nového kostela byl přítomen jejich kněz. Andrej Hlinka a jeho strana byli od počátku zastánici teze o národní a kulturní jednotě Čechů a Slováků, osobně Hlinka až do své smrti zastával ideu jednotného státu, v němž ovšem budou oba národy žít rovnoprávně.

Během války se ovšem těžiště všech aktivit směřujících ke spojení Čechů a Slováků přesunulo do zahraničí, na východ do Ruska a na západ do Francie, Spojených států atd. Uvedme jen ve stručnosti několik významnějších událostí. Jako první vystoupili s touto ideou naši krajané na Rusi a pro jejich postoje byly příznačné tyto momenty: zcela se postavili na stranu carského Ruska, tedy mocnosti, která byla jedním z hlavních strůjců světové války a zcela s ní sdíleli jeden z válečných cílů, totiž zničení Rakouska-Uherska nebo jeho podstatné oslabení. Naši krajané na Rusi neuvažovali politicky v širších souvislostech, jejich myšlení bylo ovládáno zdivočelým nacionalismem, tj. nacionálním šovinismem a národnostním imperialismem. Spojili své naděje se zemí, která doposud nikdy nezměnila ani se nepokusila změnit extenzívne-kolonizáční podstatu svých dějin, a zcela zapomněli, že Rusko má již po desetiletí značnou nedůvěru k české politice. Nedůvěru, která se tradovala od dob kritického postoje Karla Havlíčka k carismu, od doby, kdy F. L. Rieger mluvil zapáleně s ruským velvyslancem ve Vídni o dějinném procesu, který nutně vytvoří nejen federaci rakouskou, ale i ruskou atd. Bylo jistě typické, že ruské univerzity neměly lektorů českého jazyka a slovanských jazyků vůbec, zatímco v Praze byly lektoráty všech slovanských jazyků. Nicméně je pochopitelné, že když někdo chce dobrovolně provádět velezrádnou činnost proti vlastnímu státu, vzbudí tím jistě pozornost a zájem.

Z dobových vzpomínek víme, že zájem o Slovensko vzrostl v Rusku od počátku války velice, že car i mnozí ministři se zajímali o plány teritoriálních a politických změn v této části rakouské monarchie. Již během r. 1914 byly carem a dalšími ministry přijaty několikrát deputace českých a sloven-

ských krajanů. Při těchto audiencích líčili naši krajané budoucí podobu státního spojení Čechů a Slováků /Slováky většinou zastupoval J. Országh/. O. Červený vzpomíná na audienci u cara takto: "K poslední otázce carově 'Co byste si ještě přáli?' jsem pronesl 'Veličenstvo, my bychom si přáli mít Vídeň.' Car pozvedl hlavu od mapy a udiveně na mne pohlédl. 'Ano, Vaše Veličenstvo, ve Vídni žije víc než půl milionu Čechů a bude-li ona naše, za rok jich bude milion.' 'Jak tomu mám rozuměti?' Objasnili jsme carovi praktiku s obcovací řečí, kterou byli čechové, mluvící též po německu, zapisováni co Němci. Car se vrátil opět k Slovensku..." /Národní listy, 16. září 1924/. Mnozí z Rusů byli dobře informováni o slovenských poměrech, jako například vrchní prokurátor Svatého synodu Sabler od svého informanta básníka Svetozara Hurbana Vajanského; když byla u Sablera naše delegace, poznamenal její asi nejbystřejší člen, mladý historik Jiří Klecanda, že Sabler byl "ve slovenské otázce nalaďen separatisticky. Teprve později výslovoval souhlas s československou jednotou, zmenšil však Slovensko o značnou část, totiž o východní Slovensko. Sabler si nedovedl představit odtržení uniatské prešovské eparchie od pravoslavného Ruska." /F. Šteidlér, Území československého státu v představách našich krajanů na Rusi r. 1914. Obsaženo v Pekařově sborníku Od pravěku k dnesku, díl II., Historický klub Praha 1930, s. 505/. Teprve později se dal přesvědčit o hutnosti zachování celistvosti Slovenska. Toto dobové nadšení našlo svůj výraz i v řadě hesel, která naši krajané tvořili: slovanským Ruskem osvobozené česko-slovenské království; nechť zazáří svobodná, neodvišlá koruna sv. Václava v paprscích koruny Romanovců. Za zmínku ovšem stojí, že například Klecanda, který se pokusil konkretizovat představu o budoucích slovenských hranicích, do budoucího Slovenska započítal 11 komitátů a došel k rozloze 33 207 km², zatímco Masarykem a Benešem vytvořené Slovensko mělo později o rovných 15 807 km² více, což překonalo i ty nejsmělejší představy o rozchvácení uherského království.

Postoj carské vlády k těmto plánům byl ovšem střízlivý, ruské vládnoucí kruhy byly značně maďarofílske a k plánům svých slovenských bratří nerěly potřebnou důvěru. Pozorovat a sympatizovat, ale prakticky nepodporovat, takový byl asi jejich postoj. Po březnové revoluci se situace úplně změnila, Prozatímní vláda, především nejprve Miljukov a poté Kerenskij, se prakticky zcela postavili na stranu Masarykovu, tedy na stranu západní demokracie, s mnoha dřívějšími česko-slovenskými procarskými krajaným přerušila styky, povolila vytvoření samostatného československého armádního sboru jakožto současti ruské armády atd. Masaryk přijel do Ruska a ujal se vedení československých zá-

ležitostí; po výbuchu bolševické revoluce však tento zárodek demokratického Ruska opustil a ponechal jej na pospas rudému teroru. Masaryk právě prováděl v Petrohradě revizi své chystané knihy Nová Evropa, když za okny jeho hotelového pokoje vypukla bolševická revoluce. První jeho starostí bylo telegrafovat do Kyjeva Maxovi a Klecandovi: zachovat nestranost, nemíchat se do ruských sporů. Taková byla reakce největšího českého politika 20. století na zrod totalitarismu! Například o samostatné Ukrajině prohlásil 27. února v Moskvě, že "rozbíjet Rusko je po mém názoru přímo pracovat pro Prusko... Když nás Ukrajinci žádali o účast v boji /s ruskými bolševiky šli ukrajinští/, řekl jsem: Ne, pánové! Vaši bolševici jsou strana a vy bojujete proti vlastním lidem." /Jan Herben, T. G. Masaryk, II. Zlatoroh, Praha 1927, s. 596/. Nahlédneme-li do knihy, kterou Masaryk v těch dnech revidoval, nalezneme zde důvody tohoto postoje. Masaryk byl totiž natolik v zajetí svého antiněmectví, kterému říkal "boj proti pangermánství", že se domníval, navzdory celé dosavadní ruské historii, že Rusko musí být zachováno stůj co stůj jakožto silný stát: "Evropa, lidstvo, potřebuje Ruska. Ruska samostatného a silného." /Nová Evropa, s. 143/. Rusko musí být podle jeho názoru silné, aby mohlo být pevnou oporou malým východoevropským a středoevropským národům proti pangermánství. Vůbec mu nepřišlo na mysl, že Rusko vzniklo jako imperiální mocnost, která si podrobila celou řadu malých národů, nebo i národů velkých, jako jsou Ukrajinci, a že tedy z principiálních důvodů nelze mít nic proti tomu, jestliže se tyto národy někdy budou chtít osamostatnit a vytrhnout z ruského sevření. Je vůbec podivné, když čteme u tohoto odborníka na národnostní otázky úvahy o tom, že vlastní Ukrajinci nejsou zvláštním národem, ale pouze ruským kmenem nebo: "Většina národů v Rusku je nekulturní a národnostně málo uvědomělá; Rusové sami, může se říci, nestojí ještě na národním stanovisku" /tamtéž, str. 137/. Lze to vysvětlit jedině tím, že Masaryk zaměňuje stát a národ: většina národů, které Rusové, tj. ruský stát, okupovali a kolonizovali, byla kulturně pokročilejší než Rusové, ale žádný z nich nebyl schopen vytvořit absolutistický stát, který pak ze všech národů utvořil negramotnou dvacetimilionovou masu nevolníků, národnostně pochopitelně málo uvědomělých povstání museli Rusové krvavě potlačit než se panu profesorovi začali Ukrajinci jevit jako ruský kmen. A že Arméni měli vysokou kulturu ještě předtím, než si skandinávští Rurikovci, kteří zakládali na Rusi prvé osady, plétli Rusy s medvědy, netřeba dluže dovozovat.

Co se týká Masarykova názoru, že Rusko je oporou malých národů, řekněme Střední Evropy, proti panzemánství, pak je to úplný ahistorický nesmysl: ruský stát a německý stát byly často v historii spojeny spolu navzájem více než každý z nich s nějakým středoevropským státem, spojeny v tom smyslu, že rukou společnou a v dorozumění si dělily národy a území. Připomeňme například dělení Polska v 18. století a na počátku druhé světové války; nebo existovala druhá varianta: německý tlak na Východ se střetl s ruským tlakem na Evropu a toto střetnutí skončilo ve válce /ruský tlak do jihovýchodní Evropy se střetl s německým pronikáním do téže oblasti, což vytvořilo jednu z hlavních příčin první světové války/, nikdy však ne ve prospěch malých středoevropských národů, nýbrž k jejich škodě a zkáze. I v současné době je hlavním spojencem Sovětského svazu Německo a v podstatě se dá říci, že tyto dva státy jsou hlavními garanty a udržovateli rozdělení Evropy a statu quo ve Střední Evropě. Němci proto, že jsou ochotni v zájmu naděje na znovusjednocení nechat Rusům ve Střední Evropě volnou ruku a nedělat jim problémy a Rusové z pochopitelných nocienských důvodů. Německo je největším obchodním partnerem Sovětského svazu, poskytuje mu miliardové úvěry, oddešírá všechny Němce, které je Sovětský svaz ochoten pustit atd. Nic z toho není ve prospěch Střední Evropy, protože Německo nemá doposud žádnou středoevropskou politiku, má jen Ostpolitik, což je jinými slovy akceptace panrusismu, tedy úplný opak toho, co předvídal Masaryk.

x   x   x

Vražme se však k událostem, které vedly ke spojení Čechů a Slováků v jednom státě. Naší tezí je, že k tomuto spojení došlo spontánně, na základě četných společných česko-slovenských vystoupení a aktivit na západě i na východě, v mnoha státech na obou stranách fronty. Zatím jsme hovořili o takových vystoupeních v Rusku a o tom, jak to všechno dopadlo; naši vojáci opustili Rusko a ponechali tam jen české bolševiky, kteří se v průběhu příštích let stejně objevili v nových rolích v Československu a začali tam se svou rozvratnou činností.

Budeme nyní krátce sledovat další česko-slovenské vystoupení a aktivity, směřující ke spojení obou národů, přičemž budeme chtít ukázat, že se situace radikálně změnila v době, kdy šlo již velice konkrétně o založení společného státu a to v podobě národního státu. Státu, který bude mít hranice se sousedními státy, bude mít na svém území příslušníky sousedních národů atd. A dále chceme ukázat způsob, jakým Češi a Slováci vyřešili tento historicky úplně

nový problém konkrétního spolužití z hlediska politického, ekonomického a kulturního v novém státě, který nechtěl být nějakým federalistickým svazkem autonomních národů, nýbrž pevným, centralizovaným státem, který má plnit i jisté mezinárodní poslání. Naší tezí je, že Československá republika by nevznikla bez převzetí jistých vojensko-politických úkolů a že to vedlo do značné míry k neblahému způsobu řešení národnostních problémů od samého počátku její existence. Vždyť přece tvůrcové našeho nového státu by se jistě chovali jinak, kdyby nebylo těch neblahých představ o vojensky a ekonomicky maximálně vybaveném státě, který bude schopen plnit antigermánské úkoly a vůbec být hlavním garancem Versailleského uspořádání ve Střední Evropě. Jestliže pohlížíme na Versailleský systém jako na reakční a antinárodní systém, pak dojdeme k závěru, že Československá republika měla hrát roli četnicka ve Střední Evropě a že tato role ji příliš draho. Za jiné situace by se totiž tvůrcové nového státu pravděpodobně ³⁹ úplně jinak věnovali stanovování státních hranic, kladli by jiné požadavky a uzavírali by jiné kompromisy, jinak by přistupovali k řešení národnostních problémů především ve vztahu k Němcům a Maďarům. Majíce ovšem před sebou tento neblahý cíl, vojensky a ekonomicky silný a jednotný národní stát, museli být, ať chtěli nebo nechtěli, vedeni logikou vzniku a vývoje takového státu. Tak jako Poláci nechtěli přistoupit na koridor, který by spojil obě části Německa /koridor, který by byl podobný tomu, jenž spojuje dnes západní Berlín s Německem/, ačkoli by tím pravděpodobně značně oddálili zánik svého svobodného státu a možná i oddálili vznik druhé světové války, tak čeští a slovenští vůdcové nevyvodili žádné hluboké závěry z výbušnosti a konfliktnosti národnostní otázky ve Střední Evropě a směle, za pomoci bodáků, rýsovali hranice nového státu a nějaké demokratické řešení otázky menšin v novém státě odkládali na pozdější dobu... až již bylo pozdě.

Na počátku r. 1915 se v Paříži konal sjezd zahraničních Čechů a Slováků, který přijal tzv. první pařížskou proklamaci, v níž se hovoří o novém státě, ve kterém budou žít "český a slovenský národ" na nových základech. 25. října 1915 vznikla v USA tzv. clevelandská smlouva, z níž cituji první dva body:
 1. samostatnost českých zemí a Slovenska; 2. sjednocení českého a slovenského národa ve federativním státním svazku s plnou národní autonomií Slovenska, s vlastním parlamentem, s vlastní státní správou, s úplnou kulturní svobodou ... a se slovenštinou jako státní řečí /citováno podle knihy Jörg K. Hoensch, Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas, Oldenbourg Verlag, München Wien 1984, s. 107/. Tato a mnohá další vystoupení ne-

měla na Slovensku během války odezvu, mimo jiné také proto, že v popředí zájmu slovenského obyvatelstva stály sociální otázky a nikoli politicko-národnostní. Teprve na jaře r. 1918, kdy již katastrofa monarchie byla zjevná, začnamenáváme i na Slovensku první veřejná vyznání protiuheršská, žádající spojení s Čechy v novém státě. 30. května 1918 se pak za přítomnosti Masaryka schází v USA, v Pittsburghu, nejdůležitější zástupci největších slovenských a českých organizací v USA a uzavírají dohodu, která vstoupí do historie jako Pittsburghská dohoda a stane se nejkontroverznějším dokumentem česko-slovenské spolupráce a soužití.

V této dohodě se praví: uznáváme politický program usilující o spojení Čechů a Slováků v jednom samostatném státě, který se skládá z českých zemí /Čech, Moravy a Slezska/ a Slovenska. Slovensko bude mít vlastní správu, parlament a soudy. ... Blížší ustanovení ohledně organizace česko-slovenského státu je přenecháno osvobozených Čechům a Slovákům a jejich právoplatným zástupcům /citováno podle Hoensche, s. 111/.

Tento text se stal známý na Slovensku teprve v dubnu r. 1918, tedy až za rok a stal se jádrem boje slovenských katolíků za národní autonomii Slováků. Nikdy totiž nedošlo k jeho realizaci a my se nyní pokusíme ukázat, z jakých důvodů. V září 1918 došlo na naléhání M. Hodži k založení Slovenské národní rady, která se dala Masarykovi k dispozici jakožto vnitřní slovenský exekutivní orgán. Tito lidé, ačkoli si byli vědomi různých vážných problémů a rozdílů, pokládali za nutné během fáze vznikání státu zdůrazňovat jednotu v naději, že později se chyby napraví a rozpory vyřeší. Nikdo si neuvědomil, že tato fáze, tj. období vznikání nového státu, je v podstatě rozhodující pro další vývoj a že není možné, aby stát, který chce být demokratický, vznikal nedemokraticky. Slovenská národní rada vznikla na tajném zasedání, její členové nebyli nikým pověřeni a především ve své činnosti prejudikovali rozhodování skutečně zvolených slovenských orgánů, tj. vůli slovenského národa, kterému bylo přislibeno v Pittsburghské smlouvě, že o všech státoprávních otázkách bude rozhodovat sám, respektive prostřednictvím svých právoplatných zástupců. Dva dny po pražských "revolučních" událostech, tj. 30. října 1918, se v Turčianském Svätém Martine schází "zástupci všech slovenských politických stran" a vydávají dokument, pod nímž jsou podepsáni Karol Medvecký, sekretář Slovenské národní rady a Matúš Dula, prezident Slovenské národní rady. V tomto prohlášení národní rady jsou pozoruhodné formulace, s nimiž se rozhodně naprostá většina Slováků nemohla ztotožnit: Národní rada slovenské odnože jednotného česko-slovenského národa... slovenský národ je jazykově a kultu-

ně historicky částí jednotného česko-slovenského národa... Tímto způsobem se Slovenská národní rada jako první na Slovensku veřejně přihlásila k fikci "jednotného československého národa", fikci, která neměla téměř žádné historické opodstatnění a vznikla jako politická aktualizace části některých starších názorů. Například názorů horlivého zastánce slovanského Rakouska Karla Havlíčka: "Čechoslovanské země, Čechy, Morava, část Slezska a Slovenska v Uhrách jsou již dávno v literárním a duševním životě jedním národem, a větší část jich byla již i jedním státem" /K. H. Borovského Slovan, část I., Praha, nakl. Laichter, s. 178/. Havlíček, který se přimlouval za "slovanskou politiku v Rakousích", razil fikci "jednoho národa" z politických důvodů, protože jedním z jeho politických cílů bylo spojení všech Slovanů v Rakousku a tedy zajištění slovanské moci a síly, tj. slovanské převahy mocenské – početní již existovala – nad Němci; "Emancipace od němectví musí být v každém ohledu naše heslo" /tamtéž s. 196/. Nutno ovšem dodat, že Havlíček byl na rozdíl od tvůrců a lodivodů první Československé republiky vyložený liberál, o čemž svědčí jeho závěrečné věty ve výše citovaném článku "Slovanská politika". "Avšak kdyby ještě nyní veliká většina Slováků na tom stála, že chtějí být Slováci zcela zvláštním slovanským kmenem, že chtějí založit a mít svou zcela zvláštní literaturu: budu já, ačkoli jsme zcela jiného přesvědčení, přece první, který tuto vůli jejich za pravidlo pro sebe uznám, a jím, jakožto samostatnému slovanskému kmennu, ke společnému bratrskému svazku a k vzájemné podpoře zase ruku podám, neboť jsem se naučil vůle každého a svobody nade všechno jiné vážit" /tamtéž, s. 198/. To by Masaryk nebo Beneš nepodepsali. K aktualizaci koncepce "jednotného národa" došlo proto, abychom se mohli před rozhodujícími západními mocnostmi prezentovat jakožto národní stát, v němž bude jeden většinový vládnoucí národ a několik početných menšin. Slováci byli pro založení nového státu naprostě nezbytní, protože Češi samotní nemohli národní stát založit, když v něm žily 3 miliony Němců, se kterými nechtěli žít v rovnoprávném postavení, ve federativním vztahu /ostatně Němci také ne/. Slováci ovšem byli důležití nejen svým počtem, ale bylo potřeba, aby se zatím nereprezentovali jakožto samostatný národ a nepožadovali federaci s Čechy, protože to by problém vzniku jednotného národního státu zase neřešilo. Podtrhuji slovo zatím, protože naší zahraniční reprezentaci šlo o čas a tehdy si snad i doopravdy myslela, že až bude jednotný národní stát konzolidovaný v určitých hranicích, budou se i tyto věci znova projednávat. O tom ostatně hovoří i tajná doložka k manifestu Národní rady: Po přechodném období, které nezmí překročit deset let, bude znova uspořádáno právní postavení slovenského

národa a sice smlouvou uzavřenou mezi zplnomocněnými zástupci Slováků na jedné straně a českými, moravskými a slezskými zástupci na druhé straně /cito-váno podle Hoensche, s. 114/.

V prosinci r. 1918 vydalo provizorní národní shromáždění zákon č. 64, kterým se stanovovala určitá přechodná opatření pro Slovensko. Zplnomocněný ministr pro Slovensko měl být přechodný úřad, sloužící pouze obnově veřejné správy na Slovensku po odstranění maďarských úředníků. Tento ministr byl však vybaven tak obsáhlými pravomocemi, že se stal takřka diktátorem, a když byl navíc 25. března 1919 vyhlášen na Slovensku výjimečný stav v souvislosti s maďarskou republikou rad a jejím útokem na Slovensko, který se posléze z výjimečného stavu stal stavem trvalým /ministr ho odvolal až 6. dubna 1922!/, začaly být jasné pravé záměry mocenské elity nového národního státu. Na Slovensku byla prostě vyhlášena vojenská diktatura, která měla násilím vynutit souhlas obyvatel Slovenska, Slováků, Němců a Maďarů s novou mocenskou realitou. Na počátku r. 1919 demonstrovalo na několika místech obyvatelstvo převážně německého a maďarského původu proti českým okupačním oddílům a například v Bratislavě, která byla z převážné části německá /42%/ a maďarská /40%, došlo le krvavým srážkám demonstrantů s českými vojáky.

Vážným ohrožením byla maďarská republika rad, která v březnu vyhlásila "lidový zákon o autonomii Slovenska", podle kterého se mělo stát Slovensko /"Slovenska Krajina"/ autonomní oblastí na základě sebeurčovacího práva, jejíž hranice měly být určeny mírovou konferencí. Dohodové mocnosti Anglie a Francie vyzvaly Československo, Rumunsko a Jugoslávii, aby vojensky zakročily proti Maďarsku, jenže tato akce byla zkomplikována tím, že se za budapešťskou vládu postavila jiná dohodová mocnost, Itálie, která dodala zbraně a cvičila maďarskou armádu. To byl skutečný bankrot vítězných mocností, Nová Evropa se začala rýsovat. Maďarské Rudé armádě se za pomocí Itálie podařilo obsadit značnou část Slovenska a antičeské hnuty tam všude velmi zesílilo. Avšak ani poté, co bylo Slovensko na podzim r. 1919 vyklizeno od rudých oddílů a smlouvami v Saint-Germain definitivně potvrzeno připojení Slovenska k Čechám, nebyl výjimečný stav odvolán. Mimořádná opatření, vztahující se na Slovensko, neměla totiž jen protimaďarský smysl, nýbrž měla sloužit i jako nástroj ovládnutí Slováků.

K pochopení tohoto faktu je potřeba se vrátit o rok zpět, na podzim r. 1918. Tehdy totiž byla 13. listopadu vyhlášena prozatímní ústava československé republiky, která měla přísně centralistický ráz: touto ústavou se vytvářelo jedno národní shromáždění pro celý stát, v Praze sídlící vláda dostává

všechny pravomoce atd. O Slovensku není ani zmínka. To pochopitelně vyvolalo odpor, a to jak mezi slovenskými katolíky, tak evangelíky. Do čela katolického tábora se staví A. Hlinka, který v prosinci zakládá Kresťanskou slovenskou ľudovou stranu /po r. 1925 dostala jméno Hlinkova slovenská ľudová strana/ a začíná svůj zápas za autonomii Slovenska v rámci nového státu, za uznání svébytnosti slovenského národa a respektování jeho náboženské povahy. Odpor proti čechizaci Slovenska měl ovšem mnohem širší základnu, protože ho sdílely i ty sily, které viděly jediné možné řešení v znovusjednocenf nyní již plně autonomního Slovenska s Maďarskem. A velice dobře informovaný pozorovatel, saský vyslanec ve Vídni, dr. Benndorf informuje Drážďany v r. 1919: "Ve svém úsilí o autonomii jsou Slováci podporováni českými Moravany, přinejmenším pokud jde o autonomii v rámci českého státu. Moravští Čechové stojí k českým Čechům přibližně v téžem poměru jako extrémně partikularistické Bavorsko k Prusku. Moravany a Slováky spojuje odpor k pražskému centralismu a husitismu. Také Moravané usilují o autonomii /Moravská lidová strana/ a sice dnes o to víc, že ji pokládají za nejlepší obranu proti v Praze nastolenému kulturnímu boji /Kulturmampf/. Také zde stojí v čele klérus." /Alfred Opitz, Český národní stát v roce 1919, Bohemia, Band 22, Heft 1, 1981, s. 77./ že vláda nového národního státu musí provádět centralistickou politiku a postupovat nedemokraticky, aby udržela stát pohromadě v nejisté mezinárodní situaci po válce byla jedna věc, že však prostředkem této centralizace se stane nesmyslně prováděná čechizace nerespektující zemské zvláštnosti a specifity, byla věc druhá a citelněji vnímaná. Češi, tento Masarykův "reformační národ", rozpoutali na Slovensku kulturní revoluci v pravém slova smyslu, tj. zcela intolerantní hnutí, usilující navenek^o propagaci jistých idejí či ideologie, v tomto případě idejí husitských a reformačních, ve skutečnosti však sledující jisté skryté politické motivy /ale i motivy ryze materiální/, v tomto případě mocenské ovládnutí země. Domnívám se, že jen málokterý z těch českých vojáků, Sokolů či úředníků - především učitelů! - , kteří působili na Slovensku, byl přesvědčený protestant, že však většina z nich byla "agenty" pražské centralizace. Byli to spíše bezvěrci v husitském převlečení, protože na Slovensku bylo mnohem více protestantů než v Čechách.

Připomeňme si některá čísla a fakta: v Cislajtanii představovali protestanté opravdovou minoritu, v r. 1851 jich bylo 300 654, v r. 1880 asi 380 000, z toho 260 000 luteránů /českých luteránů 32 000/ a 120 000 reformovaných /z toho Čechů 109 000/. Při posledním sčítání lidu před první světovou válkou v r. 1910 bylo protestantů 591 856, z toho Čechů 158 955. Protestantismus byl

totiž v Čechách v 19. století převážně německou záležitostí a to silně nacionálně německou /připomeňme hnutí Pryč od Říma, propagované hlavně rytířem von Schönererem, jedním z duchovních otců nacismu – Hitler napsal o Schönererovi, že se u něj naučil nenávisti k Židům jakožto "základnímu piliři nacionální myšlenky" –, které způsobilo hromadné přestupy k protestantismu zvláště v Sudetech – cca 80 000 lidí/. Cílem mnohých aktivit byla protestantizace Němců v Rakousku a tím v podstatě jeho germanizace, posilující vztah k Německu. Na proti tomu protestantů na Slovensku bylo zhruba pětkrát tolik než českých protestantů, přičemž jejich podíl na politickém a kulturním životě byl mnohem větší a významnější, i když šlo také jen o minoritu. Mohli bychom v této souvislosti hovořit o jisté paralele: zatímco němečtí protestanté z Čech byli v podstatě orientováni na spojení Čech s německou říší, protestanté slovenští byli převážně orientováni na spojení Slovenska a Čech; katolická církev v obou zemích byla naproti tomu orientována mnohem nacionálněji, slovenští katolíci vždy zdůrazňovali specifiku a samostatnost Slovenska a čeští katolíci, zvláště nižší klérus, se přes papežská varování zastávali české národnosti, a to takovým způsobem, že někteří byli – a právem! – označováni jako "tschechischer Hetzkaplan".

Českým protestantům šlo v 19. století o to, aby se sjednotili, a také aby se "nacionalizovali", což bylo možné pouze "veřejným vyznáním se k české reformaci", tj. především k husitství. Po nezdařených pokusech v letech 1848/49 a 1868/69 se tento plán zdařil po rozpadu dunajské monarchie, kdy se "reformace" stala v novém národním státě takřka státní ideologií a národní téměř jistě. Na konci r. 1918 se čeští protestanté sešli v počtu 160 000, aby se vrátili k "víře otců" a k "dědictví", od kterého byli odděleni po "tří sta let". Pochybuji proto o tom, že by se jich tolik objevilo záhy na to na Slovensku.

Za celým tímto podnikem, tj. čechizací Slovenska /o vztahu Němců a Čechů budu psát později/ se skrýval nejen politický plán, jak jsem se o něm výše zmíňoval, ale také poměrně dalekosáhlý kulturně asimilační plán, vycházející ze zdivočelého českého nacionálismu, který v novém státě nikdo v podstatě ne-krotil, protože vlastně sloužil také hlavnímu cíli, vytvoření jednotného národního státu. Masarykovi a Benešovi byl vzorem francouzský národní stát, jenže to, co ve Francii probíhalo po staletí, od středověku, přes absolutismus a francouzskou revoluci, to se u nás mělo zvládnout za rok. Byla aktualizována fikce "československého" národa, k níž Masaryk přispěl výrokem, že "Slováci jsou Češi, ačkoli používají svůj dialekt jako spisovný jazyk".

V říjnu r. 1919 poslalo vedení slovenské 'Ludové strany pamětní' spis pařížské mírové konferenci, který má název Za mír ve Střední Evropě. Politicky to nebyl šťastný tah, ale názory, které obsahuje, stojí za to si trochu připomenout. Spis má několik úvodních "hesel": Slovensko Slovákům, Nejsme ani Češi, ani Čecho-slováci, ale jednoduše Slováci, Ve jménu spravedlnosti a trvalého míru požadujeme autonomii pro Slovensko. Z vlastního textu vyjímám: Když se po zhroucení středoevropských mocností rozpadla stará monarchie, pozdravili Slováci radostně ideu nového slovanského státu, který se měl skládat z bratrských národů Čechů, Moravanů, Slováků a Rusínů /obyvatelstvo česko-slovenské republiky se skládá z 5 500 000 Čechů, 3 500 000 Slováků, 3 000 000 Němců, 1 000 000 Maďarů a 800 000 Rusínů/. Každý Slovák byl přesvědčen, že slovenský národ v tomto státě dostane autonomii, že si uchová svůj národní charakter a bude se moci věnovat rozmnožování své vlastní kultury... Jak velmi se Slováci mylili!... ti, kteří uchopili politickou moc, nechtěli již nic slyšet o nějaké autonomii Slováků. Pracovali na tom, vytvořit nejen česko-slovenský stát, ale také jediný česko-slovenský národ, což by bylo etnografické monstrum... Místo slovenské autonomie jsme upadli pod české panství. Maďarskou hegemonii nahradila česká hegemonie. Tolik aide-mémoire. Zde je na místě říci ovšem také několik dobrých slov o vztahu Čechů k Slovensku. Mám na mysli pozitivní roli menší části Čechů, především inženýrů a techniků, kteří přišli na Slovensko, aby konkrétně pomohli ve věcech, které tam evidentně byly postrádány a o nichž jsme už mluvili. Tato část sem přišla skutečně v duchu starého plánu Karla Havlíčka, který ve statu Slovanská politika napsal: "Jeden z hlavnějších nedůstatků mezi Slováky jest slabý počet tak zvané inteligence, k odstranění jeho musíme se uchopiti dvou cest; předně, aby schopní a řádní, slovansky smýšlející mladíkové z Moravy a z Čech usazovali se na Slovensku co úředníci, profesori, učitelové, technikové, za druhé ale, a to důležitější jest, abychom si hleděli získati pro sebe tak nazvané maďarony" /tamtéž, str. 180/.

Kdyby skutečně nějaký "československý národ" existoval, pak by pochopitelně musel mít nějaké dějiny, vlastní československé dějiny. Tento problém, který byl nasnadě, se po válce snažila řešit celá řada především českých historiků - Novotný, Vlček, Píč, Denis, ale i Pekař. Nikomu z nich se ovšem nepodařilo zakrýt tvrdou realitu: československé dějiny začínají až r. 1918. Veškerý dosavadní vývoj Čechů a Slováků měl jen mnoho paralel, podobností, analogií, někdy se i prolínal a po jistou dobu také úzce souvisel, ale nic víc: společné dějiny, založené na nějaké vnitřní jednotě, organicky se vyvíjející, neexistovaly. Podobných paralel a průsečíků měl ovšem hodně i vývoj

Čechů a Poláků, Čechů a Maďarů atd. Často totiž šlo o procesy povahy středoevropské, ne-li evropské vůbec. Malý příklad: jeden z historiků vyvozoval kulturní jednotu Čechů a Slováků také z toho, že se stejné hornické právo uplatnilo v Kremnici jako v Kutné Hoře. Jenže tento fakt svědčí spíše o nesmírném německém vlivu ve Střední Evropě, protože hornické právo pocházelo z Německa, nehledě na to, že se tu ignoruje důležitý fakt, že totiž města na Slovensku nebyla etnický slovenská. Nedalo se tedy nic dělat: společné československé dějiny bylo třeba teprve vytvořit. Jednou z cest byla čechizace celého státu, zakládající se na kulturně asimilačních plánech. Jako příklad takového plánu jsem vybral knihu, kterou v r. 1919 vydal přední pražský nakladatel Jan Laichter a jejíž text, vzniklý v r. 1918, byl určen pro "obhájení našeho práva na foru mezinárodním", tj. na pařížské mírové konferenci. Autorem je L. Stěhule, vlastenec a masarykovec, publikující v oboru práva a národnostní politiky. Československý stát v mezinárodním právu a styku je název této knihy.

První kapitola se jmenuje Nové právo mezinárodní. Podle autora se nové právo zakládá na nové historické skutečnosti, že totiž Němci spáchali zločin na lidstvu a na lidství a musí je stihnout odpovídající trest. Stěhule postupuje podle nové "filosofie národnostní" /Masaryk/, která není "dosud jako zvláštní obor vědní přesně ustanovena" /Masaryk/, ale jejím hlavním principem je priorita národnostní oproti prioritě státní: viníkem a zločincem není tedy především německý stát a jeho mocenská elita, sledující a prosazující určitou státně-mocenskou politiku, nýbrž německý národ, všechny jeho vrstvy, ale i jeho národní duch! Je proto úkolem lidstva, aby se zabезpečilo proti německému národu a k tomuto "světodějnemu" úkolu je předurčen jiný národ "jenž se postavil pod ideu dobra, pod ideu všelidství, humanity..." /Stěhule, s. 15/ - čtenář jistě tuší, o jaký národ tu běží. Z hlediska tohoto absolutního příkazu všelidského je třeba novým způsobem chápat pojmem sebeurčení národů. Sebeurčení národů platí jen pro ty národy, které jsou "povolány k ochraně všelidstva", jim bude sloužit toto právo jako prostředek k jejich zesílení a upěvnění, k jejich mocenskému a teritoriálnímu rozpětí. "Státy k tomuto střežení Německa vybrané musí být tak vybaveny, aby úkolu tomu mohly dostáti... a musí jim být dáno takové rozpjatí, aby měly dosti prostoru a materiálu k vytvoření síly, nutné pro udržení Německa v hranicích, jemu lidstvem určených. To znamená opatření jich jistym quantem i qualem teritoriálním a vedení jich hranic s určitého hlediska..." /tamtéž, s. 17/. Ne, tyto věty nepíše nějaký osamělý nacionalistický blouznivec z Prahy do Paříže, složitě zdůvodňu-

jící svou žádost o státní velikost své vlasti. Ve stejné době řekl prezident Masaryk korespondentu Corriere della Sera, že český stát je nucen přivlastnit si území obývaná Němci, Poláky a Rusíny, aby splnil ten účel, ve spojení s Jugoslávci a Rumuny vytvořit nezlonosný obranný řetěz proti orientálním choutkám Německa!

Čeští a slovenští politici, kteří v Paříži čekali na zahájení mírové konference, přesně věděli, že to je hlavně Francie, která má vitální zájem na potlačení a znížení Německa, a že k tomuto účelu bude chtít prosadit odpovídající podobu Střední Evropy, a v ní na prvním místě Československa. Anglosaské státy, především USA, kladly příliš velký důraz na dodržení sebeurčovacího práva národů a neztotožňovaly se s jednoznačně vojensky a politicky exponovanou orientací Francie a jejích československých přátel na maximálně zjištěné využití aktuálního poměru sil v Evropě. Proto mohl i Stěhule napsat: "Zde je slabá stránka Wilsonových 14 bodů a ostatních jeho projevů, které tuto stránku problému /tj. teritoriální a mocenská velikost hliadačů Německa - pozn. J. Vrána/ pouštějí ze zřetele, hlavně pokud jde o východní hranici Německa." /tamtéž, s. 17/.

Německý národ je tedy třeba nejprve "vyloučit z principu sebeurčení", a to ne jen na nějakou přechodnou dobu. "Národ německý může být přijat v rodu národů teprve až změní svoji nynější mentalitu... To znamená ale přepracování celé psychy německé, tak jak se složila as od polovice minulého věku a k čemu věrno byly zárodky vloženy jaksi už do národní duše německé, a to v příznačném pro Němce egoismu národním." /tamtéž, s. 21/. Jinými slovy, Němci se musí zbavit veškerého národního vědomí, pro ně žádná "filosofie národnostní" nesmí platit, otázkou jen zůstává, k čemu jim pak bude princip sebeurčení, až jim jednou bude všelidstvem opět přiznán. A je-li stát výrazem sebeurčovací národní vůle a nemá-li či dokonce nesmí-li mít německý národ žádnou takovou vůli, pak logicky vzato nemá ani stát; "Německo není státem" /viz tamtéž, s. 24/.

Národ československý, pověřený všelidstvem tak velikým úkolem, nesmí zůstat omezen na své teritorium etnické, musí mu být přiznáno úplně nové, vyšší právo teritoriální /viz kapitola Teritoriální právo státu československého/. Masaryk řekl v rozhovoru s korespondentem Times /12. 1. 1919/: Nesmí se přehlédnouti, že naše země jest pro to, co čtyřdohoda chce podniknouti ve střední a východní Evropě přírodní základnou. Stěhule to vyjádřil takto: "... vůle lidstva je zdrojem jedině správného práva mezinárodního, jehož součástkou je také teritoriální právo státu československého" /tamtéž, s. 27/.

Podle tohoto práva území československé potřebuje být rozšířeno o celý severní břeh Dunaje od Kremže po Vácov, tedy o Dolní Rakousy; náš stát tím "získá teritorium zvláštního jednotného rázu, na kterém bude možno uskutečňovat jednotný velkolepý hospodářský plán... zde vznikne pak jistě veliký centrum obchodní, kterým nemůže být jiné město nežli dnešní Požuň /Prešpurk/, která zaměstí tak Vídeň, jejíž význam pak bystro upadne." /tamtéž, s. 35/. A obyvatelstvo Dolních Rakous? Bude asimilováno: nastane značný příliv obyvatelstva československého, "osídlování bude regulováno veřejnoprávně", "český život bude element aktivní, za kterým bude autorita silného státu a který vyzbrojen všemi prostředky kulturními i hospodářskými, takže to bude život panující, jenž vbrzku dá charakter celé straně a obyvatelstvo německé, jež povahou tam již dnes je nepokročilé a potom i opory státu zbaveno bude, snadno asimiluje." /tamtéž, s. 36/. Jaký je rozdíl mezi německými představami o okolonizaci a osídlování východních prostor a těmito českými představami o kolonizaci německých prostor? Pozoruhodný je i Stěhulův slovník: Dolní Rakousy podle něj patří do naší "osídlovací sféry", je to "půda, která dle přirozené historické tendence národu našeho náleží do jeho osídlovací sféry"! Na jiném místě hovoří autor o "organickém zakončení teritoria Slovenského", o území na jih od Ipoly k Mátře, Miškovci a Tise, včetně hospodářsky důležitých dolů Salgotrjánských, tedy ve skutečnosti o územích nesporně maďarských. Přiznává, že "je sice pravda, zabereme-li i Dolní Rakousy po Dunaj, budeme mít na 4 miliony Němců" /podle mého propočtu by Československo mělo pak asi 5 milionů Němců, tedy zhruba tolik, kolik Čechů - pozn. J. Vrána/, ale tvrdá čechizace by vedla k postupnému zanikání /!/ jednotlivých německých území. "Jestli by proces ten nepokračoval dosti rychle, přikročíme k vysídlování německého elementu, pokud by ohrožoval naši státní bezpečnost." /tamtéž, s. 59/. Co k tomu dodat? Jen tolik, že český nacionalismus je stejně odporný jako kterýkoliv jiný, že má v sobě stejný náboj barbarství a bestiality jako jiný. Stěhulovy názory rozhodně nelze pokládat za ojedinělé, podobných dokladů bych mohl uvést z českého politického života celou řadu a stejně signifikantních. Necistuje podle mého názoru žádná národní predispozice k páchaní zla, německý, ruský nebo český národ jsou schopny stejných činů, záleží jen na historické příležitosti a na možnosti, na tom, kdo se dostane k moci a k čemu ji použije.

Abychom se ještě vrátili k otázce slovensko-maďarské. Co se týká Maďarů, vidí Stěhule věc asimilace mnohem snadnější než u Němců: maďarský národ si prostě uvědomí, že "on sám značnou částí své etnického složení je původem slovanského a že jeho veřejné i soukromé instituce právní, jakož i zvyky jeho

jsou v základ slovanské" /tamtéž, s. 50/. Národ maďarský jako celek provede přeorientování ve směru slovanském, přijme jazyk československý a vůbec se stane součástí kultury československé. "Připojení Maďarů ke kulturnímu světu československému znamenalo by též posílení české ideje reformační a tím i obohacení české duchovnosti. Asimilované Maďarsko nepřinášelo by k nám nijakého barbarství, neboť to je v něm vliv orientace židovsko-německé a z ní pochodícího sesuovění mysli" /tamtéž, s. 52/. Ano, to je pravá kalvínská zbožnost, jejíž duch lze neomylně poznat všude, kde se dostane k moci:kalvinista Stěhule plánuje vytvoření československého reformačního státu stejně nebo podobně jako jej plánovali holandští kalvinisté v Jihoafrické republice. Nenávist k Němcům a Židům, plán na úplné vymazání Maďarů ze světa atd. - a byla to také atmosféra 28. října 1918, na kterou bychom neměli zapomínat!

NENAPRAVITELNÁ CHYBA: ZNIČENÍ RAKOUSKA-UHERSKA

Francois Fejtö

"Rozložení monarchie byla tendence, nikoli osud."

Oszkar Jaszi

"Říkají, že národnostní problém zničil Rakousko-Uhersko. Mají pravdu. Jako ten, který prohlašuje, že člověk zemřel, protože přestal dýchat."

Eric Weil

"Něco nadnárodního nás spojuje: zbytek starého Rakouska-Uherska, který nosíme v duši."

Mandes Sperber

Soudním proces s Německem a Rakouskem-Uherskem proběhl a odsouzení byla vyslovena v nepřítomnosti obžalovaných, kteří byli přizváni, jen aby vyslechli rozsudek. Ve Versailles, v Trianonu, v Saint-Cermain, neproběhlo žádné jednání. Byl tak vytvořen diplomatický precedens, mající významné důsledky. Trest, který postihl Rakousko-Uhersko, byl nekonečně přísnější než trest po stihnuvší Německo, neboť jestliže Říše vyšla z války zmenšena a ponížena, přetrvala, zatímco dvojmonarchie byla odsouzena k zániku. Trest neobvyklý a neočekávaný, neboť krátce před vítězstvím Sonnino prohlásil v odpověď na interpelaci: "Nikdo nekladl jako podmínu míru změnu vlády nebo dynastie nepřátelských zemí nebo jejich rozdelení či ponížení." Skutečně, jak jsme viděli, málo lidí - dokonce ani signatáři tajných ujednání určených k získání spojenců - předvídal, že velká válka rozpoutaná militaristy nepřátelských táborů, bude znamenat uskutečnění Mazziniho fixní idey: Austria delenda est.

Pokrytectví smluv

Největší výtkou smlouvám z roku 1919 je jejich pokrytectví. Tvrzilo se, že rozhodnutí byla přijata na základě národnostního principu, na právu národů rozhodovat samy o sobě, což implikovalo zrušení zásady, jež byla považována za antidezemokratickou a anachronickou, "historických či přirozených hranic". K této zásadě se ovšem přihlíželo, pokud přála vítězům. Beneš to výjádřil jasně 16. ledna 1919: "Ačkoli národní jednota je prvním cílem, nejdůležitější je stabilita Střední Evropy." Aby zajistil tuto stabilitu proti jejím rušitelům, které reprezentovali Maďaři, bouřící se proti rozdělení ze-

mě, požádal Beneš francouzskou vládu o vojenskou pomoc proti nim a dal československou armádu in statu nascendi pod vrchní velení Fochovo, Beneš také ukázal, jak málo mu záleží na přísné aplikaci národnostní zásady - legitimaci následnických států - žádaje společnou hranici s Rumunskem a Jugoslávií. Což se dalo udělat jen anexí území převážně maďarských. Na stejném základě připojili Rumuni, nevšimajíce si amerických protestů, z důvodu opětného spojení, jehož oprávněnost byla pochybná, Transylvánii, aniž došlo k referendu. A aniž by se nasytili těmito královskými hody, k nimž patřila i anexe multinárodnostních oblastí, jakými byly Besarábie, Bukovina a část maďarského Banátu, národní vůdci Goga a Tileu žádali navíc část Maďarska etnicky maďarskou. I Jules Cambon, jenž hrál důležitou úlohu při rozhodování Spojenců, nemohl potlačit znechucení nad nenasytností svých přátel: "To, co vzejdě z tohoto dělení, bude jen improvizace." Ale Benešovi se podařilo přesvědčit dohodové spojence - a dějiny budou tento souhlas tragicky dementovat -, že Čechy zvětšené o Slovensko vytvoří Mitteleuropu, jež unikne německému i ruskému poručníkování.

Nelze tedy oponovat francouzskému historikovi Pierre Miquelovi, když píše: "Nespravedlnost útlaku národů starými říšemi byla nahrazena arbitrážním rozdělením inspirovaným více apetitem než etnickými či jazykovými skutečnostmi... Maďarsko nepřijímá oběti, které Trianonská smlouva vyžaduje? Co na tom! Sebereme mu tři miliony Maďarů."^{1/} Miquela nelze podezřívat z přehnané hungarofilie. Nijak neopomíjí jednání maďarské vládnoucí třídy s národnostními menšinami i s vlastními rolníky - přes časté připomínky Vídňě. Navíc Spojenci a jejich chráněnci udělali vše, aby zabránili konsolidaci demokracie, kterou se po debaklu pokoušeli vybudovat Maďaři v čele s Michalem Karolyim. Jedním z nejničivějších důsledků války - napiše dramatik Zsigmond Réményik - byla "úplná demoralizace maďarského národa", ilustrovaná pomíjivou Republikou rad z roku 1919, která se zhroutila jako domeček z karet, následovaná kontrarevolučním pučem rakousko-uherského ex-admirála Horthyho, podporovaného Spojenci a zvoleného regentem. Horthyho politika vyústí do katastrofy v roce 1944 - německá okupace, deportace 4/5 maďarských Židů - ve chvíli, kdy se pokusil kapitulací vystoupit z dosavadního spojenectví. Okupace země Rudou armádou bude mít následky, jež jsem analyzoval jinde /"Dějiny lidových demokracií - *Histoire des démocraties populaires*"/.^{2/}

S Rakouskem bylo sotva lépe zacházeno. Stejně jako Maďarsko bylo zbaveno přístupu k moři. Zbaveno údů, paralyzováno zákazem získat tři miliony

rakouských Němců v Sudetech nebo se připojit k demokratizovanému Německu, muselo se spokojit s pruhem maďarského území a s možností přeměny v republiku. /Císař, aniž formálně abdikoval, se vzdal výkonu své funkce./

Nezávisle na osudu Rakouska a Maďarska se v této nové Evropě, vytvořené traktací vítězů, jež zahrnovala osm nových států, národnostní problémy dunajského prostoru, místo aby byly vyřešeny, jen prohloubily. "Jugoslávci se zmocnili území etnické bulharských jako Rumuni Dobrudži," píše Miquel, "Řekové si posloužili Thrácií, mnoho Makedonců nepřijalo připojení k Jugoslávii, atd..." Vítězné státy zjevně nedodržely 14 Wilsonových bodů. Seymourov plán byl jistě spravedlivější než uspořádání, které dovolilo Čechům /šest milionů/ přidružit tři miliony Slováků, pět set tisíc Maďarů, stejně taklik Ukrajinců a tři miliony Němců. V jugoslávském státě se Chorvati brzy postavili proti Srbským, i když společnou rukou vládli pěti stům tisíc Němců, stejně taklik Maďarům, čtyřem stům tisíc Turků a Albánců a dvěma stům tisíc Rumunů. Rumunsko si připojilo jako občany druhého řádu více než jeden milion pět set tisíc Maďarů, sedm set osmdesát tisíc Židů, sedm set dvacet tři tisíce Němců, čtyři sta čtyřicet osm tisíc Ukrajinců, tři sta padesát osm tisíc Bulharů, tři sta osmnáct tisíc Rusů, padesát sedm tisíc Srbských. A všechny tyto mnohonárodnostní státy tvrdily, že jsou nebo se stanou jednotními národními státy; nemožný úkol, při kterém předtím selhal i nesrovnatelně lépe vybavený vídeňský dvůr.

Rozdelení monarchie tak bylo ještě ztíženo neschopností vítězů ochránit národnostní menšiny. Ty byly vydány pomstě bývalých utiskovaných, byly zbabaveny práva na jakoukoliv politickou autonomii. Účastník a bystrý pozorovatel spojenecké konference o otázce menšin, kterou přece jen týžilo svědomí šampiónů práva na sebeurčení národů, Harold Nicholson, zaznamenal příznačnou událost. Když bylo navrženo, aby k smlouvě byl připojen dodatek chránící národnostní menšiny, zástupce Rumunska Bratianu divoce protestoval proti tomu, co považoval za vměšování mocnosti do vnitřních záležitostí své země a ostatních následnických států. Jeho hledisko bylo vzato v úvahu. Společnost národů neochrání lépe národnostní menšiny než evropský mír...

Promyšlené zničení

Mým úkolem nebylo však analyzovat ani kritizovat smlouvy, které už, až na výjimky mezi profitujícími dědici, nikdo nehájí. Chtěl jsem prozkoumat

diplomatické motivace, které rozhodly o zničení dvojmonarchie. /z tohoto důvodu podtrhuji zničení, neboť většina historiků používá "rozpad", nebo "pád", což podle mého názoru není adekvátní./

Doufám, že jsem nastínil s dostatečnou jasností množství konfliktů, které od 19. století - zrození moderního nacionálního nacionalismu - destabilizovaly monarchii, a dosáhly v předvečer války 1914 kritického bodu. Ale doufám, že jsem dokázal to, co bylo také tezí Oszkara Jasziho v epigrafu této kapitoly: "Události směřovaly k rozložení monarchie, ale nikoliv osudově." Neboť také směřovaly k federalizaci. Odstředivé síly hrály ve prospěch autonomie na úkor separatismu a byly vyváženy silami odstředivými, zvláště výhodami společného soužití národů monarchie. Švagrová Boni de Castellaneho měla možná růžové brýle, když po svém návratu z Rakouska-Uherska 30. července 1914 vyprávěla francouzskému diplomatovi Georgesovi Louiesovi, jak byla "udivena v poslední době těsným spojením mezi zástupci různých kmenů říše". Podle této příbuzné nacionalistického poslance, přítelkyně Proustova, "náklonnost a úcta k císaři zpevnily toto spojení". Poněkud cynického diplomata to inspirovalo k poznámce, že se "mělo počkat s vyhlášením války na smrt Františka Josefa, až Rakousko bude méně jednotné..." Skutečností je, že nebereme-li v úvahu dezerci několika českých regimentů, mnohonárodnostní armáda se bila až do konce za říši jako za svou vlast a ne za své vězení. Nemůžeme nepočítat s tím, že tendence k federalizaci byla posilována od konce 19. století zvláště v důsledku dělnického sociálně-demokratického hnutí, jehož důsledky nelze opomenout.

Konečně jsme viděli, že k "rozpadu", neboť skutečně došlo k rozpadu po vojenském vítězství spojenců, silnějších a podporovaných Spojenými státy, dochází v okamžiku, kdy národy pochopily, že jsou rozhodnutím Spojenců zničit monarchii odsouzeny k dělení. Bez tohoto rozhodnutí, ilustrovaného oficiálním uznáním práva Československa /které se teprve mělo utvořit/ na nezávislost - když francouzská /29. června 1918/ a posléze ostatní vlády Dohody uznaly Národní radu Československou pod vedením exulanta Masaryka - je pravděpodobné, že by monarchie přetrvala, jako jiné, národnostními konflikty podkopané státy, např. Velká Británie a Belgie, ale především SSSR, jenž není rozmetán porobenými národy. Není nikterak dokázáno, že většina obyvatel Čech zaujímala Masarykova a Benešova radikální stanoviska, a je známo, že většina Poláků, Chorvatů, Slovinců atd se obrátila proti monarchii teprve když se porážka centrálních mocností stala stejně jistá jako rozhodnutí Spojenců o jejich rozdělení.

Rozlišujeme dva základní důvody vysvětlující toto rozhodnutí: první diplomatický a strategický, druhý ideologický.

Strategické a diplomatické důvody

Diplomatickým a strategickým důvodem /nebo by bylo třeba říci záminkou?/ byl, jak jsme ukázali, názor, sdílený jistým počtem Dohodových státníků, že Rakousko-Uhersko od své smlouvy - je třeba říci, že nezdařené a proti přírodě - s Říší Viléma II. přestalo plnit svou tradiční úlohu protiváhy expanzivnímu pruskému militarismu, funkci, která mu připadla po potlačení otomanského nebezpečí - v zájmu evropské rovnováhy.

Domněvali se, že Rakousko-Uhersko je napříště neoddělitelné od Německa; v případě německého vítězství by se stalo poslušným nástrojem německého tlaku na východ, na Balkán a Blízký Východ. Avšak dle našeho názoru to byl falšný předpoklad.

Je nepopiratelné, že od konce 19. století, po posílení panslovanských tendencí Petrohradu a po ruském zasahování na Balkáně, se Německo a Rakousko cítily stejně ohroženými, zahraniční rakouská politika se stala, z popudu maďarského hraběte Gyuly Andrássyho čistě proněmeckou. Následkem toho mělo Německo velký vliv na zahraniční politiku a hospodářský život monarchie. Ale tento vliv měl svá omezení ve zvláštních zájmech monarchie, která nikdy nechtěla obětovat svou nezávislost na oltáři smlouvy s Říší. Viděli jsme, že následníci Františka Josefa byli jeden jako druhý ovládání myšlenkou změnit spojence. V Paříži dobře věděli, že Vilém II. se choval během marocké krize umírněně proto, že věděl, že Rakousko by ho nepodpořilo ve válce s Francií. Bylo by ospravedlnilo své odmítnutí čistě obrannou povahou Trojspolku. Od té chvíle hra německých militaristů spočívala v roznícení napětí tam, kde zájmy Rakouska byly přímo zasaženy, to jest v jeho vztazích se Srbskem. Jestliže nesmiřitelnost Rakouska, diskrétně podporovaná Německem, narážela na stejnou nesmiřitelnost Srbska, podporovanu Ruskem, zdál se pravděpodobný předpoklad, že válka by měla vypuknout mezi těmito dvěma zeměmi a Německo jen splní svou povinnost spojence. Pro Německo existovala jediná možnost, jak si pojistit nezbytné spojenectví Rakouska - rozpoutat válku se Srbskem.

Rakousko bylo tehdy v pasti a někteří francouzští diplomaté mohli předvídat od roku 1915, že jako první bude chtít válku ukončit. Podle Georges Louise byl na tom francouzský lid stejně. Neboť jeho vůdcové mohli jednat v roce 1914 stejně jako ti z roku 1909, kdy Paříž požádala Petrohrad, aby

přivedl svého chráněnce Srbsko k rozumu. Avšak Poincaré, Delcassé a Paléologue zůstali pasivními, neboť již od roku 1912 věřili, jak se zdá, v nevyhnutelnost války a v neporazitelnost jejich ruského spojence.

"Jak vysvětlíte, že jsou si tak jisti, že válka vypukne?" zeptal se jeden diplomat svého kolegy. "Protože to on /Poincaré/ chce a potřebuje, aby se udržel u moci," zněla rozčarovaná odpověď. Když si Georges Louis v srpnu 1914 přečetl Modrou knihu - oficiální francouzskou verzi o příčinách války a odpovědnosti za ni - poznamenal si: "Poincaré a Sazonov si řekli: není důležité vyhnout se válce, ale vzbudit dojem, že jsme udělali vše, abychom se jí vyhnuli."^{3/}

Georges Louis byl možná ovlivněn tím, že byl nepřítelem Poincarého, o kterém napsal, že "od roku 1912 /.../, protože pochází z Lotrinska, neusiluje o nic jiného než je získat zpět". Avšak dle názoru všech, kdo ho znali, tento diplomat byl nejenom bystrým pozorovatelem, ale také čestným mužem, a nemůžeme než věřit jeho "Notes" /Poznámkám/ a "Carnets" /Sešitům/, když tvrdí, že i jiné prvořadé osobnosti, jako Pichon /který se později stane zavilým nepřítelem Rakouska-Uherska/, Deschanel, Hervette a Jules Cambon, sdíleli jeho názor, že "nechal-li jednat Rusy" - kteří hořeli žádostivostí získat nová území na úkor Rakouska a otomanské říše - "Poincaré dovolil Němcům využít příležitosti, jež jim byla nabídnuta iritací Rakouska".

Ostatně víme, že jistá část francouzských expertů uvažovala nejen o zachování, ale dokonce o posílení Rakouska-Uherska po válce, aby vytvořila přehradu německému militarismu. Podle našeho názoru tato hypotéza nebyla méně platná než argument, o který se opřeli Poincaré a Clemenceau, aby ospravedlnili zničení dvojmonarchie, že totiž rakouská závislost na Německu je definitivní.

Podle některých historiků to byl nesmlouvavý postoj Sonnina, jenž zabránil Anglo-Francouzům, aby se řídili dle Karlových návrhů a zachránili monarchii. Tato teze nám připadá nepřijatelná, neboť je zřejmé, že Francouzi a Britové měli /především po Caporettu/ možnost donutit Sonnina, aby upustil od svých přemrštěných požadavků. Tyto požadavky byly, jak zaznamenal velmi protirakouský Salvemini a historik Valiani, "nespravedlivé" dokonce i z "hlediska národnostního principu", jehož byl právě Sonnino vyznavačem, a jehož dodržení žádané Itálií bylo skutečnou překážkou každému jednání před "úplným vítězstvím". Ostatně jsme viděli, že francouzský vyslanec v Římě, Camille Barrère, nepřestával dodávat Italům odvahy, aby neustupovali.

Ideologické motivy

Bylo třeba být vážně zaujat proti Rakousku, aby nabídky k separátnímu míru nebyly brány vážně a nakonec je nechat zmařit. Zde se dotýkáme druhého důvodu, bezpochyby hlubšího, této uvážené vůle učinit z Rakouska-Uherska hlásnou troubu, učinit rozhodnutí o jeho zničení, zatímco hlavní nepřítel, Německá říše, nebyla rozporcována. Analyzovali jsme proces, během kterého se z rakouské otázky stala sázka do hry, kterou Michal Winock nazývá válkou franko-francouzskou, válkou republikánské levice proti klerikalismu, proti "přisluhovačům Vatikánu", aby byla Evropa "republikanizována", aby "utlačované národy byly osvobozeny" a byla "dokončena Francouzská revoluce". Jistě, hrdinové této války jednali ve jménu vznešených idejí /šířených také svobodními zednáři/ obratně využitych Masarykem, Benešem a jejich stoupenci ve Francii a Velké Británii. Viděli jsme, jak stejně jako italští "ultra", propadli tito lidé panice, kdykoliv se objevily zprávy o jednáních s Rakouskem. Mohli tak mnoho, ne-li všechno ztratit kompromisním mírem. Ale mocnosti Dohody - včetně Itálie a nejistého Rumunska - neměly životní zájem na zničení monarchie. V roce 1988, o 71 let později, se stále ještě podivujeme, jak hlavní francouzští, britští a američtí představitelé dovolili dvěma emigrantům - ať jakkoli nadaným a váženým - aby jim svým způsobem předepsali cíle války - jak se bude Beneš, ne bezdůvodně, později chlubit.

Také jsme zdůraznili úlohu, kterou hráli svobodní zednáři, bezpochyby s nejčistším svědomím přesvědčení o vině Rakouska-Uherska, a přesvědčení, že slouží svým zemím stejně jako utlačovaným národům a universálnímu míru. Skutečností je - poněkud podceňovanou - že, rok před oficiálním uznáním práva českého a slovenského národa na spojení v jednom nezávislém československém státě, mezinárodní kongres svobodných zednářů spojeneckých zemí toto právo uznal.

Britský historik A. J. P. Taylor, milovník paradoxů, viděl v rozčlenění monarchie ilustraci toho, že "princip národnostní musel dojít až k svému úplnému uskutečnění". Výraz "musel dojít" vyvolává úsměv, pomyslíme-li na neaplikovatelnost tohoto principu ve Střední a jihovýchodní Evropě, kde každé opatření, založené na tomto principu, muselo být na úkor jedných a ve prospěch druhých, a tím zakládalo budoucí spory.

V těchto podmínkách se ušlechtilý Wilsonův a Leon Bourgeoisův projekt spojit všechny svobodné a osvobozené národy ve velké bratrské společenství musel ukázat jako velká iluze. A ve jménu této iluze byla rozbита Střední

Evropa, válka zbytečně prodlužována, zničeny historické hranice, organické spolupráce.^{5/}

Středoevropská solidarita

Jistě, historický přehled zničení monarchie, jak jsem se o něj pokusil, závěr, ke kterému jsem došel, že totiž Rakousko-Uhersko se neroztrhlo, ale bylo roztrženo, nemá žádný praktický význam, snad jenže ilustruje význam ideologie ve vedení a výsledcích I. světové války. Ukázali jsme tak, parafrázu jíce Gidea, že s nejlepšími úmysly lze dělat velmi špatnou politiku. Ale co je uděláno, je uděláno. Dějiny nelze obrátit. Není k ničemu polemizovat s mrtvými, kritizovat nezodpovědnost jedných, nepředvídatnost jiných. Historik by se stal směšný, kdyby tvrdil, že dává přednost jinému běhu Dějin, v tomto případě směřujícímu k federalizaci a ne k nacionalizaci. Musí se spokojit s tím, že zrekonstruuje tak objektivně, jak jen je to možné, zdroje, vývoj a vyústění daného procesu a jeho důsledky /krátkodobé i dlouhodobé/, před které jsme byli my, ostatní Evropané, postaveni. Jak odpovědní jsme před budoucností, tak jsme neschopni změnit svou minulost.

Prostor, který znovu začínáme nesmíle nazývat "Mitteleuropa" místo "Východní Evropa" /název používaný zeměpisci a dějepisci, snad aby ospravedlnili Jaltu/, nese znak čtyř století někdy brutální, ale často osvícené vlády Habsburků. Ti s úspěchem vytvořili administrativu, která přes své nedostatky a přehnanou byrokratičnost fungovala přes Prahu a Halič až do Bosny a Hercegoviny. Prostor ekonomicky jednotný, urbanizovaný, místo, kde se lidé ženili a vdávali, nenáviděli, asimilovali či stavěli proti sobě; kde vytvořili různorodou kulturu, ve které bylo mnoho španělského, italského, českého, slovenského, maďarského, rumunského, polského a srbského, ukrajinského, chorvatského a benátského - kulturu, jejíž specifická sensibilita a mentalita se liší od mentality velkých národů Západu a Východu, Francouzů, Němců, Angličanů a Rusů.

Hlavním městem této polyfonické a často kakofonické symfonie byla Vídeň. Tato Vídeň, která v roce 1914 ze dvou milionů obyvatel měla více než 400 000 Čechů, kde dokonce ani dnes nemůžeme otevřít telefonní seznam, aniž bychom na každé stránce našli ne-německou většinu - jakýsi New York v rozměrech střední Evropy.

Chci skončit třemi úvahami. První pochází od mého přítele Aurela Kolaiho, současníka a přítele Karla Mannheima. Nejdřív se usadil ve Vídni, kde

se scházel s Karlem Krausem, spolupracoval s Österreichische Volkswirt a studoval filosofii. Později vyučoval v Quebecu, v Madridu a svůj život skončil v Londýně. Jednoho dne mi řekl, že kvintesencí opravdové Evropy je Evropa střední, a že střední Evropa začíná tam, kde si lze sednout do kavárny, objednat espresso s povinnou sklenicí ledové vody, kde je možné v klidu třeba celý den, aniž si objednáme cokoli dalšího, číst veškerý světový tisk od Wall Street Journal až po Neue Freie Presse, od Timesů po Temps, od Pester Lloydů po Agramer Zeitung. Chtěl tím říct, že to základní, co Musil zlomyslně nazýval Kakanie /K und K/, je kosmopolitní nonšalantní atmosféra, spoluúčast na "velkém světě" a přitom stranou přehnaných ambicí Velkých; mohli jste strávit konec týdne v Terstu nebo ve Fiume /dnes Rijeka/ nebo v Karlsbadu /dnes Karlovy Vary/, abyste se setkali se vším, s čím se v Evropě počítá, procházet se po Karpatech a hledat Drakulovo sídlo či zámek krveláčné Alžběty Báthoryové - aniž opustíte zemi.

Tato Mitteleuropa je dnes symbolem zmeškané příležitosti: místo federace rozvod a fatální oddání se silnějšímu. Ale také zvláštní návrat věcí: máme dojem, že jistá nostalgie spojuje dnes dunajské národy více, než je oddělují hranice; rozvod je sblížil s kdysi vládnoucí Vídni, která se jim dnes, bez svého imperiálního majestátu, připodobnila a zprovincializovala.

Pozorovatele a historika nepřestává překvapovat vitalita a schopnost odporu, kterou osvědčily národy ex-říše během posledních desetiletí. Ideologie, která se pokusila přeměnit hominem habsburgiensem v nový typ člověka -- hominem sovieticum -- přes ně přešla, aniž je hlouběji změnila. Po dlouhé noci plné zlých snů se znova shledávají, vědomy si nejen národní, ale také nadnárodní identity, tradic, které je spojují se zbytkem Evropy, a znova nazavazují na své vlastní i společné dějiny. A možná že v novém pocitu solidarity, v jasném středoevropském vědomí budou Dějiny spatřovat to hlavní, co národům staré monarchie vzešlo ze dvou válek a dvou utrpených mírů.

POZNÁMKY:

- 1/ Pierre Miquel, La Grande Guerre, Fayard 1983
- 2/ Viz mou Histoire des démocraties populaires, ve dvou svazcích, Seuil, coll. /řada/ "politique", 1969
- 3/ Viz Carnets George Louise /1847-1917/. Vstoupil do diplomatických služeb v roce 1881, vedoucí politického oddělení na ministerstvu zahraničí v ro-

ce 1904; jmenován na doporučení Clemenceau a Pichona - jejichž názory ne-sdílel - velvyslancem v Rusku /1909 - 1913/. V té době Poincaré, který se stal prezidentem republiky, rozhodl pod vlivem Sazonova a Izvolského těsněji spojit francouzskou politiku s ruskými ambicemi na Balkáně; s touto politikou Louis nesouhlasil a byl proto odvolán a nahrazen Delcassém, potom Paléologuem. Ze svého ústraní Louis pokračoval v pozorování vývoje mezinárodní politiky a dostává se mu hořké satisfakce, když vidí, že Dějiny daly zcela za pravdu jeho pesimistickým předpovědím v jeho Carnets /Zápisnících/. Jeho blízký přítel novinář Ernest Judet v roce 1925 publikoval výběr z jeho Carnets a Notes, též biografii bývalého diplomata, a to přes Poincaréův odpor. Neboť Louisovy Carnets nemilosrdně obviňovaly Poincarého, že prostřednictvím svých spolupracovníků Delcassého a Paléologuea "přinutil Rusy k nesmiřitelnosti". Autor zde vyslovuje své přesvědčení, "že přítomnost Poincarého byla pro Francii neblahá" a cituje Stephena Pichona: "Kdybyste Vy zůstal v Petrohradu a já byl ministrem zahraničních věcí, válka by nenastala". Podle Louise a jeho přátel byli za válku odpovědní především Rusové Sazonov a Izvolskij podporovaní Poincarém.

Citace: Les Carnets de Georges Louis, sv. I 1908-1912 a sv. II 1912-1917. Rieder, Paris, 1925 a 1926; viz též Ernest Judet, Georges Louis, Rieder, Paris 1925.

- 4/ Slovo "iritace" bylo eufemismem, jednalo se o náladu na vídeňském dvoře po zavraždění Františka Ferdinanda
- 5/ "Druhá světová válka by patrně nevypukla, kdyby existoval silný středoevropský federální stát, i kdyby zahrnoval jen Československo, Polsko a Maďarsko." /Dopis P. Szalaiovi z roku 1978; v Bibó István osszegyujtott munkai - Sebrané spisy Istvána Bibó - sv. 4, str. 1268, Svobodná protestantská maďarská universita, Lausanne 1984./ Viz též Aurel Kolnai, "The Problem of Austrian Nationhood" v Journal of Central European Affairs, New York 1942: "Není mnoho důvodů věřit, že zmizení Rakouska-Uherska bylo historickou nutností. Byly zde konzervativní síly nejméně tak mocné, jako faktory mířící k rozložení říše."

Časopis Commentaire, č. 42/léto 1988, s.505-511

DR. EDVARD BENEŠ: SVĚTOVÁ VÁLKA A NAŠE REVOLUCE

/Recenze k 70. výročí vzniku československé republiky/

Janus

Pro každého, kdo se zajímá o vznik československé republiky, je prospěšné prostudovat přímá svědectví osob, které jsou považovány, a samy se zřejmě považovaly, za čelné budovatele tohoto státu. Spolu s Masarykem a Štefánikem tvoří Beneš trojici těch nejzasloužilejších a jeho svědectví je proto nezominutelné.

Benešovy "Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa", jak zní podtitul díla, mohou leckomu přivést na mysl Masarykovu Světovou revoluci, věnovanou témuž námětu, a tím vzbudit dojem, že jsou jejím pouhým doplňkem, nezasluhujícím zvláštní zájem. Jistěže mezi občma knihami existuje rozdíl čaný poměrem učitele a žáka. Beneš skutečně nad vytčeným úkolem nehlobá, protože v ideovém zdůvodnění společných politických cílů se pohybuje důsledně po masarykovské myšlenkové ose, zevrubně vyložené ve Světové revoluci. To však vůbec neznamená, že by jeho svědectví stálo v Masarykově stínu. Naopak, je svébytné a z historického hlediska svědecky dnešnímu čtenáři možná prospěšnější. Beneš, jak známo, učinkoval u zrodu čsl. republiky jako generální sekretář čsl. národní rady, to jest orgánu podnikajícího všechna nejdůležitější diplomatická a organizační jednání, vedoucí k uznání československého státu. Jeho výpočet není zanesena vrstvou filosofujících, historizujících a etizujících výkladů jako v Masarykové Světové revoluci, ale střízlivě referuje o podniknutých krocích, jejichž složitost, obtížnost, a především výsledek udivily později nejen autorovy rodáky, ale autora samotného, jak o tom svědčí jeho vzpomínka na Versailles: "Před třemi roky utíkal jsem u Aše přes hranice Čech, plíze se úkradkem houštinami, abych ušel zrakům rakouských a bavorských celníků, a dávaje v ruce osudu pro budoucnost vše; dnes tu sedím se zástupci Francie, Anglie, Spojených států, Itálie, Japonska, Srbska, Řecka, Belgie, a Portugalska a mám položiti na váhu náš hlas, rozhoduje o osudu říše císařů Viléma a Karla a podepisuje podmínky jejich kapitulace." /II, 450/

I. a II. díl /537, 612 stran/, vydal Čin a Orbis v Praze 1927.

Benešova věcnost v popisu akcí, které podnikal jako tajemník Rady, tehdy jako stínový ministra zahraničí budoucí republiky, umožnuje čtenáři, aby ve zpožtném pohledu sledoval všechny závažné fáze vzniku tohoto státu a aby je zahledl v zřetelné podobě, nezamáložené dodatečným národním patosem.

V podrobném a rozsáhlém svědectví zaujmou dnešního čtenáře především úvodní stránky vysvětlující osobní motivaci pro zvolenou politickou činnost, zmínky o domácích silách oponujících Masarykově zahraniční akci, zručnosti o snahách válčících stran sjednat mír a o dopadu těchto snah na činnost čsl. politiků, informace o funkci čsl. zahraničních vojenských složek v rámci úsilí o uznání státní nezávislosti, argumentace pro a proti rozbití Rakouska-Uherska, a především názory na nové uspořádání Střední Evropy, a to jak z hlediska bezpečnosti nově zřizovaných malých států, tak z hlediska strategickopolitických zájmů dohodových velmocí.

Do chvíle, nežli se Beneš po vypuknutí první světové války odhoďal připojit k Masarykově zahraniční akci, měl možnost poznat společenskou a politickou atmosféru čtyř evropských velmocí: Rakousko-Uherska, Německa, Francie a Anglie. O jeho volbě rozhodla především "tradiční česká výchova protirakouská": "Byl jsem, když jsem odcházel /na zahraniční studia - pozn. aut./, vědomě sociálním a národním nespokojencem se zretelem k Vídni a Budapešti jako národně cítící Čech; vraceje se domů, cítil jsem stejně živelně, ne-li dokonce živelněji, tento odpor k říši habsburské jako Evropan, politicky a filosoficky vychovaný v Paříži a v Londýně." /I, 6/

Společnou základnou českých politicky působících intelektuálů, kteří se v průběhu války rozhodli pro akci proti Rakousko-Uhersku, nebylo však pouze tradiční české protirakušáctví, ale obecně kritický vztah k německé kulturně společenské oblasti, jejímuž bezprostřednímu vlivu byli v údobí svých prvních myšlenkových konfrontací většinou vystaveni, a jednoznačně pozitivní hodnocení vlivů anglofrancouzských, popřípadě ruských.

Tito činitelé nacházeli inspiraci, a to v souladu s ideologií 19. století, v principu nacionality. Kolizní situace menšinového národnostního celku, k němuž náleželi, situace vyplývající ze sousedství s národnostním celkem většinovým, snažili se řešit politickým příklonem k jiným většinovým národnostním celkům, avšak geograficky odlehlym. Bylo tudíž přirozené, že k Masarykově zahraniční akci zústávaly hluché ty české síly, které ve svém světonázoru a ve svých snahách nebyly orientovány výlučně principem nacionality. Beneš o nich hovoří hned zkraje své knihy, když líčí svou "spikléneckou"

činnost prováděnou dosud v domácím prostředí: "Katolíci byli vyloučeni a priori z naší akce už povahou celé své politiky, rozhodně rakouské." /I, 44/ A pokud jde o sociální demokraty: "Dr. Šmeral mi prostě vyložil, že jsme blázni, že Masaryk vede národ znovu na 'Bílou Horu' do národní katastrofy, že politik jako dr. Šmeral, který má odpovědnost za velikou stranu a za národ, tak hazardní politiku jako prof. Masaryk dělat nemůže a nesmí." /I, 25/

Přitom rozdíl mezi oběma odmítajícími tábory byl v tom, že loajalita katolíků platila spíš dynastii /"některé strany - katolíci - byly vyslovené a zásadně pro dynastii a Rakousko-Uhersko" - I, 433/, zatímco sociální demokraté stáli o uchování rakousko-uherského soustátí z důvodu společensko-ekonomických /"Boj o osvobození potlačených národů středoevropských byl vyučován jako nesocialistický nacionálismus, marxismem byla odůvodňována hospodářská nutnost zachovat říši jako velký hospodářský celek, politicky bylo ukazováno na národní utlačování na straně nepřátele - anglické kolonie, Irsko - a jejich boj o demokratismus prohlašován za pokrytectví." - I, 455/.

Názory obou těchto taborů, katolického a sociálně demokratického, ne-souhlasily sice s československou protirakouskou zahraniční akcí, nebyly však v rozporu s méněm převládajícím zpočátku v dohodových státech /Francie, Anglie, Itálie, Rusko, Spojené státy/, kde tato akce hledala podporu. O tom poznamenává Beneš: "Dlužno dodati, jak jsem už několikrát zdůraznil, že žádný ze Spojenců nevstupoval do války ani s úmyslem, ani s pevným politickým plánem Rakousko-Uhersko zničit. Celkem lze říci, že byl všeobecně v kruzích spojeneckých dlouho přijímán plán je změnit, okleštít a zbytek federalizovat." /I, 409/

Třebaže se Masarykovi již v roce 1916 podařilo vysvětlit francouzskému ministerskému předsedovi Briendovi výhodnost rozbití Rakousko-Uherska pro budoucí bezpečnost Francie, nadále převládala ve spojeneckých kruzích představa habsburské říše jako protiváhy Německa ve Střední Evropě. "Tato teorie, hlásaná a šířená kdysi z pařížské školy politických věd, a zejména ve Francii zdomácnělá, jevila svou účinnost a vliv po celou válku." /I, 409-410/ "V neposlední míře působily ve prospěch habsburské říše i obavy, že v případě jejího rozdělení bylo by Německo zesíleno eventuálním připojením rakouských Němců." /I, 410/ "V Paříži se dlouho věřilo, aspoň v některých rozhodujících kruzích, ve starou doktrinu předválečnou, že zájmem Francie je stabilizování poměrů v říši habsburské a její federalisace v takovém smyslu, aby proti rakouským Němcům a zejména Maďarům bylo možno ve

federalisované říši postaviti Slovany, a zvláště Čechy." /I, 412/

"Byla to dále vatikánská politika se svým velikým vlivem, která přímo nebo nepřímo usilovala o záchrnu habsburské říše po celou dobu války." /I, 410/ Podle Benešova mínění vyjádřeného v souvislosti s mírovou nótou papeže Benedikta XV., bylo již před válkou pro Vatikán "strašákem caesaropapistické Rusko vnikající do střední Evropy" /I, 480/.

Ani Angličané, za něž v prosinci roku 1917 jednal o možnosti separačního míru s představitelem Rakouska-Uherska hrabětem Mensdorffem-Pouillym generál Smuts, neměli vůči dunajské monarchii destrukční úmysly. Naopak, jak píše Beneš, "pro habsburskou říši rěl prý generál Smuts jen slova sympatií. Chce prý se pokusit, zda by se Velká Británie a dunajská monarchie navzájem nemohly dohodnout o společných cílech a plánech pro skončení nepřátelství a pro úpravu evropských poměrů v budoucnosti. Dal prý najevo, že rozklad Ruska naplňuje Velkou Britániu obavami a že se v Londýně starostlivě dívají na budoucnost, jestliže by na kontinentě prevládlo mocné militaristické Německo. Mimo to počíná ji strašiti i příšera sociální revoluce. V Anglii se má naproti tomu za to, že by nejlepší protiváhou proti vojenské přemoci Německa bylo silné Rakousko-Uhersko, státoprávně znovu vybudované, s dalekosáhlou autonomií svých národů... Generál Smuts připouštěl také možnost teritoriálního zisku pro říši..." /I, 412-413/

Jak je zřejmé, zaměřili se dohodoví spojenci v roce 1917 - nejochybně pod vlivem revolučních událostí v Rusku, jimiž byl zproblematizován jejich spojenecký svazek na východě - na separační mír s Rakouskem-Uherskem a na jeho oddělení od Německa. Československá zahraniční akce se tím dostala do kritické situace. Na okraj nově vznikajících možností Beneš poznamenává: "Věděl jsem, že u spojeneckých politiků nelze počítati na sentimentalitu k potlačeným národům, kdyby vážně vyvstala otázka míru s Vídni. Věděl jsem také, že u mnohých - ne u všech - rozhodujících činitelů spojeneckých nebude hráti velké úlohy zásady nebo demokratická ideologie o potlačených národech." /I, 530-531/ "Vědomí eventuality nebo možnosti kompromisu s Vídni bylo ovšem v létě 1917 pro mne strašné." /I, 532/

Zatímco rok 1917 byl pro osud československé zahraniční akce nejistý, první polovina následujícího roku, a konkrétně měsíc duben přinesl obrat. Události tohoto údobí nejsou spojeny se vstupem Spojených států severoamerických na evropskou politickovojenskou scénu. Jednání o československé otázce vedl v USA sice Masaryk, avšak i Beneš byl v Paříži ve styku s americkými diplomaty.

rickými činiteli: "Já sám, vrátiv se do Paříže, byl jsem pozván k návštěvě americkým velvyslancem Sharpem. Byl jsem tehdy ve stálém politickém i společenském styku s legačním radou Frazerem... jemuž jsem soustavně už od podzimu 1917 dával zprávy o vývoji naší práce ve spojeneckých zemích a o poměrech ve střední Evropě. Býval jsem pravidelně zván na vyslanectví v době významných událostí... Sharp, jenž o střední Evropě a o našich věcech nevěděl spočátku zhola nic a díval se na tyto otázky dost naivně, poznav naše hnutí, organizaci naší armády a naši politickou a vojenskou akci ve spojeneckých zemích, stal se rázem velikým přítelem, nadšeným pomocníkem a podporovatelem našich národních požadavků ve Washingtoně." /II, 140-141/

Jak známo, Spojené státy vyhlásily válku Rakousku-Uhersku v prosinci roku 1917. Při té příležitosti sice prezident Wilson hovořil o nezbytnosti osvobodit jeho národy "od nadvlády vojenské a obchodní autokracie pruské", zároveň však deklaroval, že si nepřeje "oslabit nebo přetvořit rakousko-uherskou říši" /II, 133/. 8. ledna následujícího roku pak pronesl řeč se známými 14 body, mezi nimiž v desátém se žádá pro národy habsburské říše autonomní vývoj. V jednom ani druhém případě však nebylo vysloveno definitivní slovo o osudu Rakouska-Uherska a Beneš k tomu poznamenává: "Spojené státy nemají tudíž v této chvíli politického plánu, který by se dotýkal existence říše" /II, 134/.

Na základě Wilsonova vyhlášení pověstných 14 bodů následovalo vyjednávání rakouského císaře Karla s americkým prezidentem, zprostředkované přes Madrid. Za jedinou překážku míru označil Karel "dobyvačné choutky Italie a Francie" a požádal Wilsona, aby obě země pozitivně ovlivnil.

29. května 1918 však vláda Spojených států vydala deklaraci, podle níž "národní nároky Čechoslováků a Jihoslovánů na svobodu mají upřímné její sympatie" a posléze 28. června 1918 se Wilsonova vláda jasně vyslovuje proti existenci říše: "... postup Spojených států znamená, že všichni členové slovanské rasy musí být úplně osvobozeni od jeho rakouského." /II, 144/

Je zarážející, že Beneš, jinak detailně informovaný o všech souvislostech československé akce, ještě roku 1927 nedovede konkrétně vysvětlit obrat v politice americké vlády a o její deklaraci z 29. května píše toto: "Nedovedu dnes říci podrobně, jakou přímou intervencí a z jakých bezprostředních motivů došlo k známé deklaraci Spojených států ze dne 29. května 1918." /II, 142/ ... "Nerohu na to zatím odpověděti." /II, 143/

Zatímco změnu postoji Spojených států vůči Rakousku-Uhersku, k níž do-

šlo před 28. květnem 1918, vysvětluje Beneš pouze hypoteticky, jednoznančný je jeho klíč především k změně postoje především evropských Spojenců: "Na proti tomu sjednání mírových smluv na východě a poslední zoufalá ofensiva na západě ukázaly Spojencům dvě věci, důležité pro pochopení války: Rusko, jehož rozpětí do střední Evropy se někteří z nich obávali a jehož možná expanse u mnohých byla až dosud důvodem pro zachování habsburské říše, padlo do bezmocnosti; naproti tomu Německo jevilo se pánum celé střední a jihovýchodní Evropy. To, co jsme vždy říkali, že totiž Rakousko-Uhersko není už protivahou proti Německu ve střední a jižní Evropě, jako mělo být podle francouzské koncepce ještě v minulém století, nýbrž naopak právě mostem a pomocníkem německého tlaku na jih a na východ, bylo nyní chápáno v plném dosahu." /II, 149/

Nyní, za změněného stavu věcí, se mohla naplno rozvinout taktika, kterou Beneš čtenáři vyjevil již v první části své knihy: "... bylo prostě nutno vsunouti naši otázku a naši akci do velikého proudu světových událostí, dát těm fatálním silám možnost plného rozvoje a tím vytvořit v jejich proudu z naší otázky činitele, jenž se pak přejítí nedá." /I, 359/

Toto vsunování československé otázky do velikého proudu světových událostí spočívalo mimo jiné v přesvědčování Spojenců o tom, jak velice jim bude prospěšné zničení Rakouska-Uherska a vytvoření malých států místo něho. Příkladem této argumentace je dopis předsedy Národní rady československé T. G. Masaryka francouzskému ministru Pichonovi potom, co Francie se v červnu roku 1918 vyslovila pro československou nezávislost: "Nezávislý stát československý jest rozhodnou ranou, pochovávající pangermánský cíl Berlín-Bagdad. Hráz protigermánská tvořená státem československým, Polskem, Jugoslávií, Rumunskem a Itálií, jest zároveň nejlepší pomocí Rusku a jeho milým národům, nalézajícím se nyní pod spárem všeněmeckým, který se snaží zajistiti si tím cestu k Bagdadu nejen přes Prahu, nýbrž také přes Kijev a Černé moře. Odděleno od Němců a Maďarů může se Rusko vyvíjeti, jsouc také chráněno před přímým zakročením Německa." /II, 231/

Vstřícnost zájmů měl rovněž na mysli Beneš, když v červenci téhož roku jednal s anglickými politiky Balfourem a Cecilem: "Obracel jsem se od první chvíle k oběma státníkům s pocitu řemesku k moci a vlivu, jež reprezentovali, ale také s přímostí a otevřeností, jež mne úplně vydávala v jejich ruce. Měl jsem nejen důvěru v jejich čestnost, ale véřil jsem také pevně v jejich britský politický 'common sens' a v sílu svých důvodů a faktů, kte-

ré jsem předkládal jejich anglosaské mentalitě. A dával jsem dobrý pozor na to, abych nežádal od nich ničeho, co by nespadalo v jedno s jejich skutečným britským zájmem." /II, 271/ Předmětem jednání bylo uznání československé samostatnosti.

K této souvislosti mezi československou samostatností a stranickopopolitickými zájmy dohodových spojenců se Beneš vrací v závěru knihy, když uvažuje o smyslu světové války a boje čsl. politiků o samostatný stát: "K myšlence, zničiti německý militarismus, připojily se pak logicky ideje další: Proti tomu, co se vyvoláním války stalo, vytvořiti nové záruky v takové přeměně Evropy, především Evropy střední, aby se to nejen nemohlo opakovat, nýbrž aby to odpovídalo také zájmům a potřebám spojeneckých států." /II, 528/

Ještě explicitněji je celá tato otázka osvětlena v následující pasáži: "Vlády Francie, Anglie, Itálie a Ameriky mluvily sice ve svých válečných projevech o nebezpečí, hrozícím západní civilizaci z absolutistické střední Evropy, o právech demokracie a ohrožení svobody, o právech Belgie a Srbska a malých národů vůbec; ale majíce před sebou odpovědnost za osudy svých zemí ve strašné válce, posuzovaly některé z nich po celá tři léta tuto otázku především z přímého, někdy egoistického hlediska svých států, hledajíce cestu k rychlému sjednání míru s Vídní a spokojujíce se uplatněním ideje self-governmentu nebo federalizace střední Evropy. Teprve prodloužení války, nemoznost, odloučiti říši rakousko-uherskou od Německa, rozvíření propagandy potlačených národů a nadlidské vypětí sil Německa k prosazení pangermánských plánů za nejvydatnější podpory Rakouska-Uherska, jež přivedlo pod moc Německa řady nových menších národů, donutily Spojence přemýšlet hlouběji o podstatě války a viděti výhody, které jím vzniknou z důslednějšího uplatnění národnostního principu. To ukázalo velkým Spojencům cestu k malým národům ve střední Evropě; ty se staly jejich přirozenými spojenci a cennými pomocníky v boji o nové politické cíle a ideály." /II, 542/

Nejen Francie a Anglie byly ujištovány o výhodách, jaké jim vzniknou novým středoevropským uspořádáním, ale také Itálie, která v poválečném období dohodový tábor opustila. Na okraj své třetí italské cesty, k níž došlo v říjnu 1918, Beneš poznamenal: "Vycházel jsem z faktu hotového našeho státu, vylíčil jeho budoucí postavení ve střední Evropě po válce, jaký bude moravský stav mezi novými státy /my, Jihoslované a Rumuni/ a jaké budou spojené zájmy Itálie a Československa. Upozorňoval jsem na naše hospodářské zájmy v Terstu a v Itálii, na nutnou hospodářskou spolupráci obou našich států ve střední Evropě proti budoucí hospodářské konkurenci německé...": II, 344/

Hovořil-li Beneš při výkladu své taktiky o československé otázce jako činiteli, který se nedá pominout v proudu fatálních sil, mělo to platit především pro vztah československé zahraniční akce a ruské revoluce. Jak dosvědčuje autor knihy, byl to vztah paradoxní. Z jedné strany: "Nepomohlo-li Rusko potlačeným národům svým politickým programem nebo od roku 1917 bojem na frontách, pomohlo jim vydatně svou revolucí. Západoevropská diplomacie, která nám posud pomáhala z důvodů buď mocenských nebo taktických, nemohla nyní jít zpět; vynořily se tu nové nepřemožitelné síly ideové a morální, jež dosavadní její kroky v naš prospěch sankcionovaly. A na druhé straně ve státech střední Evropy tyto síly působily dojmem ohromujícím: revolucionisovaly masy, ohrožovaly autokracii všeho druhu, rozvraceły národnostně smíšené státy, ztěžovaly vedení války, i když na druhé straně vlády těchto států obratně pro sebe politicky i vojensky využívaly revolučního chaosu vzniklého v Rusku." /I, 318/ Takto pozitivně hodnotí autor vliv ruské revoluce na československou zahraniční akci opakováně.

Ovšem z druhé strany, a zde vězí naznačený paradox, rozpoutání bolševické revoluce a občanské boje, které následovaly, radikálně obrátily kartu, s níž představitelé československé zahraniční akce chtěli hrát rozhodující hru. Ozbrojené útvary, jež se ustavily na území Ruska a jež na jeho straně měly bojovat proti vojskům centrálních mocností, byly nečekaně vtaženy nebo nasazeny do bojů, v nichž se někdejší ruský spojenec zčásti změnil v činitele, proti němuž bylo třeba - především z hlediska Anglie, Francie a Spojených států - vojensky intervenovat. A tak československé legie v Rusku, jakžto jediná kompaktní složka schopná v dané chvíli plnit takovou funkci, nabývají v plánech spojeneckého velení, jemuž podléhají, rázem na významu. Beneš se o tom vyjadřuje slovy: "Od této chvíle stáváme se také skutečně něčím mezi Spojenci, politicky i mocensky." /II, 181/ "Začínáme v rámci světové vojenské akce Spojenců hráti svou úlohu vojenskou a politickou." /II, 192/

Na jiném místě sice autor výslově popírá, že spojenecké uznání československé samostatnosti by bylo přímým důsledkem vystoupení československých legií na Sibiři, avšak z jeho celkového líčení událostí je zřejmé, že od jara 1918 československá otázka je v spojeneckých kruzích posuzována velmi kladně a její řešení rychle postupuje vpřed. Projevilo se to také během mírových jednání, jak konstatuje sám autor: "Naši sibiřští vojáci /setrvávající na Sibiři ještě v závěru roku 1918; pozn. aut./ nám tím usnaďňovali a umožňovali naše boje a úspěchy na pařížské konferenci. Byla to oběť, ale byla to oběť nutná." /II, 513/

Z dnešní četby Benešovy knihy vyplývá, že zánik rakouskouherského soustátí nebyl nevyhnutelný historický proces, ale že vzešel z kalkulací zájmové politiky dohodových spojenců. V jejich velmocenském zájmovém schematu bylo možné buď tento státní útvar uchovat, buď jej zrušit. Československá zahraniční akce /stejně jako analogické akce ostatní/, snažící se v tomto zájmovém schematu prosadit svůj dílčí projekt motivovaný principem nacionality, se podle autorova svědectví nepochybně přičinila o to, aby dohodoví spojeni shledali větší míru vlastního prospěchu v plánu nahradit středoevropskou vel moc Rakousko-Uhersko řetězcem malých států, usilujících o zástupnou strategicko-politickou roli /"Osud Rakouska-Uherska začínal být nejistý, a my, Jihoslované a Rumuni jsme ukazovali Francouzům a Angličanům, že svou politickou spoluprací budeme dost silní, abychom nahradili habsburskou říši, zabránili rozkladu střední Evropy a německému tlaku na Balkán." II, 76/.

Pokud chceme závěrem provést stručnou bilanci cílů, které byly odstraněním rakousko-uherského soustátí ze Střední Evropy sledovány, a pokud za východisko použijeme Benešovy formulace z jeho Vzpomínek a úvah z bojů za svobodu národa, a sice "že konec konců pro Spojence, pro vývoj Evropy, pro ostatní svět a pro triumf ideje trvalejšího míru a demokracie vůbec, zájmově i ideově a mravně je lepší, aby říše habsburská zmizela" /I, 531/, pak musíme konstatovat, že zmizení této říše se v pozdějším historickém vývoji neprojevilo jako lepší ani pro Spojence, ani pro vývoj Evropy, ani pro ostatní svět, ani pro triumf trvalejšího míru, ani pro triumf demokracie.

POLITIKA NÁRODNÍ ROZMANITOSTI

Wolfgang Grassl a Barry Smith

Vypravuje se, že svatý Štěpán, první apoštolský král Uher, radil svému synovi Emmerichovi, aby nelitoval námahy a zval do království cizince. Jako důvod uvedl, že "unius linguae uniusque moris regnum imbecile et fragile est": "království s pouze jedním jazykem a jedním obyčejem je slabé a křehké". Ta-to poznámka je ve zřejmém rozporu se značnou částí současného konzervativního teoretického myšlení. To má totiž tendenci zdůrazňovat přednosti společenské a institucionální homogenity, tj. přednosti národního státu v klasickém pojetí. Tento esej s tímto druhem konzervatismu polemizuje.

S nacionálním konzervatismem lze, jak se zdá, vést polemiku ze dvou komplementárních hledisek. Za prvé můžeme své zkoumání zaměřit jakoby pod úroveň státu či národa - na společenské útvary a formy společenských organizací vytvářených jednotlivci jakožto činiteli trhu nebo dobrovolnými členy kooperativních sdružení různého druhu. V tomto eseji budeme vycházet z hlediska druhého, jež zkoumá formy společenské organizace úroveň národního celku přesahující. Tvrdíme totiž, že v heterogenní společnosti, jakou je poválečná Británie, lze ony morální a kulturní hodnoty, jež jsou v očích konzervativců tak důležité, nejlépe pěstovat nikoliv vnučenou homogenitou, nýbrž oním druhem institucionalizované heterogenity, jaká charakterzuje nadnárodní stát.

Unitární národní stát /stát tvořený výlučně jedním národem - pozn. překl./ není samozřejmě přirozeně se vyskytující forma společenské organizace, ale produktem národnostního purismu typického pro 19. století. Jak napsal maďarský filosof Aurel Kolnai:

lidská společnost se neskládá z národů... stejně zřejmým a jednoznačným způsobem, jakým se skládá z jednotlivců, nebo, když už jsme u toho, ze suverénních států. Spektrum národností je plné překryvů, nejasnosti a šedých zón. Z toho plyne, že koncepce nacionalismu /jakožto univerzálního principu/, koncepce "správného" či "přirozeného" uspořádání národních států, je jak v teorii, tak v praxi čistou utopii. Nemůže existovat žádné uspořádání států a hranic, při jehož vytvoření by nehrály značnou roli libovůle, účelové faktory a dějinné náhody. Každý pokus o údajné "očištění" lidstva - stejně jako i další podniky pseudoracionálního naturalistického typu, jež se snaží formulovat údajné "zcela zřejmé principy", které se vesměs ukáží jako iluzorní - znamená hnát své voli ke krajní mezi.

/Kolnai 1946/47, str. 536/

Již samotný příklad Anglie /neboli Velké Británie neboli Spojeného království/ ukazuje na rozsah možných konfliktů mezi přežívajícími pocity národní příslušnosti na straně jedné a loajalitami striktněji politického rázu na straně druhé /ke státu, ke koruně/. Kultura a morální hodnoty Velké Británie byly navíc utvářeny stejně tak nadnárodními loajalitami - vůči západnímu či protestantskému křesťanství, k britskému impériu, k Britskému společenství národů - jako politickými loajalitami v užším slova smyslu.

Období britského impéria nám bohužel zanechalo jen málo pozitivní filosofické reakce sebe sama. Chceme-li tudíž nalézt rámec, jenž by nám pomohl zvládat a porozumět vnitřnímu mnohonárodnímu dynastickému uspořádání současné britské společnosti, musíme se poohlédnout jinde. Výrazným dějinným příkladem nadnárodního státu zahrnujícího rozmanitá rasová, jazyková a náboženská uskupení je podunajská monarchie Rakousko-Uhersko, jež představovala řešení zcela zvláštního problému překrývajících se národností ve východní části střední Evropy. V Čechách a západní části Uher byla značná německá menšina, zatímco oblast Terstu obývala směs Italů, Němců a Slovinců, přičemž bychom mohli v tomto lícení pokračovat. Problémy vyvolané tímto promíchaním národů /v dnešní Jugoslávii, Rumunsku a Maďarsku/ nebyly ostatně vyřešeny dodnes.

Jádrem říše Habsburků však nebyl žádný shluk náhodně získaných území. Její obyvatelstvo především sdílelo společnou zeměpisnou oblast okolo Dunaje, který po staletí sloužil jako důležitá dopravní tepna spojující národy obývající jeho břehy. Dále zde byl faktor společného nepřítele v podobě Turků. Dvě stě let válek proti otomanské Portě nemalou měrou přispělo k vytvoření pocitu společného osudu a společných dějin. Národy monarchie dále sdílely skutečnost sounáležitosti ke společné politické entitě, přičemž tento faktor nemalou měrou posilovala loajalita k samotné habsburské dynastií jako takové. Vposledku byly tyto národy sjednocovány velmi vyspělou byrokracií a svobodou pohybu, obchodu a zaměstnání uvnitř hranic říše jako celku.

Pohyb lidí a myšlenek se uskutečňoval především prostřednictvím Vídně, jejíž mnohonárodní a mnohojazykový ráz odrážel /a stále odráží/ mnohoetnický charakter celé říše. Nutno však zdůraznit, že jednoty říše nebylo dosaženo tím, že by prevládlo nějaké jedno centrum, národ či plemeno. Jistě, Vídeň centrem byla - a nikoliv jen v politickém a zeměpisném smyslu, nýbrž i v tom smyslu, že byla centrem protireformace, německého baroka, křesťanského odporu proti Turkům, absolutismu, dynastické myšlenky, odporu proti Napoleonovi, diplomacie, obnovy katolicismu a politické reakce. Je též pravdou, že

germánské složky říše měly tendenci přivlastňovat si pozice politické moci a vlivu, ačkoliv v tomto ohledu existovala vůči nim přinejmenším protiváha v podobě Maďarů, kteří drželi pozice nejen ve vlastních Uhrách, nýbrž i ve společných /rakousko-uherských a císařsko-královských/ ministerstvích ve Vídni. Rovněž i v kulturní sféře nebyly německé vlivy nikdy schopny zatlačit místní zakořeněné tradice, ať už v oblasti hudby či například v oblasti kuchyně. Navíc si musíme uvědomit, že Praha byla starším kulturním a intelektuálním centrem než Vídeň a že civilizace Matyáše Korvína v Uhrách předcházela čemukoliv souměřitelnému na jejích západních hranicích.

Byly podniknutы pokusy vnutit národům rakouské části monarchie němčinu jakožto jediný úřední jazyk a zároveň i ještě důkladnější pokusy vnutit ostatním částem říše maďarštinu a to nejen jako jazyk úřední, nýbrž i kulturní. Tyto pokusy o jazykové podmanění byly též vskutku jednou z příčin růstu nacionalistických nálad, obzvláště pak mezi Chorvaty, u nichž se obracely proti opovrhované maďarské vládě.

Všechny tyto pokusy však skončily nezdarem; částečně proto, že byly prováděny s typickou rakouskou polovičatostí. Tak například po dlouhou dobu platila pro důstojnické kadety povinnost naučit se přinejmenším ještě jeden další jazyk z onoho přibližně tuctu, jímž se v monarchii hovořilo /obvykle navíc k francouzštině/. Tyto další jazyky měly navíc znatelný vliv na vídeňskou němčinu; obdobně se projevoval vliv opačným směrem, například němčiny na maďarštinu a jazyky slovanské.

Unifikující snahy Germánů neměly o nic větší úspěch ani na poli zákonů. Není pochyb o tom, že rakouská říše, stejně jako říše římská, podle jejíhož modelu byla vytvořena, vděčila za svou existenci v nemalé míře svému úsilí zavést jednotný systém zákonů, který by byl aplikován stejným způsobem ve všech koutech říše. Kodifikace rakouského občanského zákoníku v r. 1811 představovala v kontinentálním zákonodárcově vpravdě významný krok vpřed, neboť ustavila německou jednotnost - a nejvyšší soud ve Vídni - nad slovanskými a maďarskými plemeny, jež se až do onoho okamžiku těšila vládě většinou zvykového práva /tzv. "zákona zeměpána"/. Avšak v období mezi 1849 až 1873 byly vídeňské úřady nuteny provést řadu reforem. Jejich výsledkem bylo například ustavení tří separátních nejvyšších soudů pro všechny trestněprávní záležitosti: ve Vídni, v Pešti a Veroně. Dále došlo k vytvoření správního soudu ve Vídni, který poprvé v dějinách umožnil, aby správní aparát říše byl podroben zákonnému dohledu, a říšského soudu /Reichstagu/, jenž měl rozuzovat spory mezi jednotlivými provinčními správami nebo spory mezi pro-

vinciemi a říšskou správou samotnou. U říšského soudu pak bylo pozoruhodné, že musel ze zákona mít ve svých řadách zástupce různých provincií a že se jeho jednání mohlo konat nejen německy, ale i francouzsky.

Konstitutivními prvky rozvětvené struktury, kterou představovala říše, nebyla pouze rozličná národnostní uskupení, nýbrž též například dvůr, šlechta, úřednictvo, církve a /postupně/ městské střední třídy, přičemž každá z těchto skupin vykazovala ve svém mikrosvětě stejnou složitou mnohonárodní strukturu, jakou se vyznačoval celek. Rakouská šlechta /obdobně jako anglická/ nebyla homogenním útvarem odděleným od lidu na způsob například pruských junkerů. Domácí zemská šlechta loajální k říšské dynastii existovala nejen v korunních zemích vlastního Rakouska, nýbrž i v Uhrách a v Polsku. Během třicetileté války byla do Čech v rámci rekatolizace importována aristokracie z jiných částí Evropy. Mezi sebou šlechtici mluvili maďarsky, polsky nebo italsky a dokonce i ti z nich, kdož mluvili německy, užívali místního specifického dialektu /jenž byl ovšem často prošpikován francouzskými výrazy/.

Podunajské impérium tudíž nebylo nějakou hierarchickou strukturou organizovanou kolem jednoho centra. Nebylo ani nějakou umělou federací, jakousi pseudodemokracií složenou ze vzájemně si rovných národnostních jednotek. Byla to mnohem složitější spletěnost rozmanitých institucí, jejíž schopnost držet politicky pohromadě byla mnohem více plodem dlouhého procesu společného vývoje jejich složek - procesu rozvoje celé sítě vzájemně proložených, spontánně vzniklých uspořádání - než výsledkem nějakého vědomě vypracovaného plánu či konstrukce. V tomto ohledu se mnohem více blížila tradici anglické než řekněme německé či francouzské. Z tohoto důvodu mohl Adolf Müller, rakouský Burke, spatřovat ve směsici národů a jazyků impéria analogii k postupnému promíchávání národů a jazyků, ke kterému došlo v dějinách Anglie:

Naše zákony, praví lord Bacon, jsou stejnou míchanicí jako náš jazyk a právě proto je on tak bohatý a ony zákony tak úplné. Lord Bacon si zřejmě váží čistoty v politice stejně málo jako čistoty v gramatice. Tkanivo rakouské monarchie má podobnou osnovu: existují v ní současně vedle sebe nejrozmanitější druhy národů a zřízení jaké v Anglii existovaly postupně jeden po druhém. /Müller 1817, str. 304, cit.ve Weilerovi, str. 35/

Mnohotvárný charakter onoho velkého kompromisu zvaného Rakousko-Uhersko nebyl tudíž vytvořen pouhým složitým nakupením národů dohromady. Uvnitř různých společenských vrstev existovalo sdílení zvyklostí a životních způsobů, jež probíhalo napříč národnostními hranicemi uvnitř říše.^{1/} Rakousko-Uhersko bylo tudíž politickým útvarem zcela zvláštního druhu, přičemž jedním

projevem tohoto faktu bylo, že se u této říše nedalo mluvit o národnostních "menšinách". Jak Kolnai napsal ve svém eseji "Les ambiguïtés nationales" z r. 1946: "Císařské Rakousko, bez ohledu na početní disproporce mezi svými různými národy, nemělo, obdobně jako Švýcarsko, žádných "menšin", neboť v něm neexistoval vládnoucí národ /nation d'état/ " /str. 544/. Separátní národní "jednotky" nebyly ani organizovány hierarchicky ani rozděleny na dominantní a podřízené skupiny, nýbrž byly situovány vedle sebe do rámce složité a delikátní rovnováhy, a jak jsme již ukázali, nejednalo se, přísně vzato, o celky skutečně separované, nýbrž rozmanitým způsobem v sebe navzájem súzající.

Ve svém eseji o "Národnosti" z r. 1862 poukazuje lord Acton na kladné důsledky nedostatku centrální hegemonie, jaký přítomnost rozmanitých národů vyvolává. Představuje hráz "proti servilitě, jež pod dominantou jediné svrchované moci jenom kvete, a to tím, že vytváří rovnováhu zájmů, rozmnожuje počet společenských seskupení a vytváří fenomén rozmanitého mýnění, jež je pro poddané jak oporou, tak zkáznujícím činitelem" /str. 289/.

Acton se vskutku přímo rozplývá nadšením nad onou obzvláštní dokonalostí, jaké mohou nadnárodní útvary potenciálně dosáhnout:

Jestliže za cíl občanské společnosti považujeme zřízení svobody k uskutečňování mravních imperativů, pak musíme dospět k názoru, že podstatně nejdokonalejšími jsou ty státy, jež obdobně jako říše britská a rakouská zahrnují všelijaké odlišné národy aniž je utiskují. Ty státy, v nichž nedošlo k žádnému promíchání plemen, jsou nedokonale. A ty, v nichž důsledky takového promíchání již vymizely, jsou státy zchátralé. Stát, který je neschopen uspokojit různá plemena, se sám odpuzuje. Stát, který usiluje o jejich neutralizaci, pohlcení či vypuzení, ničí svoji vlastní životaschopnost. Stát, v němž tato národnostní rozmanitost neexistuje, postrádá hlavní živnou půdu pro samosprávný typ vlády

/str. 298/

Tyto pozitivní důsledky nadnárodního uspořádání překrývajících se a navzájem se pronikajících rasových a národnostních skupin nejsou omezeny pouze na společenskou a politickou oblast. Projevují se též ve sféře intelektu a kultury, a to vlivem skutečnosti, že každé z těchto separátních uskupení si v určitém rozsahu zachovává svoji vlastní kulturu a tradice a rovněž i svoje předivo kulturních a intelektuálních vazeb se sourodými elementy a proudy vně impéria.

V krátkém leč významném eseji "Rasová čistota a hudba" napsaném v r. 1942 se maďarský skladatel Béla Bartók zabývá následující otázkou: má rasová čistota na rozvoj hudební kultury vliv příznivý nebo nepříznivý? Esej byl napsán v exilu a je jasné, že Bartók neměl na mysli pouze muzikologické otázky. Jak je dobře známo, Bartók strávil mnoho let výzkumem lidové hud-

by v regionech střední a východní Evropy. Jednotlivé země nacházející se v těchto regionech si nevytvořily žádné své separátní hudební tradice. Jak Bartók sám napsal, "probíhal nepřetržitý proces předávání a přebírání melodií, stále křížení a znovukřížení trvající celá staletí" /str. 30/. Když je nějaká melodie přenesena z jedné kultury do druhé tímto způsobem, pak není jednoduše převzata celá a nedotčená. Při svém putování a při svém vstupu do nového kulturního kontextu je ovlivňována rozdíly mezi jednotlivými hostitelskými kulturami, jimiž postupně prochází, například v pravidlech rytmu a tance a též v jazyce.

Když lidová melodie přechází jazykovou hranici, pak dříve nebo později dozná změn určených prostředím a zvláště pak jazykovými rozdíly. Čím větší je nepodobnost mezi přízvuky, rytmem, slabičnou stavbou atd. dvou jazyků, tím větších změn naštěstí může "emigrovavší" melodie doznat. Říkám "naštěstí", protože tento jev vede k dalšímu růstu v počtu typů a podtypů. /tamtéž/

Obohacování hudby hostitelských zemí lidovými melodiemi migrujícími z jiných zemí není tudiž jediným výsledkem této migrace. Během migrace se melodie a další hudební prvky samy stávají bohatšími a složitějšími, takže mohou vznikat nové typy a varianty a skutečně nové formy hudební tvořivosti. "V důsledku nepřetržitého vzájemného ovlivňování lidové hudby těchto národů vznikla nesmírná rozmanitost a bohatství melodií a melodických typů. Rasová nečistota," uzavírá Bartók, "je rozhodně blahodárná."

Zdá se rovněž, že Vídeň a Praha, Krakov a Lvov, Buda a Pešť se staly kolébkami tolka důležitých objevů ve filosofii a psychologii, lékařství a ekonomii, literatuře a umění - objevů, jež ovlivnily naše myšlení v těchto oblastech v bezprecedentním rozsahu - právě proto, že se těšily zvláštním výhodám plynoucím z nadnárodního řádu.

Avšak kterým specifickým rysům tohoto řádu lze přičíst obzvlášť stimulující účinky na uměleckou či intelektuální tvořivost? Než na tuto otázku odpovíme, musíme si v krátkosti ujasnit, co míníme slovem "tvořivost". Jak naznačuje Bartókův esej, hodnota uměleckého díla záleží ve složitosti určitého druhu: nikoliv pouze mnohočetnost náhodně sdružených částí, nýbrž složitost, již bychom mohli nazvat "organickou". Podobné pojetí bylo navrženo zcela obecně, pro všechny druhy kulturní a intelektuální tvorby, rakouským filosofem Christianem von Ehrenfelsem v jeho eseji "O kvalitách, jež propůjčují tvar a formu" /"Über' Gestaltqualitäten"/ z r. 1890. Jak tvrdí Ehrenfels, "kombinování daných prvků" - například tónů či melodií - "vede ke vzniku nepředstavitelné řady pozitivních psychických kvalit, jež má obrovský význam. Mysl, jež pořádá psychické prvky do nových kombinací, činí něco

víc než jen vzájemné prohazování prvků: ona tvoří něco nového.

Ehrenfelsova práce položila základy psychologické škole, jež začala být známá jako Gestalt-teorie. Psychologové náležející k této škole věnovali značné úsilí vyjasnění estetické hodnoty na Gestalt-teoretické bázi. Stupeň hodnoty vyjádřili jako funkci stupně složitosti a stupně uspořádanosti.^{2/} Tak například tisíc teček uspořádaných do řady vykazuje nízký stupeň složitosti, avšak vysoký stupeň uspořádanosti. Tytéž tečky uspořádané náhodně vykazují vysoký stupeň složitosti, ale nízký stupeň uspořádání. Pouze tehdy, když by tečky byly uspořádány způsobem, jejž bychom "naivně" vnímali jako esteticky příjemný, dosáhlo by uspořádání podle Gestaltistů jak vysokého stupně složitosti, tak vysokého stupně uspořádanosti. Výzkumy této školy zaměřené na estetické struktury nevedly, navzdory původním nadějím, k žádným hodnotovým počtům nebo teorii "estetické měrné jednotky". Vedle však k množství cenných náhledů do podstaty hodnot - náhledů morfologického druhu. Gestaltisté byli totiž schopni vymezit určité specifické typy a aspekty složitosti a organické jednoty, jež jsou pro lidskou tvorivost relevantní. Tak například umělecké dílo může být nedostatečné celou řadou kvalitativně /"morfologicky"/ odlišných způsobů: může být nedokončené, může být poškozené, může být zakomponováno do nepatřičného kontextu, může být příliš jednoduché či příliš složité, příliš cizorodé či příliš blízké. Může též obsahovat prvky, jež jsou příliš nesourodé na to, aby mohly být spojeny v organickou jednotu jakéhokoli druhu. Obdobně lze formulovat celou řadu rozdílných způsobů, jimiž jedna kulturní formace může být odvozena od druhé, nebo jimiž mohou kulturní formace vykazovat vztahy závislosti, popř. komplementarity.

Relevantnost těchto úvah vůči myšlenkám načrtnutým výše je, jak doufáme, zřejmá. Má-li být melodie či jakýkoli jiný umělecký či kulturní prvek či forma schopna přenosu přes hranice kultur tak, aby se stala součástí hostitelské kultury na způsob organické jednoty, pak zřejmě musí obě dotyčné kultury být nejen do jisté míry sousedské, nýbrž též součástí společného kulturního celku. Melodie nebo rytmický útvar pocházející z Moravy nebo z Korutan se nemůže - přinejmenším ne hned - udomácnit v lidové hudbě Portugalska, Skotska či Japonska. V nejlepším případě bude plnit funkci cizorodého prvku či útvaru záměrně vybraného za specifickým uměleckým účelem.

Z toho plyne, že pokaždé existují pouze určité kombinace estetických prvků, jež jsou schopny zvýšit složitost daného uměleckého díla nebo uměleckého stylu či žánru takovým způsobem, že organická jednota je zachována:

Bylo by vskutku možno formulovat jisté rudimentární morfologické zákony determinující takovéto kombinace. V těchto zákonech by figurovaly například blízkost hostitelských kultur či disciplín, existence společného osudu zkombinovaných kultur či systémů a existence dalšího obsáhlejšího systému zvyků a pravidel, jenž by nějakým způsobem zabezpečil překlenující jednotu, v jímž rámci může k dané kombinaci dojít.

Melodie může být přenesena z jedné kultury do druhé zajisté pouze prostřednictvím pohybu jednotlivců a skupin, jež si s sebou ve vínce odnášejí danou kulturní tradici. Fúzování a vzájemné ovlivňování uměleckých a intelektuálních tradic je všeobecně podporováno svobodou pohybu přes národní hranice či hranice kultur a etnik. Je též podporováno vysokým stupněm mnohojazyčnosti, smíšenými sňatky a stěhováním a existencí plurality konkurujících si kulturních a intelektuálních středisek, z nichž žádné se netěší totální nadvládě /jako je tomu v případě Paříže ve vztahu k Francii a frankofonním koloniím/.

Fúzování kulturních a intelektuálních tradic a zvyků bude též usnadněno všude tam, kde se separátní kultury těší značné dějinné kontinuitě a kde větší celek vznikl nikoliv násilnou politickou změnou zahrnující kvalitativní a katastrofální zvraty, nýbrž prostřednictvím postupného sloučení jednotlivých částí. Tyto části – a jejich instituce a konstitutivní společenské zvyklosti – musejí růst společně a nikoliv být nějakým aktem shůry naplácány jedna na druhou. Fúze tradic stimulující kulturní a intelektuální tvorivost bude konečně též posilována všude tam, kde se různé překrývající se národnosti a skupiny nacházejí na nestejném stupni vývoje. Nerovnoměrný stupeň vyspělosti představuje podle Actona "stálou pobídku k pokroku vznikající nejen vlivem konkurence, nýbrž i pohledem na pokročilejší národ."^{3/} A stát Habsburků, který nezahrnoval pouze Vídeň Schuberta a Mozarta na západě, nýbrž též primitivní nuzné ekonomie Haliče a Bukoviny na východě, zajisté vykazoval ty nejkrajnější póly bíd a bohatství.

Ve svém článku z r. 1936 pojednávajícím o Rakousku poukázal francouzský konzervativec Paul Claudel na skutečnost, že rakousko-uherská monarchie představovala "politický systém založený na rozdílech, svobodě a harmonii mezi přirozeně se vytvářivšími skupinami a nikoliv na politické, společenské a jazykové homogenitě vnučené násilnými prostředky" /str. 1085/. Svůj článek Claudel uzavírá komentářem k politické zásadě hlásané svatým Štěpánem, jež byla citována v úvodu tohoto eseje, přičemž ji přenáší do kulturní oblasti: "Pauvre et débile en verité est l'art qui ne vit que d'un seul sen-

tement et d'une seule idée" /Umění, jež čerpá inspiraci pouze z jednoho rozpoložení ducha a jedné myšlenky je vopravdě slabé a křehké/ str. 1088. Umělecká a intelektuální tvořivost monarchie byla vskutku do určité míry stimulovaná nejen rozdíly v kultuře a stupni vyspělosti mezi jednotlivými skupinami, nýbrž i jejich rozličnými vzájemnými nevraživostmi. Tyto nevraživosti existují dokonce ještě i dnes. Na této monarchii bylo snad obzvláště jedinečným to, že se nepokoušela žádnými drastickými politickými a společenskými přeměnami vytvořit z této směsice národů homogenní národní útvar s jednotným etosem a s jednou vůdčí ideou. Nebylo cílem a účelem státu, aby odstraňoval jiskru křesanou odlišnostmi, dokonce ani jiskru křesanou nenávistí.

Na počátku dvacátého století prevládaly u západních mocností vůči Rakousku-Uhersku výrazné pocity antipatie. Lloyd George, Clemenceau a později Woodrow Wilson nechápali, co má takový křehký a různými způsoby komplikovaný pluralistický řád co dělat v Evropě složené z čistě národních států. Již tehdy byl rozšířován mýtus, že říše Habsburků je v určitém smyslu slabá, neutrizovaná, a že je odsouzena k rozpadu. Tento mýtus byl hlásán v téměř všech následných dílech o dějinách a myšlenkovém světě Rakouska. Nepopiratelné umělecké a intelektuální tvůrčí vzepětí habsburské monarchie na sklonku 19. století a později nebylo nahlíženo jako příznak vitality a plodnosti monarchie, nýbrž jako smrtelné křeče její terminální neurozy. Kreativita rakouského fin-de-siècle – koncipovaná v rámci poněkud povrchního modelu tvořivé mysli – je tradičně připisována stimulujícím účinkům rozkladu a politického úpadku.

V tomto eseji jsme se pokusili predložit některé argumenty proti této romantické a pohodlné lükci. Je samozřejmě pravda, že se habsburská říše – v nemalé míře v důsledku nešťastné války – zhroutila dříve, než bylo nalezeno politické řešení narůstajícího problému vzájemných konfliktů mezi různými národy monarchie /či spíše konfliktů mezi říšskými úřady na straně jedné a určitými halasnými a vlivnými menšinami opírajícími se o národnostní cílení na straně druhé/. Z tohoto faktu by se však nemělo vyvazovat, že takové řešení nebylo možné. Rovněž by se to nemělo považovat za důkaz, že neexistuje žádné obecné politické a filosofické ospravedlnění pro řád reprezentovaný habsburskou říší. Na vytvoření nového sofistikovanějšího kompromisu mezi jednotlivými národy podle vzoru rakousko-uherského narovnání z r. 1867 pracoval – než jej v Sarajevu zavraždili srbskí nacionalisté – sám korunní princ Franz Ferdinand. Neštěstím je, že jsou to právě halasatelé nacionalistických ideologií devatenáctého století, dědicové Principa a nikoliv Franze

Ferdinanda, kdož dodnes diktují způsoby, jak přistupovat k politickým problémům, ať už v Irsku či Indii, Libanonu či Jižní Africe.

Poznámky

1. Co se týče těchto překrývajících se příslušností a lojalit, viz Kolnai 1981.
2. Viz též Ehrenfels 1890, Nozick 1981, str. 415-36 a zvláště Rausch 1966
3. Acton 1862, str. 296. Tento stav též způsobuje "nemožnost, aby jim stát všem vládl podle svého", čímž poskytuje "největší možné záruky pro zachování místních zvyklostí a prastarých práv." "V takové zemi," pokračuje Acton, "svoboda dosáhne svých nejzkvělejších výsledků, zatímco centralismus a absolutismus by měly zničující účinky."

Literatura

- Acton, J. E. E. 1862, "Nationality" poprvé publikováno v Home and Foreign Review, přetištěno v History of Freedom and Other Essays, sborníku sestaveném J. N. Figgensem a R. V. Laurencem, nakl. Macmillan, Londýn 1907, str. 270 - 300.
- Bartók, B., 1942, "Race Purity in Music", Modern Music, 19, str. 153-155, přetištěno v Horizon /Londýn/, no 60, 1944, str. 403-5 a v Bartókových Essays, sestavených B. Suchoffem, nakl. Faber and Faber, Londýn 1976, str. 29-32
- Claudel P., 1936, "A la louange de l'Autriche", Paris-Soir /22 November, přetištěno v Oeuvres en prose, nakl. Gallimard, Paříž 1965, str. 1085-88.
- Ehrenfels, C. von, 1890, "Über 'Gestaltqualitäten'", anglický překlad v Foundations od Gestalt Theory, sest. B. Smithem, ed. Philosophia, Mnichov, v tisku.
- Kolnai, A., 1946/47, "Les ambiguïtés nationales", La Nouvelle Relève /Montréal/, 5, str. 533-46, 6, str. 644-55.
1981, "Identity and Division as a Fundamental Theme of Politics", ve sborníku sestaveném B. Smithem, Structure and Gestalt: Philosophy and Literature in Austria-Hungary and Her Successor States, nakl. John Benjamins, Amsterdam, str. 317-46.
- Müller, A., 1817, "Anmerkungen zur Britischen Staatsverfassung" v Vermischte Schriften über Staat, Philosophie und Kunst, Erster Teil, Zweyte Ausgabe, Vienna.
- Nozick, R., 1981, Philosophical Explanations, Oxford, Clarendon Press.
- Rausch, E. 1966, "Das Eigenschaftproblem in der Gestalttheorie der Wahrnehmung", v sborníku sestaveném W. Metzgerem, Allgemeine Psychologie, díl I, Der Aufbau des Erkennens, Verlag für Psychologie, Göttingen, str. 866-953.
- Weiler, G., 1986, "In Search of What is Austrian in Austrian Philosophy", ve sborníku sestaveném J. C. Nyiriim, From Bolzano to Wittgenstein: the Tradition of Austrian Philosophy, nakl. Hölder-Pichler-Tempsky, str. 31-40, Vienna

“Význam je v základním životě, práci,
v tom, co máte všechno.“

„Význam, když je myšlenka vlastní
vlastní hodnoty, když je křebs pohromou
nebo smíchem. Ne všechna, když je
vlastní vlastnost, když je křebsem
vlastní vlastnosti vlastní hodnoty.“

„Význam je v tom, že vlastní hodnota
je vlastní hodnota pohromy jistý
časový úsek. Tímto úsecem
je vlastní hodnota, když je vlastní
vlastnost, když je vlastní hodnota
vlastní hodnoty.“

„Význam je v tom, že vlastní hodnota je vlastní
vlastnost, když je vlastní hodnota vlastní hodnoty.“

„Význam je v tom, že vlastní hodnota je vlastní
vlastnost, když je vlastní hodnota vlastní hodnota.
Tímto úsecem je vlastní hodnota, když je vlastní
vlastnost, když je vlastní hodnota vlastní hodnoty.“

„Význam je v tom, že vlastní hodnota je vlastní
vlastnost, když je vlastní hodnota vlastní hodnota.
Tímto úsecem je vlastní hodnota, když je vlastní
vlastnost, když je vlastní hodnota vlastní hodnoty.“

•

Práce s počítačem a výroba

Duchovní bnova

Bratři a sestry!
"Vzpřímte se a zdvihněte hlavu, protože
se blíží vaše vykoupení"

/Luk 21, 18/

"... víte, jaký je nyní čas: že vám už
nastala hodina, kdy je třeba probrat se
ze spánku... Noc pokročila, den se
přiblížil. Zanechme tedy skutky temnoty
a obleče se do výzbroje světla"

/Řím 13, 11-12/

Těmito slovy uvedli biskupové a ordináři
Čech a Moravy společný pastýřský list,
jímž bylo 29. listopadu 1987 vyhlášeno
desetiletí duchovní obnovy jako příprava
na milénium smrti sv. Vojtěcha /1997/
a na vstup do třetího tisíciletí
křesťanských dějin.

Věrnost kořenům našich duchovních dějin -
proměna srdcí a myslí pro třetí tisíciletí

Každý rok bude věnován

- jedné důležité oblasti života, která potřebuje uzdravení,
- jedné myšlence, navazující na Desatero a výzvy Evangelia,
- jednomu z českých světců, ztělesňujícímu duchovní úkoly roku.

Duchovní podněty jednotlivých roků mají oživovat a prozařovat celý náš život, naše modlitby, kázání a rozjímání evangelia, společné úvahy v rodinách a společenstvích, ekumenické rozhovory a společné hledání pravdy i s těmi, kdo nesdílejí naši víru.

Mohou inspirovat umělce a myslitele k novým tvůrčím dílům
Především však mají přinést trvalé ovoce činů lásky, pokání,
služby. Desetiletí duchovní obnovy chce být cestou uzdravení,
obrácení, smíření a pokání, zhojení starých jizev a utváření
pravdivějšího a plnějšího způsobu života.

Prosme společného Otce všech:

OSVOBOŘ NÁS PRAVDOU!

OBNOV TVÁŘ ZEMĚ!

- 1988 SLUŽBA ŽIVOTU
Nezabiješ! Milujte se navzájem, jako jsem já miloval vás!
Rok blah. Anežky a všech, kdo se zasvětili nemocným a
trpícím
- 1989 VÍRA V MODERNÍM SVĚTĚ
V jednoho Boha budeš věřit! Obratě se a věrte evangeliu!
Rok sv. Klementa a M. Hofbauera, sv. Jana Nep. Neumanna
a všech obránců duchovních hodnot
- 1990 POSVĚCOVÁNÍ ŽIVOTA
Pomni, abys den sváteční světil!
Rok sv. Norberta, blah. Jana Sarkandera a všech svatých
kněží
- 1991 RODINNÝ ŽIVOT
Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj! Nesesmilníš! Nepožádáš
manželky bližního!
Rok blah. Zdislavy a všech křesťanských manželů
- 1992 VÝCHOVA - VZDĚLÁNÍ - TRADICE
Cti otce svého a matku svou!
Rok sv. Ludmily a všech křesťanských učitelů a vychovatelů
- 1993 PRAVDA A SPRÁVEDLNOST
Nepromluvíš křivého svědectví! Já jsem se proto narodil,
abych vydal svědectví pravdě
Rok sv. Jana Nepomuckého a všech mučedníků za pravdu
a přesvědčení
- 1994 PRÁCE A SPOLEČENSKÁ ODPOVĚDNOST
Nepokradeš! Ustanovil jsem vás, abyste šli a nesli ovoce
Rok sv. Václava a všech dobrých hospodářů naší země
- 1995 DUCHOVNÍ A TĚLESNÁ KULTURA OSOBNOSTI
Bůh stvořil člověka k svému obrazu
Rok sv. Prokopa a všech svatých řeholníků
- 1996 EVANGELIZACE A MODLITBA
Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky!
Rok sv. Cyrila a Metoděje a všech hlasatelů evangelia
- 1997 KRISTUS - PÁN DĚJIN A OTEC BUDOUCÍHO VĚKU
Obnovit všechno v Kristu! Já jsem s vámi po všechny dny!
Rok sv. Vojtěcha a všech pastýřů Božího lidu

Vědomí odpovědnosti za celkový, zejména pak měrní a duchovní stav našeho národa vzbudilo v prostředí současného českého křesťanství myšlenku Desetiletí duchovní obnovy. Tato cesta, počínající první nedělí adventní /29. 11./ roku 1987, je inspirována evangeliem, neobrací se však pouze na lidi věřící. Otevřá se spolupráci a přínosu všech lidí dobré vůle, kteří si vážně kladou otázku po hodnotách, na nichž je možné utvářet nový životní způsob tváří v tvář možnostem i ohrožení života na prahu třetího tisíciletí křesťanských dějin.

Má být cestou uzdravení, zpytování svědomí, smíření a zhojení starých jizev, zejména však cestou poctivého hledání pravdy, vnitřního obrácení a prohloubení a načerpání nové měrní síly.

Každý z následujících deseti roků má být zaměřen na určitou důležitou oblast či aspekt našeho života. Každý rok ponese jednu střejnou myšlenku, vycházející ze základních výzev Kristova evangelia a navazující na přikázání Desatera. Ve světle těchto výzev se má v jednotlivých letech do dané životní oblasti soustředit obnovné úsilí: modlitby a úvahy, studium Písma a tradice, kázání, přednášky a články, vzájemné rozhovory a konkrétní iniciativy zejména ve službě potřebným. Mnohá téma se rovněž nabízejí jako inspirační zdroj pro tvůrčí díla myslitelů a umělců. Duchovní impulsy Desetiletí mají mnohotvárně prozařovat a obohatcovat náš život, jeho všechny vrstvy.

Katolická církev, v níž bylo Desetiletí duchovní obnovy oficiálně vyhlášeno pastýřským listem kardinála Tomáška, chápe tuto cestu také jako přípravu na milénium mučednické smrti sv. Vojtěcha v roce 1997.

Vztažení tohoto současněho obnovovaného úsilí k postavě biskupa Vojtěcha má hlubší symbolický smysl. Tento první Čech na pražském biskupském stolci je patrně prvním Čechem opravdu evropského významu. Je podstatně spojen s počátky křesťanství v několika zemích střední Evropy /zejména v Polsku a v Maďarsku/, spojuje nás s Německem a Itálií, kde pobýval, ale i s Ruskem, evangelizovaným z uherských klášterů pod patronací Vojtěchova druha Radly.

Vojtěch je však v prvé řadě učedník a rozhodný svědek Kristův. V době upevňování světské moci církve přichází tento český biskup do své katedrály jako prostý kajícník, "bosýma nohama a s pokorným srdcem" /Kosmova kronika/,

a jak o něm svědčí současný pramen, "měl jedinou myšlenku a snahu, netoužit po ničem a neusilovat o nic než o Krista" /Bruno z Querfortu/.

Na sklonku století, které bylo nazýváno temným /saeculum obscurum/ je Vojtěch proniknut reformními myšlenkami, vede své kněze k mravní čistotě, neváhá teprve zvěli mocných a národ, jen podle jména křesťanský, volá k obrodu celého života podle nároků evangelia. Snad poprvé tehdy v Čechách zazní výzva ke křesťanské opravdovosti a nitemosti, k radikální reformě života, která pak v různých obměnách se v následujících staletích vždy znova vrací jako červená nit duchovního smyslu našich dějin.

Život Kristova svědka Vojtěcha, který dvakrát musel pro odpor a nepochopení opustit vlast a umírá jako mučedník pro evangelium v cizí zemi, není sladce zbožným příběhem – je výzvou k zamyslení nad tragikou dějin našeho křesťanství, podobně jako zavraždění knížete Václava vlastním bratrem.

Katoličtí křesťané si budou v jednotlivých letech Desetiletí duchovní obnovy připomínat i ostatní české národní světce, jako určité ztělesnění stěžejní myšlenky roku. Chtějí si tak uvědomit i pluralitu duchovních cest uvnitř samotné katolické církve, neboť mnozí z těchto postav byli spojeni se spiritualitou určité řeholní rodiny /Anežka s františkánskou, Zdislava s dominikánskou, Prokop se benediktinskou apod./.

Tento specifický rys katolického přístupu k dílu Desetiletí /spojení každého roku s postavou světce/ může např. evangelický účastník obnovného hnutí, soustředěný zcela na hlavní téma roku, případně jejich biblický obsah, pomunout jako něco, co je mu cizí. Může si ale právě v této souvislosti položit otázky, které snad mohou napomoci ekumenickému porozumění: Je dobré, abych i já více znal tyto postavy Kristových následovníků, které stojí u počátků našich společných křesťanských dějin? Co je křesťansky oprávněné na katolické úctě k svatým, zejména pokud se v pokoncilní době odvobodila od extrémů, které odpuzovaly reformátory a přiblížila se k biblickému pojetí "oblaku svědků" /Žid 12, 1/? Jaké postavy evangelické tradice bychom měli případně během Desetiletí národu nově představit, aby bylo patrné, že nám nejde o abstraktní myšlenky, nýbrž o výzvy evangelia, hluboce zakořeněné v dějinách, ztvárnějící srdce a životy lidí, jejichž svědectví nás může posilovat v našem následování Krista?

Je možné očekávat, že duchovní obnova, jejíž podstatnou dimenzí je "uzdravení dějin", přinese jako jeden ze svých plodů i čestné a smírné řešení mnoha starých sporů a zhojení dosud palčivých jizev vztahů mezi církve-

mi /jmenujme za všechny vztah k jedné z klíčových osobností našich duchovních dějin, Mistru Janu Husovi/.

/Ekumenický aspekt ostatně naznačuje též rozšíření "patronace" jednotlivých let v návrhu katolické církve: "Zdislava a všichni křesťanští manželé", "Cyril a Metoděj a všichni šířitelé evangelia" apod.; rok s tématem výchovy a vzdělání je pak výslovně spojen s 400. jubileem Konenského./

První rok Desetiletí je takto spojen s "Anežkou Přemyslovou a všemi, kdo se zasvětili službě nemocným a trpícím". Pokud některé roky mají mít určitý "stavovský" charakter /tj. být zvláště vztaženy k určité sociální skupině - rodiče, vychovatelé, duchovní apod./, pak je tento rok zvláště spojen se zdravotnickými pracovníky.

Anežka Přemyslova vydala ve své době před užaslými zraky celé Evropy výrazné svědectví lásky k chudému Kristu, když se odrekla světských poct včetně nabízené koruny císařovny a zasvětila se Kristu podle vzoru Františka a Kláry z Assisi v životě modlitby a obětavé služby nemocným a chudým. Stala se zakladatelkou významného špitálu a první rozsáhlé sociální péče v českých zemích a vlastníma rukama pokomě sloužila chudým nemocným.

Stěžejní myšlenkou tohoto prvního roku Desetiletí je SLUŽBA ŽIVOTU. V tomto roce bychom se měli zaměřit na křesťanské pojetí plnosti života /znovu ve světle Písma i tradice promeditovat pojmy věčný život, život podle Ducha apod./, na naše možnosti obrany života proti jeho současnemu ohrožení /spadají sem otázky odpovědnosti za mír mezi lidmi a národy, ale i mír v rodinách a v každém lidském srdci, otázky obrany práv každého člověka od početí až do posledního dechu života, otázky ekologické odpovědnosti apod./. Chceme se v tomto roce zabývat mravními a duchovními aspekty služby nemocným a opuštěným včetně otázek lékařské etiky - a to ovšem nikoliv pouze akademicky, ale nejrůznějšími způsoby praktické pomoci trpícím i těm, kdo o ně pečují.

Uvažme, jaká úzdravná síla by se probudila, kdyby každý sbor, každá fara, každé živé křesťanské společenství bez rozdílu denominací, přes hradbu staletých předsudků odpovědělo - právě v celé bohaté škále našich různých tradic a zkušeností - na podnět ROKU SLUŽBY ŽIVOTU a duchovní impulsy ostatních let Desetiletí!

Desetiletí duchovní obrody však ~~nesmí~~ zůstat omezeno na lidi věřící a církevně orientované, má-li vydat plody dobré opravdu pro celý národ. Uvažme, jak stále plněji otevírat tuto cestu pro naše nevěřící bližní, s nimiž jsme přece spojeni tolika vazbami příbuzenství, přátelství, sousedství, spolupráce.

Víme přece, nakolik hodnoty, o něž jde v tomto obnovném díle, odpovídají hlubokým potřebám i jejich srdcí.

Žádný člověk, ani společenství věřících, tu přece není jen pro sebe, nýbrž pro druhé. Církve se jistě nemají úzkostlivě starat samy o sebe a o své přežití, vyčerpávat se obstaráváním druhotných hodnot, propadávat malomyslnosti při pohledu na mnohdy neutěšený stav svých vnějších struktur a možností a spoléhat se na změny přicházející zvnějšku. Vše potřebné nám bude přidáno, uvědomíme-li si své nejvlastnější poslání a osvědčíme-li svou odpovědnost a starost o věc Božího království obětavou službou - ne z vlastní síly, ale z moci toho, který nás posal ohlašovat radostnou zvěst a uzdravovat každou nemoc v lidu.

Uzdravení z toho, čím nejvíce trpí naše doba, nenastane žádným zásahem institucí ani v důsledku jakýchkoli větších změn. Může vzejít jen jako plod duchovního a mravního hrnutí, inspirujícího lidi ke změně smýšlení, řeči i jednání, k novému způsobu života.

I pro nás, československé křestany osmdesátých let, platí vážná slova Kristova: "Vy jste sůl země. Jestliže sůl pozbude chuti, čím bude osolená?"
/Mt 5, 13/

SVATÝ OTEC JAN PAVEL II. K DESETILETIÍ DUCHOVNÍ OBNOVY

"Nyní bych se chtěl v duchu obrátit k věřícím v Československu. V Čechách se dnes slaví památka blahoslavené Anežky Pražské. Tato slavnost na bývá v letošním roce zvláštního významu v kontextu desetiletí duchovní obnovy, které vyhlásil kardinál František Tomášek, primas český, pro tento národ v rámci přípravy na tisíciletí mučednické smrti svatého Vojtěcha, biskupa pražského. Každý jednotlivý rok tohoto desetiletí je zasvěcen duchovní obnově jedné oblasti života a je vsěřen péči jednoho z patronů tohoto národa. Letošní rok má téma "služba životu" a je zasvěcen blahoslavené Anežce.

Žehnám z celého srdce této duchovní iniciativě a prosím Pána, aby na přímluvu svatého Vojtěcha, blahoslavené Anežky a všech svatých patronů tohoto drahého národa přinesla hojně duchovní ovoce."

/na generální audienci v Římě dne 2. března 1988/

DUCHOVNÍ OBNOWA NÁRODA - VÝCHODISKO Z KRIZE ?

Václav Benda

"Vstaň, jdi do města a tam ti
bude řečeno, co máš dělat."

Sk 9, 6

Snad nikdo již dnes nepochybuje o tom, že se naše společnost nachází v těžké krizi. Krizi hodnotové i mravní, ekonomické i ekologické, společenské i politické. Samozřejmě existují různé diagnózy jejího dalšího průběhu, všechny se však vcelku shodují v tom, že jestli "se s tím něco neudělá", mohla by pro nás brzy skončit fatálně. Křesťané vždycky chápali své poslání, svůj úkol na Božím stvořitelském a vykupitelském díle jako úkol stále uzdravovat a obnovovat: sami sebe i všechno okolo sebe. Tím spíše chápou naléhavost tohoto úkolu v dnešních zlých a v mnohých rysech apokalyptických časech. Současně si uvědomují, že jakákoli opravdová obnova musí začít z nitra, nápravou sebe samého, že však nesmí zůstat při tom začátku, že skutečná vnitřní náprava musí být provázena účinnou láskou k bližnímu a odpovědnou službou světu jako Stvořitelovu dílu. Důležitou podmínkou účinnosti obnovy je, zda nestojíme každý sám, nýbrž jako společenství, jako církev. Jako společenství, jako církev se chtějí křesťané podílet i na dnešní, tak zoufale potřebné obnově. Tato společná vůle předpokládá také jisté vnější formy: katolická církev v Českých zemích dokonce vyhlásila rámcový program Desetiletí duchovní obnovy národa.

Tento program, podnícený "zdola" a specificky český, byl mj. inspirován devíti letým mariánským cyklem, jaký v letech padesátých úspěšně uskutečnila polská církev, předpokládá důkladnou desetiletou přípravu na milénium mučednické smrti sv. Vojtěcha, prvního pražského biskupa české krve, a současně má být předznamenáním vstupu do třetího tisíciletí křesťanské éry. V příznivém případě by vlastně měl být něčím víc než pouhou přípravou a předznamenáním: měl by se stát středobodem, z něhož se bude po příštích deset let odvíjet život křesťanů i nekřesťanů této země, a současně ukazatelem, sloužícím ke společné orientaci. Lze namítnat, že jediným pravým středobodem a ukazatelem může být jen Kristus: Jeho evangelium však má být hlásáno mezi všemi národy, Jeho mystické tělo, církev, obrústat novým masem a krví, křesťané mají být solí i kvasem světa a všechno v něm proměnovat a s pomocí

Ducha Svatého posvěcovat – právě na ~~to~~ úsilí v Kristu je zaměřen program Desetiletí.

Každý z oněch deseti roků je věnován některému z českých světců a současně orientován jedním základním tématem, křesťanským i všelidským /inspiraci při volbě těchto témat byla "pozitivní" interpretace Desatera/. Přiřazení jednotlivých světců a témat není ovšem nahodilé, vždy je tu snaha, aby téma odpovídalo hlavnímu charismatu příslušného světce, rozvíjelo jádro jeho svědectví o Kristu. Např. tématem vstupního roku, zasvěceného blahoslavené Anežce České, byla služba životu a obrana života – na kterémžto poli toho ona česká princezna udělala tolik, že nás ještě dnes zahanbuje néjen svou vírou, ale i praktickou výkonností.

Desetiletí duchovní obnovy národ bylo pastýřským listem všech biskupů a ordinářů /včetně nebožtíka biskupa Vrany/ k počátku Adventu 1987 oficiálně vyhlášeno za duchovní program katolíků Čech i Moravy. Tzv. Ekumenickou výzvou a zvláště pak Velikonočním ekumenickým poselstvím /1988/ kardinála Tomáška se katolíci obrátili na všechny křesťanské církve, vyzývajíce je k spoluúčasti na tomto společném díle – spoluúčasti, která nebude pouhým kopírováním katolické iniciativy, nýbrž vyjádřením vlastních tradic v Kristově jménu, které nás všechny zavazuje. Z evangelického prostředí a zvláště od jejich oficiálních představitelů jsme slyšeli některé formální námitky proti monopolní přípravě celého programu /osobně je podezírám ne-li z účelovosti, tedy alespoň z nerealističnosti a nemoudrosti – ale kličně připustím, že jsem v tomto punktu nespravedlivý/, celková odezva však byla spíše pozitivní a lze doufat, že mnoho věcí bylo i v ekumenickém ohledu uvedeno do pohybu správným směrem. Nejmasovější katolická akce /přes 600 000 podpisů/ těchto let, Navrátilova petice za obnovu náboženských svobod, se výslově přihlašuje k programu Desetiletí. Mnoho akcí prvního roku /Anežská pouť, novéna, Vojtěšská pouť/ proběhlo s mimořádným úspěchem a s mnohatisícovou účastí věřících.

Programu Desetiletí požehnal Jan Pavel II. a podpořila jej řada významných osobností křesťanského světa. Také katolická církev Slovenska i většiny sousedních zemí /zvláště těch, jejichž duchovní tradice je pojmenována působením sv. Vojtěcha/ jej přijala jednoznačně kladně: ve škále od solidární podpory až po přímou /dozajista povětšině duchovní či modlitební/ spoluúčast na jednotlivých akcích.

Jak však máme rozumět tomuto programu, respektive jako mu sám navrhoji

rozumět?

Je to zajisté program "duchovní obnovy", tj. hledání cesty k "obrácení" v biblickém slova smyslu, k uskutečnění, prohloubení a zvroucení křesťanského postoje. Někteří z účastníků i iniciátorů tohoto programu hoří netrpělivostí, abychom již konečně spočinuli na modlitbách a na kolenu před Bohem, neboť toto je prý jediné podstatné. Bez modlitby /a hlavně bez důvěry v Boží přispění, která je jejím základem/ se zajisté neobejdeme. Dovoluji si však pochybovat o tom, zda modlitba zůstává tím podstatným i tehdy, je-li prohlášena za jediné podstatné. Vždyť český katolicismus, který je již po staletí přinejmenším ohrožován nemocí, rozhodně nestůně na nedostatek modlitby, vroucnosti a pokory před Bohem: spíše na nedostatek pravdy /který znamená vzdálení se Kristu/ a schopnosti realizovat také druhou část onoho prvního a hlavního přikázání, tj. lásky k bližnímu, potažmo žízeň po spravedlnosti a odpovědnosti za svět, který byl stvořen dobrým a svěřen člověku. Děkuji Bohu za všechny řeholníky, poustevníky a jiné dobré lidé, kteří se modlí za spásu světa i mé ubohé duše, která by bez jejich přímluv byla ztracena. Děkuji také všem těmto lidem, neboť bez jejich přímluv by mohla skončit Boží trpělivost s nevěrným světem. Dovoluji si však tvrdit, že ti, kdo by hledali především svou vlastní spásu /kdo chce život svůj zachránit, ztratí jej/, kdo by se soustředili na péči o svou duši, kdo by chápali modlitbu jako symbolické umytí rukou a vyvázání se z davu nevěrných a hříšných, by byli spíše pietistickými kacíři než katolíky a spíše západními buddhistickými obskurantisty než křesťany.

Snad je tedy přijatelná má interpretace, podle níž by tento program měl být orientován "nesobecky" a nad rámec individuální spásy, spíše na "lid" než na výlučná intelektuální společenství, podle níž by měl být bdělý vůči tíži a nadějeplnosti stávajícího času - ostatně bez této bdělosti je každý program nad rámec evangelijní zvěsti již pouhou opovážlivostí. Chtě nechtě - vždyť slovo národ je obsaženo již v samotném jeho titulu - je třeba přjmout i to, že Desetiletí je programem reevangelizace českých zemí a že tudíž musí mít v první řadě charakter misijní: má se obracet k masám, jež ve své valné většině radostnou zvěst evangelia dílem neznají, dílem /a větším/ vůči ní byly úspěšně imunizovány. Navíc si dovoluji připomenout, že tento program se netyká reevangelizace Albánie či Farské, ale právě Českých zemí s jejich přinejmenším ambivalentní zkušeností s křesťanstvím a jeho historickými podobami: jsme snad na nejlepší cestě k překonání této ambivalentnosti, bylo

by však zhoubné, kdybychom k němu chtěli dospět popřením a zapomněním své vlastní dějinné zkušenosti.

Aniž bych se chtěl plést do řemesla odborníkům na misie, domnívám se, že tradiční misijní prostory lze zhruba rozdělit do tří kategorií. V prvním případě se misionář setkává s kulturou, v níž převažuje přirozené náboženské cítění, jen v omezené míře artikulované a také jen v omezené míře deformované /tedy "pohanské" ve vlastním slova smyslu/: jeho úkolem je především hlásat Boha a Boží pravdy, dostupné toliko ve zjevení. Ve druhém případě se misionář setkává s náboženským cítěním vysoce rozvinutým, kultivovaným, ale také deformovaným, občas zcela perfidním a vůči Bohu nepřátelským: má hlásat pravého Boha nahradou za bohy nepravé a jeho hlavním argumentem má být radostná a osvobožující zvěst Kristova evangelia. Ve třetím případě se misionář setkává s vysoce kultivovaným náboženským cítěním, kořenícím v pravém zjevení a hlásícím se k pravému Bohu, nicméně neúplně a bez souhlasu s církevním učením: co má v takovém případě dělat, nad tím se stále více vznáší otazník. Po II. vatikánském koncilu, který modlitbu za obrácení Židů nahradil modlitbou za to, aby zachovávali věrnost poznané /starozákonné/ podobě Boha, a který spíše než o misiích mezi "odloučenými bratry" hovoří o ekumenickém dialogu a společném úsilí všech křesťanů o jednotu, se zdá, že tento prostor nebude napříště prostorem klasické misijní činnosti. Jen na okraj podotýkám, že tradiční bojovný ateismus lze poměrně uspokojivě zahrnout pod druhý bod tohoto výčtu.

Dnes se však v našich zemích misijní úkol klade jinak - způsobem patrně dosud v historii neobvyklým. Tento způsob skýtá mimořádné šance, ale také dosud nebyvalá nebezpečí a úskalí. Nejde totiž jen o to, že by náboženské cítění zakotvené v přirozenosti člověka bylo zneužito, oklamáno a deformováno. Zajisté se lidé i nadále klaní nejrůznějším bohům a bůžkům: televizi, sportu, budování osamělého privátu za hradbami panelů či přepychových chat a jedy rodících zahrad, mocí o sobě, neobsahující žádný smysl ani cíl. Na rozdíl od starozákonních odpadlíků, kteří se k bohům a bůžkům uchýlili z malověrnosti, z nespokojenosti nad přísností, žárlivostí a absolutním nárokem Hospodinovým a současně z pouhé /na první pohled dobré kalkulované/ vypočítavosti, se však dnešní občané této země sklánějí před svými bůžky beze vší naděje: televize je čím dál tím hloupější, sport čím dál tím zkroumpovanější, privátně paneláků a chat padne za oběť ekologické katastrofě, moc je čím dál bezmocnější k čemužkoli než ke krutosti a nespravedlnosti.

Lidé prostě užívají nejrůznější opiáty, které nic neléčí, toliko momentálně zmírnují bolest: a dobré to vědí. Staré marxistické a ateistické heslo, že náboženství je opium lidu, došlo svého paradoxního naplnění: bez náboženství třeba i nedokonalého, nezbývá lidem nic jiného než opium - poněkud kamuflovaná, ale o to definitivější smrt.

Každý program obnovy, ať již individuální či skupinové, je v našich podmínkách postaven před krutou a nevyhnutevnou volbu, z jejíchž konsekvensí se pak již nelze vyvleknout: rozhodnutí pro svou vlastní spásu, pro mentalitu ghettia a uvěznění v ghettu, nebo přijetí nejsiršího a absolutního misijního závazku spojovaného s riskováním své vlastní spásy a podílu na Božím království, rozhodnutí pro své blízké a souvérce nebo pro své bližní /i nepřátele/ v celé jejich mase, nepohodlnosti a beznadějnosti. Předkládám, jak doufám, onu volbu natolik tendenčně, že se křesťan jen těžko může výslově hlásit k první eventualitě. Ostatně program desetiletí, přihlásiv se k myšlence obnovy národa, již svou křesťanskou volbu učinil. Jenomže teoretická volba a všeobecná deklarace je jen ta první a patrně nejmenší obtíž: píše tuto úvahu v úmyslu naznačit, k jakým logickým důsledkům taková volba vede a jaké mnohem závažnější obtíže i rizika z ní nevyhnutelně vyplývají.

Myslím, že spíše než o reevangelizaci našich zemí je lépe mluvit o jejich rechristianizaci. Myslím, že nutnou podmínkou účinné a hlavně trvalé rechristianizace je rekulturace v nejsirším slova smyslu /ostatně mniši dřevních dob nespátrovali nic podivného v tom, započínavi-li hlásání evangelia kultivací země, sociálních poměrů i zemědělských technik: svatý Prokop, je muž je zasvěcen jeden z roků Desetiletí, zorá podle legendy kamenité údolí dříve, než začne rozorávat úhory lidských duší/. A posléze si myslím, že taková rekulturace není uskutečnitelná bez obnovy obce a společnosti, bez reabilitace občanského /což je jenom český překlad slova "politický"/ života v plném slova smyslu. Pokusím se proto vyvrátit předhůzku, že pro mnohé je Desetiletí jen důstojnou zámkou k vyjádření politické nespokojenosti a že ztrácí na vnitřní kvalitě i /tak důležité a kýzené!/ kontrolovatelnosti všude tam, kde se uchyluje k masovým apelům a pouští se na dosud neprobádanou půdu. Pokusím se dále doložit, že bez této "politické" a masové dimenze by Desetiletí bylo jen beznadějnou pošetilostí: příliš málo bláznovskou, než aby se aby mohla stát kamenem úrazu pro moudrost tohoto světa, a příliš opatrnou a oportunistickou, než aby mohla vážně zasáhnout do běhu tohoto světa.

Pomíňme - leč připomeňme - banální fakt, že obnova je změna /a to ex definitione změna nikoli nedůležitá/ a že ve státě s totálními aspiracemi je sebemenší centrálně nenadiktovaná změna výsostně politickým aktem, ohrožujícím samu podstatu totalitní moci a provokujícím celou škálu jejich obranných reakcí: ať chceme či nechceme a i kdybychom tisíckrát naivně ujišťovali, že nehodláme na stávajících mocenských poměrech pranic měnit. Násilné a totalitní moci, která v každém stínu a každém svobodnějším vydechnutí vidí hrozbu, je nutné se buď bezpodmínečně podrobit nebo jí čelit a postavit proti ní faktickou sílu /byť by to byla "pouhá" síla mravní, vždyť právě ona v dějinách křesťanské civilizace mnohokrát prokázala svou faktickou účinnost/ - rozhodně je nesmyslné ji přemlouvat, že ~~s~~^sí smýšlíme dobře a že její monopol /samu její podstatu!/ hodláme omezit jen v jejím nejvlastnějším zájmu.

Povšimněme si zato podrobněji principu, o který se již po desetiletí opírá a jímž si zajišťuje svůj nerušený provoz totalitní moc v této zemi /a specielně v této zemi: v tomto taktickém ohledu existují totiž mezi totalitaristy zemí "reálného socialismu" dosti závažné nuance/. Tvrdím, že tímto určujícím modelem operandi československé totality je atomizace společnosti, vzájemná izolace jednotlivců a zámerná destrukce všech vazeb a skutečností, které by mohly osamocenost a tím manipulovatelnost jednotlivce přesahovat, umožňovaly mu vztahovat se k jakémukoli vyššímu celku a smyslu a určovat tak své chování v relacích, přesahujících motivy čistě sebezáchovné a sobecké. S oblibou používám obrazu, že "železná opona" nebyla spuštěna jen mezi Východem a Západem, ale také mezi jednotlivými zeměmi Východu /což je obzvlášt markantní: naše kontakty se Západem jsou stále více pouhou selankou ve srovnání s obtížemi a protivenstvími, jež nás potkávají při navazování přímých vzájemných styků/, mezi jednotlivými společenskými třídami a skupinami, mezi jednotlivými obcemi, regiony a závody. Ale železné opony byly a jsou spouštěny také uvnitř obcí, závodů a v neposlední řadě i rodin /ponechme stranou opony okolo jednotlivců a v jejich vlastním nitru, jejichž fungování by si vyžádalo subtilnějšího rozboru/. Kouzelná formulka "demokratického centralismu" vylučuje horizontální vazby na jakékoli úrovni /Bilakova obskurní politická autobiografie nám mj. téměř anekdoticky demonstriuje, jak přísně byly tyto vazby vždy zapovězeny i na úrovni vrcholného a údajně kolektivního mocenského orgánu, totiž předsednictva ÚV KSČ - ostatně nemýlím-li se, pochází zákaz "frakční činnosti" již z Leninových dob/. Ruku v ruce a v naprosto logické návaznosti na zničení všech sociálních vazeb jde i popření jakékoli pravdy,

která by byla jen poněkud nadosobní a přesahovala momentální praktickou využitelnost /nedávno jsem byl šokován naprostou neobeznámeností mladých studentů s ortodoxní marxistickou terminologií - oni se ve s v ý c h školách už ani nepokoušejí p ř e d s t í r a t , že předkládají nějaké pravdy/, rozpad a znicotnění všech hodnot, popření jakéhokoli řádu, morálky a odpovědnosti a posléze zvláštní perverze svobody /tohoto vrcholného Božího daru/, která je tolerována či dokonce preferována jen jako pouhá zvůle i libovůle. Úplně nebo částečně ovšem byla poničena i celá řada jiných věcí, jejichž záchrany a nápravu pokládám za nezbytnou v rámci obnovy, o jejichž specifické problematice se však zde nemohu rozepisovat. Jsem totiž toho názoru, že komunistický totalitní režim v Československu se za čtyřicet let svého působení nemůže vykázat naprosto ničím, co by bylo možno pokládat za jeho nesporný a specifický přínos, byť by to bylo zlepšení kvality špaget, a že naopak neexistuje sféra, byť by to byl výskyt netopýrů, kterou by tento režim negativně nepoznamenal /to je ovšem tvrdá řeč pro mnohé mé přátele s marxistickou anamnézou - přesvědčivé protipříklady v jednom či druhém směru však dosud uvést neukázali/. Existují-li na tomto světě vůbec nějaká nepochybná fakta, pak mezi ně jistě patří přesvědčení drtivé většiny obyvatel této země, že komunismus nám byl čert dlužen. Z tohoto přesvědčení ovšem bohužel neplyne odpověď, jak dál, jak tohoto čerta potřít nebo jej aspoň obelstít. A dvakrát bohužel z něj neplyne ani odhodlání, že něco takového je třeba nezbytně učinit /kde je totiž odhodlání, odpověď se nakonec vždycky najde - s Boží pomocí nebo z prostého lidského rozumu/.

K výsměchu všem osvícenským a socialistickým schématům, založeným na naprostém pohrdání masami, které prý jsou bez všeobecného vzdělání a bez uvědomělého revolučního předvoje /komunistické strany/ takto přízemně materialistické, se nakonec ukázalo, že i ten nejposlednější člověk je stvořen spíše k obrazu Božímu než k obrazu socialistů, že je živ netolik chlebem. Ba že občas dokáže raději očelet ten chléb než jiné, neméně dobré dary: svou svobodu, důstojnost, odpovědnost, smysl svého bytí, své v lásce založené společenství s bližními. Katolická církev je prakticky jediným ústrojenstvím v této společnosti, které dokázalo přežít /byť s četnými šrámy a kompromisy a za cenu nesčetných obětí/ destruktivní tlak totalitní moci, aniž by jím bylo zničeno a aniž by se stalo jeho víceméně povolným nástrojem. Katolíci zůstávají jedinou závažnou společenskou sítí, která je relativně organizovaná a relativně nezávislá na totalitní státní moci.

To s sebou přináší úžasné výhody a konjunkturu: konverze nebo alespoň koketování s křesťanstvím se zvláště mezi mladými lidmi stávají téměř společenskou nezbytností a módním příkazem. Nese to však s sebou také odpovědnost, problémy a v mnohem ohledu i rozpaky. Jestliže jsem jako katolíci vytyčili program desetiletí duchovní obnovy národa, a to v situaci národní krize a zároveň "katolického boomu", vzali jsme tím na sebe plnou odpovědnost, prohlásili, že chceme řešit problémy a překonat rozpaky. Přicházejí-li k nám některí věřící jen proto, že jsme posledními důslednými odpůrci totality, neměli bychom jimi přestat být, neměli bychom však tyto své bratry utvrzovat v náhledu, že následování Krista je čímsi, co nekonečně a podstatně přesahuje pouhý odpor a opozici. Přicházejí-li k nám /což je případ neméně častý/ mladí věřící s tím, že poznání Krista a setkání s Kristem vyřešilo všechny jejich praktické problémy respektive je učinilo nezávažnými, je třeba namítat, že Kristus nepřišel zákon zrušit, ale naplnit, že láska k Bohu a láska k bližnímu představují dvojjediné přikázání. Církev u nás by měla, měla se se zdarem zhosit svého misijního díla v situaci všeobecného zhroucení a zmatení přirozené morálky, kromě hlásání evangelia plnit i řadu úkolů, na nichž se v jiných okolnostech toliko ~~podílela~~, jimž přikládala jen druhotný význam nebo jimiž se dokonce vůbec nezabývala.

Patří sem tradiční problémy morálky pracovní, rodinné a sexuální, avšak v silně přeznačené podobě: není možné vyzdvihovat jako křesťanskou ctnost pracovní horlivost úřednice ministerstva vnitra, dělníků na ekologicky i lidsky škodlivém projektu či třeba studentů při nejrůznějších nesmyslných letních aktivitách, praxích a brigádách, které je jen odvádějí od jejich skutečného povolání /při podobných příležitostech nelze ani prostou lenost pranerovat jako hřích, neboť často fakticky, byť poněkud nehrdinsky, brání hříchu mnohem většímu/; podobně je např. nezbytné /a zvláště pro tradiční katolíky je to dodnes kamenem úrazu/, aby hříšnost hlubokého výstřihu, početí nemanželského dítěte a utracení tohoto dítěte před narozením byly měřeny zcela jiným metrem. Kristus učí, že pohlédl-li kdo se žádostí na ženu, již zcizolžil. Říká však také, že "jí bude mnoho odpuštěno, neboť mnoho milovala". A prokletí neslychaně tvrdé adresuje tomu, kdo "pohorší jediného z těchto maličkých": a jaké si lze představit strašnější pohoršení než utracení maličkého nenarozeného dítěte dříve, než může přijmout vlastní svobodnou odpovědnost za svůj úděl a než se mu skrze křest dostane plnosti naděje Božího dítka /ovšemže jsou ta neviňátka křtem krve, neboť ani nemohou učinit nic jiného

než vydat bolestné svědectví svému Stvořiteli, okamžitě přenesena do blízkosti Jeho trůnu - to však nijak neexkuluje jejich vrahů/. Mělo by tedy být dáno za jisté, že hříšný sexuální život či pohrdání svátostí manželství jsou sice špatnosti, že však donošení a řádná výchova nemanželského dítěte je pokání a obětí, vůči níž je sebelítostnější svátost pokána nad zavražděním nenarozeného dítěte jen opovážlivým spolcháním na Boží milosrdenství. /Rozepsal jsem se o otázce potratů poněkud obšírněji, protože ji stále více poklädám za jak teologicky, tak politicky kruciální: na ní se budou třídit duchové dobrí a zlí a ona posléze rozhodne o charakteru a koncích naší civilizace./

Patří sem neméně tradiční úkoly charitativní a sociální: i zde je však třeba dbát toho, aby církev neposvětila další zastřelení represí, toliko kamuflované sociálním zájmem /viz např. hříchy proti majetku bližního či nemravný a ještě nemravněji zneužívaný zákon o příživnictví/, a aby nepřijala /ani jako menší zlo/ ty formy charity, které vysoce neúčelně, zato však ve vyhraněně antikřestanském a antihumánním duchu provozuje režim - od naprostě tragických dětských domovů přes zcela nedostatečnou péči o nemocné a postižené /navíc založenou na hlubokém pohrdání každým, koho nelze urychleně vyléčit a "zprovozuschnopnit"/ až po starobince, do nichž je kněžím všemožně ztěžován přístup a kde je personál /závislý na svém "úspěchu" finančně/ schopen týrat nebohé stařenky hladem, jen aby je odradil od přijetí svátosti.

Patří sem problematika vzdělání a umění, v níž se církev sice také tradičně angažovala, avšak, alespoň v našich časech a civilizačních poměrech, spíše jen ve formě jakési "nadstavby" k vzdělání a umění "světskému", jejichž autonomnost je již po několik století třeba respektovat, tedy ve formě výchovy převážně náboženské a umění přímo spjatého s bohoslužbami. Jenže systém vzdělání, od základního po universitní, je v Československu v hluboké krizi a jeho stav se zhoršuje ze dne na den. Je těžké rozhodnout, nakolik se na tom podílí instinktivní snaha režimu blokovat občanům přístup k pravdě a svobodnému užívání rozumu, nakolik jeho hluboká neschopnost cokoli zorganizovat a nakolik jeho bezperspektivnost, promítající se v pohrdání vším, co nepřináší bezprostřední efekt ještě v běžném roce právě probínající pětiletky /která stejně nebude splněna/. Přes mou otrlost ve věci absurdních možností "reálného socialismu" mnohou poněkud otřáslo, když jsem se v poslední době dočetl v denním i odborném tisku, že nejposlednější /a velice radikální/ reforma školství prakticky zkrachovala, že však právý za to nelze nasazovat "psí hlavu"

jejím dobré smýšlejícím původcům. Navíc mezi těmi, kdo mají posoudit rozsah katastrofy a navrhnut další v nekonečné řadě reforem vzdělání, jsou z osmdesáti procent zastoupeni právě původci této katastrofy - věru skvělé doporučení jak pro objektivitu jejich analýzy, tak pro kvalitu nového řešení! Když architektovi spadne špatně vyprojektovaný dům, bude za to asi odsouzen a rozhodně je tím jako architekt vyřízen. Tady však nemáme nasazovat "psí hlavu" těm, kdo celou jednu generaci odsoudili k nedovzdělanosti. Přitom se právě v tomto století zvlášt přesvědčivě ukázalo, že i zdánlivě nenapravitelné škody válečné, ekonomické či ekologické lze s pomocí Boží a díky lidskému umu odstranit v nepředstavitelně krátké době - že však tam, kde není tohoto umu, vzdělání a kulturní tradice, se nejen nedostavuje pomoc Boží, ale nepomáhají ani miliardy petrodolarů. Naše děti by si snad dokázaly poradit s pančovými sídlišti, která za pár desetiletí spadnou /přesněji řečeno stanou se neobyvatelnými a zároveň nerozbořitelnými/, i s jinými ohavnostmi, které jim tak povznešeně odkazujeme. Těžko si však mohou poradit s tím, že jsme poklady vědomostí, nahromaděné stovkami generací, nejen hříšně promrhlávali, ale že jsme je zpupně a protiprávně vydědili i z toho ztenčeného zbytku, který naše turecké hospodářství přečkal. Pokud jde o umění, spokojme se konstatováním, že bez účasti na pravdě a svobodě /což jsou dvě různé a často protichůdné věci, o jejichž rovnováhu umělci povětšině trpce bojují/ přestává být hodným svého jména. Ani zde církev nemůže zůstat jen pouhou velkorysou a neprudérní podporovatelkou umění, přímo spjatého s bohoslužbou nebo aspoň v širším smyslu hlásajícího slávu Boží /tou vždy ve své historii byla/. Církev by se totiž měla stát ochránkyní každého skutečného umění proti mocenským zásahům a manipulacím /jak se to namnoze děje v sousedním Polsku/, neboť dobré chápe, že právě potlačováním umění je podstatně zasahována nejen lidská důstojnost, svoboda a touha po pravdě, ale také naše "stvoření k obrazu Božímu" - totiž možnost podílet se alespoň svou skrovou měrou na Jeho stvořitelském díle /tato možnost se, plněji, naskytá ještě v rodičovství, fyzickém i duchovním, ale patrně již jenom tam/. Církev při své moudrosti /propůjčované Duchem Svatým a trošku také tisíciletými zkušenostmi/ ví, že každý lidský úděl a každá lidská možnost jsou poznámeny břemenem dědičného hříchu, zároveň však ví - a zpívá si o svém největším svátku o "šťastné vině" - že by bylo pošetilostí a hříchem nad hříchy odmítnout tento úděl a tyto možnosti pro jejich hříšné předznamenání a propadnout zoufalství.

Patří sem i mnoho dalších, často neméně závažných úkolů, na jejich úplné

♦

zmapování si nečiním nárok, neboť zažehnutí prvních světel v temnotách po-
kládám za nadějnější krok k jejich odstranění než sebelepší projekty budou-
cího veřejného osvětlení.

Patří sem však i úkoly, které jsou pro církev zcela nové a které se vy-
trvale stávají kamenem úrazu. Především povinnost jaksi suplovat samu spo-
lečnost, a to nikoliv jen v nějakých speciálních školech /péče o chudé a o-
puštěné, nemocné a bezmocné, morálku a spravedlnost/, které společnost pro
svou hříšnost neplní nebo plní jen nedostatečně, nýbrž v samé její podstatě,
péče o prostou existenci občanské a sekulární společnosti jako takové: neboť
sama společnost a její nejzákladnější funkce a opory /např. rodina/ byly to-
talitním režimem záměrně dílem zničeny, dílem k nepoznání deformovány. Když
a v jiném kontextu jsem tento úkol označil za budování "paralelní polis".
Rozhodně není uskutečnitelný skrze útěk do ghetta, skrze výlučná společen-
ství "osvícených", "obrácených" či "spravedlivých", ať již v křesťanském ne-
bo občanském smyslu. Tato společenství se mohou a patrně musí stát důležitým
prvním krokem na cestě na skutečné obnově společnosti - pokud ovšem dokáže za-
přít sama sebe, vzít na sebe Kristův kříž a následovat Ho. Aby bylo jasno:
Kristův kříž je především n á š d n e š n í k ř í ž - jako On na něm
netrpěl za své hříchy, ale za naše; a následovat Ho znamená jít za Ním tam,
kam nás aktuálně vede, jednou na horu Tábor a jindy na Golgotu. Vždyť na jed-
né straně je pravda, že bez pravého obrácení, bez míru v srdci a mezi nejbliž-
šími není možný žádný skutečný mír ani mezi občany, ani mezi národy. Na druhé
straně však sůl, která se neropustí, neosolí, a zrno, které neodumře, nedá
vznik novému životu: a rozumí-li správně programu Desetiletí, vyjadřuje od-
hodlání našich křesťanů nebýt marně deponovanou solí ani jalovým zrnem /ani
bezpečně zakopaným hřívami/, nýbrž přijmout riziko spoluúčasti na Kristově
oběti. Nejistotu a riziko pokládám za cosi, co patří k nejzákladnějším momen-
tům křesťanství. Oponuji v tom jak vysoce sofistikovaným ateistům, kteří od-
mítají víru jako pouhou berličku plné lidské odpovědnosti, tak naivním mladým
konvertitům, kteří v přijetí Krista patřují konec všech svých problémů, ni-
koli počátek cesty, na které budou muset čelit problémům mnohem závažnějším
a podstoupit rizika, přesahující rámc jejich časného bytí: je-li i jeden
z posledních výroků našeho Pána na kříži /Bože můj, Bože můj, proč jsi mne o-
pustil?/ prosycen pochybnostmi, odkud pak bychom si my, hříšníci, mohli vy-
vozovat jistotu, že budeme-li Ho následovat, eventuelně i do toho utrpení,
alespoň pochybností budeme zaručeně ušetřeni? Zkušenosti mučedníků, kteří

počínaje Petrem, ponejprv tolíkrát odhadli, i zkušenosti nejhļubších křesťanských mystiků, ona "temná noc duše", vypovídají o něčem naprosto jiném.

Jaksi dvojjedinou podobou tohoto úkolu je to, o čem se často hovoří jako o "občanském přesahu" křesťanů a potažmo /byť s jistými omezeními/ i církve. Tento "občanský přesah" by na první pohled neměl být závažným problémem, neboť se týká převážně záležitostí, kterým církev odpradávna věnovala nemalou část své pozornosti a aktivity. Dvě okolnosti však činí tento problém netrixiálním.

Jednak je jakákoli takováto činnost, jakýkoli projev lásky k bližnímu, přesahující sakrální prostor a vzájemnou zdvořilost ve frontě na Eucharistii, v podmírkách totalitního státu čímsi juristicky i prakticky zakázaným, čímsi podvratným nebo přinejmenším podezřelým. Smíli parafrázovat novozákonní výrok: nárokuje-li si císař všechno, včetně věcí Božích, pak mu nepřísluší odevzdávat nic. Druhá - a podle mého názoru závažnější - pozměňující okolnost spočívá v tom, že jak jednotlivým křesťanům, tak církvi jako celku jest dbáti o to, aby slovem i skutkem hlásali pravdu Kristovu, tedy pravdu živou, úplnou a nepoplatnou hříchu. Je zajisté povinností učitelského úřadu církve vést věřící v záležitostech víry a mravů /tedy prakticky ve všech těch věcech, o nichž byla svrchu řeč/ a napomínat je tam, kde selhávají a hřeší. Bylo by však liceměrností a výsměchem učitelskému úřadu, kdyby církev vyzývala věřící k pravdě Kristově a současně se devotně klaněla režimu, bytostně založenému na lži, a schvalovala /nebo třeba jen o nich mlčela/ jeho donucovací praktiky, jejichž pomocí se snaží všechny své poddané učinit spoluúčastníky a spoluviníky své velké lži. Třeba již fakt /moc ovšem používá i metod mnohem subtilnějších a důsažnějších/, že účastí na tzv. volbách a jiných manifestačních aktech dávají věřící bianko souhlas ke všem příštím zlům včetně své vlastní diskriminace a pronásledování, by měl být pro pastýře důvodem, aby varovali věřící před takovýmito pekelnými úpisý nebo aby alespoň, když již jim chybí hrádinské ctnosti, důstojně mlčeli a nemátl svědomí svých oveček pochybnou kazuistikou. Nemenší měrou to platí i o řadě jiných přikázání /Nezabiješ! Nesesmilníš! Nepokradeš! Nepromluvíš křivého svědectví!, ať již chápaných čistě ve smyslu zákazu nebo pozitivně /jak se o to snáží téma Desetiletí/. Církev nemůže od věřících tvrdě vyžadovat plnění těchto základních postulátů Božského i přirozeného zákona a současně zůstávat slepá vůči jejich okázalému a pohoršlivému /a víme z Evangelia, že pohoršení je cosi mnohem závažnějšího a mnohem méně odpustitelného než pouhý hřích/ porušová-

ní státní mocí - neřkuli přijímat toto porušení s úchvalou jako krok vpřed na cestě dějin spásy.

Situace je tedy taková, že církev - zvláště v rámci desetileté duchovní obnovy - nemůže zamlčet, že kořeny celé řady zel tkvějí přímo v záměrech a praktikách totalitní moci, a nemůže nabádat věřící k tradiční poslušnosti vůči světské vrchnosti ani je za případnou neposlušnost kárat: alespoň ne v těch záležitostech, v nichž příkazy či záměry vrchnosti zcela evidentně směřují proti Božímu i přirozenému zákonu. Podle mého názoru je proto nedílnou součástí obnovy jistá emancipace /ne-li přímo antagonizace/ církve vůči totalitní moci, jak je spíše symbolizována než precizována v požadavku odluky církve a státu. Bylo by ovšem smutné, kdyby tato emancipace respektive "odluka" měla být kompromisem podle formulě: vy se nemíchejte do našich věcí a my se nebudeme míchat do vašich. Smutné a oboustranně nereálné: vždyť církev je především společenstvím Božího lidu, žijícího svůj pozemský úděl, a ač vydává především svědectví o jiném Království, nemůže se zříci spoluodpovědnosti za věci tohoto světa včetně věcí politických - totalitní moc by pak přestala být sama sebou, kdyby se zřekla nároku na nějakou část společnosti či na nějakou oblast /byť by šlo o oblast ryze spirituální/ života. Konflikt mezi křesťanstvím a totalitou /jakoukoli/ je tedy podle mého názoru nejen nevyhnutelný, ale každý pokus o jeho smírné překlenutí se jeví jako cosi nemravného. To ovšem neznamená, že by církev jako instituce mohla a směla hrát roli politické opozice vůči totalitnímu státu: musí si vůči němu uchovávat svou identitu a musí důrazně a vytrvale odmítat jeho hříšný nárok na všechno, co patří tolíko Bohu /čímž samozřejmě nemám na mysli jehom oběti a bohoslužbu, ale každé nepatřičné vyvlastňování Božího stvoření, ať se týká přírody či člověka v jeho důstojnosti, svobodě a morálním řádu a ať je ten člověk křesťan nebo pohan/, nesmí však pro sebe požadovat pozemskou vládu ani zavazovat své věřící k uskutečnění nějakého konkrétního politického modelu.

Katolická církev, nemá-li se zpronevěřit svému nejvlastnějšímu poslání, na sebe v časech nouze musí brát odpovědnost za osud společnosti a za možnosti její nápravy, byť by daleko přesahovala její obvyklé kompetence. V tomto smyslu nesmí být Desetiletí duchovní obnovy národa nějakým úzce pastoračním úkolem hierarchické církve a jejího učitelského úřadu, nýbrž generálním programem o b n o v y , na něž se právem i povinností má apoštolsky účastnit každý křesťan a který se týká celého národa. Programem, jehož nedílnou sou-

částí je boj proti všem překážkám, které brání plnému rozvinutí křesťanského a tedy skutečně lidského života.

Současná situace je a patrně nějakou dobu ještě zůstane zvláštní a ne-přirozená. Církev, jakožto hierarchická církev a učitelský úřad, která by měla stát stranou věcí příliš světských a současně být vášní vou karatelkou všech hříchů i excesů světa a nositelkou pokoje, jednoty a smysluplné naděje, která by měla být jakousi třetí silou, nikoli neutrální, leč stojící nad partikulárními pozicemi stran a stranící nanejvýš spravedlnosti - takováto církev u nás zatím neexistuje, neboť jednak stá^t ve svém totalitním nároku odmítá uznat jakéhokoli nezávislého partnera /byť by jeho království nebylo z tohoto světa/, jednak byla hierarchická struktura církve promyšleně zničena a dnes je toho příliš mnoho skládáno na bedra jediného muže, devadesátiletého primase. Ani církev jakožto Boží lid, jehož každý příslušník je spjat také /byť nejen/ s pozemskými osudy svého národa a své vlasti a nese za ně příslušný díl odpovědnosti, u nás dnes nemůže plně fungovat, neboť totalitní stát tvrdě potlačuje jak každou artikulaci této občanské odpovědnosti, tak zvlášť každý pokus o společné a tudíž společensky relevantní vystoupení nezávisle smýšlejících křesťanů. Proto je nezbytné, aby prozatím zůstalo zachováno ono podivné a v mnohem ohledu svazující spojenectví mezi hierarchickou církví a mezi občansky či politicky se angažujícími křesťany: jestliže jeden z partnerů toto spojenectví zruší - ať již ve snaze jasněji artikulovat svou vlastní pozici či v naději na přívětivější zacházení - vydá tím nakonec sám sebe v plen a područí. Tím se ohrazuje jak proti politickému klerikalismu, tak proti tomu, aby pastýři-klerici pro domnělé výhody církve vydávali své svěřené stádo či jen kohokoli ze svých bližních napospas doposud bytostně nepřátelské roci. Dokud nás neméně než naše vlastní hříšnost ohrožuje vnější tlak, dotud je třeba mu nerozlišeně čelit. Čím úspěšnější bude a čím dále pokročí proces obnovy, tím otřesenější bude totalitní nárok na individuum i společnost a tím větší bude prostor pro jasnou diferenciaci mezi pozicí církve a pozicí politicky angažovaných křesťanů, mezi obnovou čistě duchovní a obnovou občanských, národních a vlasteneckých ctností. Jestliže s pomocí Boží a naším vlastním přičiněním dospějeme do této etapy, bude třeba vést ostrou dělící čáru mezi církví a /dejme tomu/ křesťansko-demokratickou politickou stranou. V tomto okamžiku však u nás ani církev, ale ani občanská "opozice" nedělají nic, co by se podobalo politice v obvyklém /a bohužel krajně zprofanovaném/ smyslu: toliko hájí základní lidská práva

včetně přirozeného nároku na život ve slušně uspořádané společnosti, respektující mravní zásady a důstojnost každého člověka. A Jan Pavel II. právě v těchto dnech jasně vyhlásil /v projevu k Evropské komisi pro lidská práva/, že obrana lidských práv je nedílnou a podstatnou součástí pozemského poslání církve.

Dovětek o pozemském významu poutí

Důležitou součástí prvního roku Desetiletí byla snaha obnovit /po dobrém slovenském příkladu/ i v Čechách a na Moravě tradici velkých poutí. Velmi bych si přál, aby tato snaha neoslábla tváří v tvář některým problémům každého začátku a pod tlakem narůstajícího protivenství, nýbrž aby se pouti v příštích letech naopak staly úhelným kamenem programu obnovy. Je psáno, že kdekoli se dva nebo tři shromáždíme v Jeho jménu, je On s námi – shromáždili se nás tisíce či statisíce, můžeme tím bezpečněji doufat v Jeho přítomnost. Je psáno, že kdo o Něm vydá svědectví před lidmi, k tomu On se přihláší před Otcem – pro značnou část oněch statisíců je však právě pouť tou nejlepší a často i jedinou příležitostí, jak se veřejně přihlásit k věci Kristově.

Pouť je cosi hluboce katolického a tím bytostně mnohovrstevného: patří k ní stánky s devocionáliemi, střelnice a kolotoče stejně jako precizní liturgie; individuální svátost smíření a hluboké duchovní prožitky malých sprízněných společenství stejně jako poněkud nevázaná anonymita davů, zázračné obrazy a aktuální zázraky stejně jako veřejná manifestace. Atd., atp. Není příliš prozřetelné chtít některou z těchto dimenzií pouti násilně škrtnout, o to nebezpečnější a přímo protikatolická je však snaha redukovat pouť jen na jednu z nich. Neboť pouť je ex definitione cesta s otevřenými možnostmi: na jejím konci nesmí stát pouhé kolotoče, ale ani jediný universální návod, jak se přiblížit Bohu a nalézt cestu do Jeho království. Pouť jako cesta znamená především odpoutání se: od svazujícího určení místem, majetkem, společenským zařazením a v neposlední řadě i strachem. V žádném případě však není bezuzdným rozpoutáním, pouhou negací a opozicí: vždyť pouť je především následováním, cílevědomým směřováním k oné bráně, u níž se nám radí prosit a tlouci – třeba i drsně a násilnický –, aby nám byla nakonec otevřena. Pouť je cosi v onom novém řádu Vykupitelové, co sice přichází "zákon naplnit", co však nakonec "nemá, kde by hlavu složilo".

Křesťanství je bytostně ofenzivní náboženství: přes všechnu svou nená-

silnost a pokoru odmítá každou uzavřenost a pasivitu, vyžaduje, aby evangelium bylo hlásáno všem národům, aby mu bylo vydáváno svědectví za všech okolností a aby skrze ně byla proměněna celá země. Ježíšův velikonoční příchod do Jeruzaléma je nejen dobrovolný, ale dokonce triumfální - poslední to krok do politicko-oportunních spekulací Velerady. V tomto smyslu jsou pouti jako masový a manifestační způsob následování Krista jedním z nejvýraznějších projevů křesťanské /a zdůrazňuji, že netoliko katolické - českou tradici předznačují spíše poutě husitské/ ofenzívnosti. Uzavřu tedy svou úvahu poukazem na tradiční marxistickou poučku: že je totiž revoluce poražena ve chvíli, kdy se omezí na obranu a ohradí barikádami. A my křesťané jsme ovšem ze své podstaty profesionálními revolucionáři, mní-li se revolucí onen radikální obrat ke Kristu, starýmu označovaný za METANOIA. Proto budiž přáno poutím!

srpen-říjen 1988

názory

PROTI HISTORICKÉMU PESIMISMU

Rozhovor Petrušky Šustrové se Stevenem Lukesem

Steven Lukes, nar. 1941, je profesorem politických věd a učil na Balliol College v Oxfordu sociologii a politickou vědu. Nyní přednáší tytéž obory na universitě ve Florencii. Myšlenkově vyšel z marxismu.

PŠ: Pane profesore, jezdíte sem už dlouhá léta, dá se říci, že o Československu hodně víte. Teď se hodně píše o změnách v Sovětském svazu i v souvislosti se změnami v celém východním bloku. Jaký na to máte názor? Pozorujete nějaké změny?

SL: Domnívám se, že změny, které už byly v Sovětském svazu zahájeny, jsou historické. Samotný pokus, sama skutečnost toho pokusu je obrovský důležitý. Pouhá skutečnost, že ten proces byl zahájen, je důležitá, ať bude výsledek jakýkoli.

Pokud jde o dopad perestrojky a glasnosti pro východní Evropu, to je druhá otázka. Co se týče dopadu v Polsku a v Maďarsku, jsou už, myslím, vidět určité výsledky. Mám ale dojem, že zatím - v roce 1988 - je velice málo viditelných výsledků, že by došlo k určitým změnám tady. Pokud vůbec takové změny nastaly, zdá se mi - a zajímal by mě i váš názor na to - že to byly změny spíš negativní, že jde o negativní reakci na to, co se děje. A vskutku je smutnou pravdou, že pravděpodobně poslední, co gorbačevovské vedení chce, je, aby tato země sledovala paralelní kurs k tomu, co se děje u nich, a aby její vývoj byl podobný. Domnívám se, že určité zmražení situace zde je to nejlepší, co by si Gorbačev mohl přát. Ale rád bych, aby tento rozhovor nebyl interview, ale spíš dialog.

PŠ: A vy myslíte, že systém v SSSR nebo v ostatních zemích je změnitelný reformami?

SL: To je samozřejmě velká a důležitá otázka. Je zřejmé, že se změnit může, ale je otázka, zda se může změnit natolik, že by reforma existující systém vlastně dezintegrovala. Podle mého... myslím, že je chybě uvažovat o jediném existujícím systému, kde jsou rozličné země jen různými příklady téhož. Když totiž vezmeme velice efektivní a v mnohých ohledech velice úspěšnou situaci, která existuje v NDR... také se mi zdá, že je tem velice nízká úroveň

opozice nebo dissentu... myslím, že je to něco úplně jiného, než co vidíme v Polsku. Je těžké hovořit o tom jako o stejném systému. A maďarská situace je zase jiná - zcela výjimečný amalgám různých směrů, kde se de facto vyvíjí pluralismus. Tedy na politické úrovni tam vidíme určitý pluralismus. A vývoj v ekonomické oblasti, nové formy ekonomického vlastnictví, společné podniky se západem, to představuje dynamický systém, který je ve skutečnosti velmi těžké pochopit. Prostě se mi nezdá, že by to byl jen další příklad toho, co je třeba v NDR.

PŠ: Já jsem hluboce přesvědčená, že jde o jeden typ systému, a že jenom možnosti a schopnosti vládnoucí špičky jsou odlišné. Vždyť systém byl zaveden stejným způsobem a pro stejný účel: potlačit politickou i hospodářskou pluralitu.

SL: Ano. To je do určité míry pravda. Je zřejmé, že tu jsou různá systémová omezení. zejména ta, která existují v Sovětské říši jsou zřejmá. Zdá se mi nicméně, že zejména Maďarsko, ale také Polsko představují - nejsem vůbec optimista, ale přece jen představují, právě proto, že mají schopné... do určité míry schopné... politické elity - možnost reformy nebo určitý potenciál pro reformu. Nebo, nechci-li užít slovo reformu, pro vývoj nebo vyvíjení nových způsobů, jak řešit upadající situaci.

PŠ: Moc, jak v Maďarsku, tak v Polsku, je málo schopná vzdorovat tlaku obyvatel podle mého názoru právě proto, že obyvatelé prokázali, že jsou ochotni bránit se systému až po krveprolití, že se budou bránit, i když do nich moc bude střílet.

SL: Slabost mocenské elity je vždycky relativní k síle opozice, ano. Já se ale snažím říci, že je mystifikací domnívat se, že jde o jediný systém s různými modifikacemi. Nevím... není asi vhodné položit tak abstraktní otázku, je-li možné reformovat reálný socialismus, řekl bych, že je to scestný způsob kladení otázek... konstatovat, že všude máme stejný socialismus, a pak se tázat, zda jej lze reformovat. To je špatně položená otázka. A právě tak nedůvěruju ani argumentaci mého přítele Timothy Gartona Ashe, že zde existuje systém, v sovětském impériu, který je v procesu nezvratného rozkladu. Timothy Garton Ash napsal sérii článků v New York Review of Books... jeho ústřední argument spočívá v tom, že socialismus, to je sovětská říše, je v rozpadu. A jeho odpověď na otázku, kterou mi kladete vy, zní, že systém žádné z těchto společností nemůže být reformován, protože celý systém je v krizi. Mně to jaksi připomíná starý marxistický slogan, který všichni dobře známe:

že kapitalismus je v rozkladu, že je v krizi. Myslím, že to byl Paul Mattock, ekonom, nebo to je jedno, kdo to byl... jak razil to heslo, že kapitalismus nemá cestu k dalšímu vývoji, že nemá jinou cestu než k zániku. A podobně nevěřím tomu, že socialismus jako systém může spět pouze k rozkladu. Netvrďím, že socialismus má stejnou potenciální šanci přežít jako kapitalismus, to samozřejmě nikoliv... ale tento způsob uvažování, uvažování "z hlediska systému" zaslepuje člověka před možnostmi skutečného stavu i stavu změn. Existuje tu ovšem setrvačnost, ale setrvačnost nelze zaměňovat za stav rozkladu. Podle mého názoru skutečná překážka reformy nebo pozitivních změn nespočívá ani tak v bariérách samotného systému. Jsou to spíš omezení hospodářská.

PŠ: Přece jen bych se chtěla ještě jednou zeptat, jaké rozdíly v systémech jednotlivých zemí vidíte kromě viditelných rozdílů například v životní úrovni nebo v životním stylu. Jaké jsou ty systémové rozdíly?

SL: Můj problém je, že mám o jednotlivých systémech velice nerovnoměrné znalosti. Všichni přece víme, že v Polsku existuje jistý institucionální pluralismus, který je ve společnosti inherentní. Především je to existence soukromého sektoru v zemědělství a existence církve. A pak ty nezvratně historické zisky, které přinesla Solidarita! Jistěže... z hlediska krátkodobého vývoje jsme, pokud jde o Polsko, pesimisté, ale z hlediska dlouhodobého zde existuje společenská základna pro pluralismus.

PŠ: No ano, ale to přece není otázka rozdílnosti systému, to je otázka toho, co si oponenti dokázali na systému vynutit.

SL: To je pravda. Ale mluvíme o tom, jak silná nebo jak pevná jsou ta systémová omezení, jež brání změnám. Jsou tu dva činitelé: Existuje stejný stalinistický historický ekonomický model, který byl vnučen těmto různým zemím, a který svým způsobem funguje ve všech těchto zemích. Za druhé zde byla sovětská armáda, sovětská imperiální moc. A mně se zdá, že zůstává pořád otevřená otázka rozsahu, ve kterém si mohou společnosti vynutit změny např. tím, že budou rozvíjet nové formy vlastnictví nebo budou rozvíjet politický pluralismus - tak jako v Maďarsku, kde o něm těž hovoří předseda vlády.

PŠ: Československo by mohlo posloužit jako příklad rezervace, kde byla společnost dvacet let naprostě zmrtvělá, zmrazená, a ukazuje se tu jasné, kam systém vede, když to vypadá podle jeho představ, když se mu, abych tak řekla, lidi do toho nepletou.

V Sovětském svazu po sedmdesáti letech vlády systému moc dospěla k bo-

du, kdy - pokud nechce, aby obyvatelstvo dříve nebo později vymřelo hladem - musí něco měnit přinejménším v hospodářství. A tady nadchází ono podle mého názoru neřešitelné dilema: ekonomická vláda se nemůže změnit, dokud se nezmění vláda politická, politická vláda se může změnit jenom tehdy, když část moci přenechá společnosti, a to moc ze své podstaty nemůže udělat.

SL: Domnívám se, že tohle je právě jeden z mnoha rozporů celého procesu. Možnost úspěchu, byť částečného, není příliš pravděpodobná. Je velmi obtížné mluvit o tom, co neumíme předvídat, ale přece jen: mohlo by dojít k určitému paradoxu. Proces - a bude velice obtížný - tohoto velkého experimentu v Sovětském svazu je třeba rozhodně brát vážně. Myslím, že i vy ho berete vážně. Je to sice projekt, který se zrodil z drastické situace, ale nicméně existuje. Domnívám se však, že by tento proces mohl zaujmout Sovětský svaz do té míry, že bude zaujat sám sebou, a na periferii impéria, tedy v satelitních zemích, bude díky tomu větší prostor pro různé formy experimentů a pro inovace. Jenže to extrémní omezení, které všemu klade bariéry, je ekonomická neúspěšnost celého systému. Jinými slovy - jak bylo vždycky pravdou - socialismus je experiment, který se vždycky uskutečňuje v nejméně vhodných podmínkách.

PŠ: Tomu nerozumím. Jak to? Československo mělo po válce ideální podmínky.

SL: To máte úplně pravdu, Československo je výjimkou. Je to paradox. V Československu byly nejlepší podmínky pro socialismus. Proto také je neúspěch zde o to dramatičtější.

PŠ: Vy se zabýváte marxismem a morálkou. Jak se díváte na experiment, který zemi po staletí nepochbyně slušně prosperující, za pouhých čtyřicet let přivede ke krachu?

SL: Myslím, že to s morálkou příliš nesouvisí. Tahle země vykrvácela díky svému vztahu k Sovětskému svazu, byla obětí toho vztahu. Já ale trvám na tom, co jsem říkal: že tady nyní není vhodná půda pro sociální a ekonomické experimenty. Nicméně na rozdíl od ostatních satelitů a samotného Sovětského svazu má tato země historickou zkušenosť liberální demokracie. A to je přece jeden pramen, důležitý zdroj, ze kterého lze čerpat. Kdo by byl věřil před čtyřmi, pěti, šesti lety, že změny, které teď vidíme v Sovětském svazu, nastanou? Kdo by věřil, že to bude vůbec možné? Ale vaše otázky mě vedou - domnívám se - vedou mě k jakési... k polemice proti historickému pesimismu.

PŠ: Tradice liberální demokracie? To bude podivné. Vždyť v Maďarsku taková tradice nebyla a odpor obyvatelstva, který si vynutil, že komunisté by-

li ochotni přistoupit na myšlenku plurality, byl daleko silnější než tady. A to v zemi, která byla válkou zničena, demokratickou tradici neměla, nebo se jí neoháněla - a kde se ten odpor vzedmul? Takže zřejmě jde o něco jiného... demokracie není parlamentarismus nebo uspořádání politických stran, ale to, čím lidé skutečně žijí a to, nakolik jsou ochotni svou svobodu hájit. Pro co jsou ochotni něco obětovat. V tom snad spočívá ta demokracie.

SL: Ale já jsem nikdy netvrdil, že by zkušenost demokracie byla dostačující podmínkou. Anebo vůbec nutnou podmínkou. Je to jen zdroj, ze kterého je možné čerpat. Domnívám se, že to, co jsem říkal dříve, nabízí ještě další možnosti argumentovat proti historickému pesimismu. Sebeabsorbce nebo soustředění na vlastní problémy v Sovětském svazu v nejbližších několika letech bude nesmírně intenzivní... Myslím, že to skýtá i určité nebezpečí, protože v Polsku to může podporovat některé skupiny, zejména mezi mladými dělníky, aby se pouštěli do avanturismu a do hazardních podniků. Nicméně pro Afghánistán už se to přeměnilo v kladné kroky. A docela dobře se může stát - a zde bych rád znal váš názor - že nastávající změny v geopolitické situaci by mohly vést i ke změnám režimu, mohlo by to vést k otevření možnosti politických změn.

PŠ: Nikdo nemůže vědět, co bude. Myslím si, že dosud je Československo čítanovou ukázkou toho, jak moc funguje sama a úplně bez ohledu na to, co se děje v Sovětském svazu. Ale i společnost... Lidovému hnutí nebo opozice přece nebrání představa sovětských tanků. Těch se nikdo nebojí, nanejvýš vedení. Moc dokázala všechny znechutit, a přestože jsou všichni naštvaní, skoro nikdo není ochoten nic dělat. Zřejmě nějaké hnutí přece jenom zesílí a tlak zdola bude větší, jenže já se obávám, že pohnutkou toho tlaku bude naprostá ekonomická bída, která nepochybně nastane.

SL: Skutečně si myslím, že historické vyhlídky se mohou změnit. Nebo alespoň naše vnímání možností změn. Ano, je to pravda, když se vracíme k otázce Československa, je zajímavé, do jaké míry je tady politická scéna zmražená... ale snad je ten obraz zmražení docela vhodný. I zmrzlá jezera přece někdy roztají!

PŠ: To podle toho, kde leží.

SL: Ale o to mi právě jde. Geopolitický kontext se taky mění. O tom jsem už vlastně hovořil. Pokud se změny v Maďarsku a v Polsku zrychlí, pak si neumím představit, že by to nemělo jakýsi dopad i tady. Mimo to Českosloven-

sko představuje poměrně homogenní společnost - i když existují rozdíly mezi Čechy a Slováky. Ale nejde o zemi, kde by mohly být společenské nebo národnostní rozdíly tak velké, jako třeba v Sovětském svazu. Nedávno jsem strávil jistý čas seznamováním se situací v Jugoslávii - jugoslávská ústava se ukázala být pro situaci, jaká tam je, naprosto katastrofickou. Vidíme tam zemi, která při upadající ekonomice vlastně... sama sebe škrtí prostřednictvím svého ústavního mechanismu a upadá do celé série regionálních autarkií.

Takže... jako odpověď na váš historický pesimismu bych chtěl říci, že - sbíráme-li od momentální politické situace - má tato země jak historické zdroje z hlediska minulých zkušeností, tak i některé sociální předpoklady pro společenské experimentování.

PŠ: Ne, prosím vás, už ne!

SL: Já myslím inovace, které by nebyly jen reproduckí existujících, ani by nebyly to, co jste popsala, to jest pokles do ekonomického rozvratu.

PŠ: Víte, obávám se, že pokud by tady došlo k nějakému společenskému pohybu jen na základě hmotného nedostatku, bylo by to hnutí ryze destrukční, které by chtělo zničit moc zak, jak existuje, bež žádné myšlenky, jakou jinou ji nahradit.

SL: Ale dovolte, abych se teď zeptal já vás. Když hovořím o frustraci, nemám na mysli jenom frustrované spotřebitelské požadavky. Existuje přece celá řada frustrací... a kdyby jim bylo dovoleno se projevit, určitě by se projevily. Vidíte-li to jako já, to je československou situaci jako prepolitickou společnost, pak kdyby se tato společnost stala trochu víc politickou, kdyby se tady vyvinula občanská společnost... copak vy nevidíte jiné frustrace, které by tu našly výraz, než právě tu konzumní?

PŠ: Neumím si to dost dobře představit, protože naše ekonomická situace je - respektive zanedlouho bude i zjevně - tak strašná... snad je to nedostatek představivosti... nevím, jak by bylo možné dát v několika letech ekonomickou situaci dohromady. A ty neekonomicke frustrace? Ty se v posledních letech dají do jisté míry... do značné míry... ventilovat. Protesty, stížnosti, hlasování na schůzích, diskuse... jakýkoliv protest, pokud není pouliční, se nesetkává se žádnou velkou represí. A přesto procento zájemců o tento druh života společnosti je tak malý, že to může být skepsi.

SL: To jsem měl na mysli, když jsem říkal, že tady existují ekonomická systémová omezení. A je smutnou skutečností, že NDR, která je ekonomicky o tolik úspěšnější, vůbec netěží ze své výhodné ekonomické situace tím, že by

přistoupila k politické a ekonomickej liberalizaci.

PŠ: Nevím, jestli se to tak dá říci. V NDR samozřejmě existují také protestní hnutí, a myslím, že jsou početně srovnatelná... protestantské církve mají knihovny, tiskárny, kluby... soustřeďují se kolem nich lidé, zejména mladí. Ale jako tady: obyvatelstvo se o to příliš nezajímá. A moc si to tam vyřešila tím, že když se jí někdo znelibí, vystěhuje ho na Západ.

SL: Ano, to je jakýsi... bezpečnostní ventil, ten odsun na Západ.

Všechna tato srovnání jsou relevantní, samozřejmě, ale neexistuje jediný model. Existuje a bude existovat, tím jsem si jist, interakce mezi jednotlivými satelitními zeměmi. Domnívám se, že obrovské změny... že jsou na pořadu dne z historického hlediska. že tady možná budou neúspěchy, že perestrojka možná v historii nebude úspěšná. že v nejbližších deseti letech nastanou na vnějších obvodech říše veliké změny... že v takovém roce 1998 bude sovětské impérium vypadat úplně jinak. Nemůžu přijmout tezi, že všechny tyto změny budou negativní - včetně Československa. Snad bychom o tom měli uvažovat i v přítomném čase. Jako je to v Polsku - jde o to, jak využít příležitostí, které se naskytou nebo které vzniknou. Jde o to, vymyslet způsoby, jak formulovat vyjádření různých frustrací... to už se ale přece děje. Slyšel jsem odpoledne o různých nových skupinách, které vznikají - je tady skupina, která zdůrazňuje mír a náhradní vojenskou službu, jsou tu různé náboženské skupiny... ta petice, která se podepisovala. To všechno se mi zdá jako příprava. A myšlenka paralelní polis, to je věc, kterou byste neměli vzdávat.

Jedna ze skutečných hrozob Grobačovovi a perestrojce je skutečnost, že ekonomická deprivace mezi neintelektuály bude rostoucí měrou spojována s Gorbačovem! Ale já mám zato, že bychom se měli dívat dopředu, protože v průběhu perestrojky bude docházet k většímu sebezaujetí. Zejména když to teď nabývá té nové etnické dimenze. Měli byste se na to těšit s určitým historickým optimismem.

PŠ: Když to je těžké. Jediným zdrojem optimismu pro nás může být naděje na obnovení plurality politického a hospodářského života... A nač potom tedy těch čtyřicet let trápení?

SL: Jistě. Nechtěl jsem nějak naznačit, že můžeme znova napsat dějiny nebo znova vytvořit minulost. Ale nelze ulpívat pouze na tomto bodě. Je třeba začít od toho, co je. Já vím, může to znít jako příliš lehce vyřčené, ale ... nelze předpokládat - i když situace byla zmražená dlouhou dobu - že je-

zero se nachází v neměnném klimatu.

PŠ: Zajímalo by mne, jestli na tomhle socialistickém experimentu shledáváte nějakou pozitivní hodnotu. Za těch sedmdesát let v Rusku a čtyřicet let v Československu.

SL: To mi kladete velkou otázku. Chcete-li jednoduchou odpověď - byla to jasné pohroma. Politická otázka však zní, jaký dát smysl krizi systému teď. Jak už jsem řekl, myslím si, že jsou dvě iluze, kterým se musíme vyhnout. První je myšlenka, že tady máte jakýsi neměnný a nezničitelný systém, který je nereformovatelný. A druhá iluze, ta je vlastní Timothy Gartonu Ashovi, totiž že zde máte analogii s otomanskou říší, že totiž tady jde o rozpadající se strukturu, která se časem může jenom dál rozpadat. A nemůže být odstraněna. Možná vás to nějak povzbuzuje, ta myšlenka, ale ten obraz rozkladu, který vidíme na vlastní oči, myslím, není produktivní, neumožňuje pochopit konkrétní procesy, které tu nastávají.

PŠ: Ano, ale když se zabývám možností, jak systém překročit, jak z něj ven, tak ho musím především poznat. Proto se ptám, zda na tom shledáváte něco pozitivního, něco, co by se dalo vzít a dál s tím pracovat.

SL: Zkusím to vzít z jiného konce. Je pravda, že systém je v hluboké krizi, a nejde jenom o ekonomickou krizi. Z hlediska ekonomických výsledků to všichni uznávají, včetně vedení. Nikdo už netvrdí, že socialismus je nejvyšší stadium hospodářství a vskutku se mi zdá, že v Sovětském svazu a v sovětských zemích je marxisticko-leninská ideologie nyní již zcela prázdná a nemá žádny omezující vliv. Ideologie už není překážkou. Vždyť i lidé jako třeba Rakowski v Polsku... ten říká, že Margaret Thatcherová je jeho první učitelkou. A i v Číně - jak jsem viděl v novinách - také oslavují thatcherismus.

Já se domnívám, že otázkou nyní je, do jaké míry a jakým způsobem mohou být do socialistických systémů zavedeny kapitalistické formy trhu a nové formy vlastnictví, a do jaké míry to politická struktura dovolí nebo umožní. Protože ideologická omezení už neexistují. Určující jsou nyní omezení daná politickým systémem. A upřímně - zdá se mi, že první způsob, jak tyto otázky zodpovědět, je, že z dlouhodobého hlediska všechno závisí na tom, co se bude dít v Sovětském svazu, v srdci impéria.

PŠ: Je dost nepříjemné být pokusným králikem. Naše zkušenost, když by se shrnula? Totalitní moc je nezničitelná, ale stejně nezničitelná je lidská přirozenost... lidská schopnost odporu.

SL: Já bych odpověděl, že vztah mezi oběma, tedy mezi odporem a mocí... že to

není neměnná danost. Skutečně se domnívám, že před osmi až deseti lety nebylo naprosto možné předpokládat, žádný odborník to nepředpokládal, že by tam mohlo dojít k takovým změnám, k jakým tam už došlo. A já se domnívám, že věci půjdou ještě o hodně dál. Možná že ne v zamýšleném směru - tak například se domnívám, že národnostní otázka bude v nejbližších letech zdrojem obrovského něklidu, že se to nedá ani předvídat.

A to změní celý kontext vztahů mezi těmi dvěma silami, o kterých jste se zmiňovala. Proto jsem se domníval, že jazyk, který používá ten totalitní model, je vlastně neplodný... To talitarusmus je v podstatě směr, ale v této společnosti nebyl nikdy plně realizován, nebyl doveden do konce. Tady to zašlo velice daleko. Ale podívejme se na tentýž systém např. v Poslku. Tam je to velice zkorpovovaný, ale slabý systém. Tam má vztah mezi totalitární strukturou a odporem jinou podobu... takže odmítám historický pesimismus. Je to zamrzlé jezero, je stagnující a je v nepříhodném prostředí. Ale to prostředí se mění.

PŠ: Možná by té proměně klimatu Západ mohl napomoci.

SL: Rozvedete to, prosím.

PŠ: Víte, podle návštěvníků, kteří sem jezdí, to vypadá, že se o Československo nejvíce zajímají příslušníci levice. A samozřejmě se zajímají nejvíce o proudy jim blízké. Ale v zemích východního bloku už po osmašedesátém roce prakticky žádná opoziční levicová hnutí nevznikají.

SL: To ale musíte vysvětlit, jaké je rozlišení mezi levicí a pravicí a jak je aplikovat v podmírkách socialistického bloku - a je-li to vůbec důležité.

PŠ: Ne, řeknu to raději jinak. Hnutí, která tady vznikají, jsou různá: etnická, církevní, hnutí ekologická, za lidská práva - ale nejsou tu hnutí levě orientovaná, tím myslím výslově prosocialistická; jedinou výjimkou jsou bývalí členové strany. A i z těch jen malé výjimky - většinou se snaží být zcela neideologičtí. Nebylo by tedy rozumnější, aby se zájemci o vývoj v zemích střední Evropy orientovali na hnutí, která tady skutečně existují a - jak se zdá - více odpovídají lidské přirozenosti? Lidé tady mají se socialismem čtyřicetiletou zkušenosť, a pokud se nejsou ochotni za socialismus jako takový angažovat, asi vědí proč. Mám ale pocit, jako by přijíždějící návštěvníci ze Západu očekávali, že když žijeme v Československu, musíme nutně být pro socialismus.

SL: Samozřejmě s tím vším souhlasím. Vy zdůrazňujete, že existují iluze a určitý omezený pohled západních levicových sil. A já bych to dokonce i rozvedl. Mnoho levicových sil na Západě by mělo z hlediska vlastního sebevzděláni a vzhledem ke svým vlastním neúspěchům lépe pochopit to poučení, které vyplývá z vývoje socialismu zde. Ale to mi nepřipadá jako to nejdůležitější. Jak může Západ zlepšit místní prostředí a jak může zmenšit stagnující ráz zdejší společnosti? Vy máte na mysli, že západní socialisti by tady neměli zkoušet lovit prosocialistické ryby - protože tady najdou jenom otrávené nebo umírající ryby. Ale já si nemyslím, že to bude západní levice, která tady něco vykoná. Budou to spíš západní bankéři a západní vlády, které dneska zpravidla nejsou levičácké. A - i když nejsem jejich velkým podporovatelem - z tohoto hlediska Georg Bush i Margaret Thatcherová mají velice slibné názory. Protože té situaci rozumějí. Říkám to také proto, abych vás uvedl do rozpaků - protože to byste asi ode mne nečekala, že řeknu. Uvedu příklad: když Margaret Thatcherová jela do Varšavy a obědvala s Lechem Walesou a s Adamem Michníkem a pak prohlásila, že Solidarita je síla, se kterou je třeba počítat a s kterou polská vláda musí za všech okolností spolupracovat - to byl malý, ale velice pozitivní čin. Já bych si přál, aby měla pozitivnější postoj také k anglickým odborům. Nicméně v polském kontextu to byl podle mého přesně ten krok, který způsobí, že polské jezero bude o něco méně stagnantní. A ještě jsem chtěl něco říci o západní levici. Bylo velice smutné, že britská labouristická strana velmi negativně reagovala na návštěvu paní Thatcherové v Polsku a na to, co tam vykonala - což trvá. Západoevropská levice skutečně musí daleko lépe pochopit socialistické země... Ale to už není váš problém.

PŠ: Děkujeme vám za rozhovor.

K POVAZE TOTALISMU

Konstantin

Vztah totalitního státu k modernímu historickému vývoji se hodnotívá dvojím způsobem. Moderní politický vývoj je možno vidět jako přirozené přiblížování demokracii a svobodě, jako politický pokrok: totalita se pak chápe jako něco, co do moderního vývoje nepatří, co se tu octlo jakousi absurdní náhodou jako výron jiných poměrů a jiné doby. Tak vidí Trevor-Roper paralely se středověkem, Arendtová mluví o "radikálním rozchodu s našimi tradicemi", a Camus líčí "mor", který se absurdně – dnes!, ve 20. století! – vynořuje z minulosti, pak náhle mizí do neznáma a tam číhá, aby se zas někde vynořil.

Bohužel pohled na mapu světa a na dějiny 20. století tomuto pohledu zaprávdu nedávají. Totalismus je na postupu a zarazit jeho pandemii je mimořádně těžké. Zkušenost našeho století nás spíše přibližuje názoru opačnému, podle něhož je nebezpečí totalismu obsaženo v moderním vývoji samotném a je jednou z možností vývoje moderního státu. Navíc se zdá, že totalismus jakým-si děsivým způsobem odpovídá potřebám moderního člověka, který proti němu není dostatečně rezistentní. Proti totalitním choutkám nechrání ani kresťanská víra, ani osobní mravní standard, ani vzdělání, ani vysoká osobní kultura.

/Vzpomeňme na působivé líčení Stefana Zweiga^{1/}, který se setkává na zaoceánské lodi s Karlem Haushoferem, "člověkem mimořádných kvalit a vnitřní kázně", z intelektuálního prostředí, "universálního vzdělání": vyslán do Japonska, seznámil se s japonským jazykem, ba i s japonskou poezíí, a stejně tak i jeho žena. A přitom právě on jako první razil pojem "Lebensraum". "I Haushoferův požadavek studia individuálních vlastností národů a vytvoření vědeckého aparátu k tomuto účelu se mi zdál správný," píše Zweig, "protože jsem si myslел, že toto bádání bude sloužit výlučně sbližovacím tendencím mezi národy... Když jsem jednou v Mnichově nadhodil jeho jméno, řekl mi kdosi zcela samozřejmým tónem: 'A, ten Hitlerův přítel?' Těžko mohl být někdo více překvapen než já."/

Zdá-li se nám, že totalismus odpovídá některým potřebám moderního člověka, zkusme tyto potřeby pojmenovat. Vyjděme přitom z chvály totalismu, vycházející z jeho vlastních úst, tedy z jeho vlastního teoretického zdů-

vodnění. Pokusím se k tomu použít příručku Ernsta Forsthoffa "Totální stát" /Der totale Staat/, vydanou v Hamburgu r. 1934 /Hanseatische Verlaganstalt, 2. upravené vydání, I. vydání 1933/.

x

x

x

Za velmi informativní považuji úvodní část příručky, která je kritikou buržoazního liberálního státu. Liberální stát, nastupující podle Forsthoffa francouzskou revolucí a končící "totální mobilizací r. 1914", je problematický především tím, že postrádá ideový obsah. Takový stát "nedokáže normativně zajistit mravní základy společenství", nedokáže rozlišovat mezi pravdou a nepravdou, mezi právem a bezprávím, mezi dobrem a zlem, mezi mravností a nemravností.

Tento právní stát i jeho formy, pokračuje Forsthoff, spočívají na rozlišování mezi státem a společností. Občan tu není státním občanem, ale prostě občanem, není primárně údem státu, ale společnosti. Zákonost společnosti se určuje harmonií zájmů: boj mezi těmito zájmy lze ovšem vést jen ke kompromisu, ne k radikálnímu rozhodnutí. Podle liberální koncepce je pak společnost prostorem svobody, je celkem autonomních, tj. státem neřízených sociálních oblastí.

Podle Forsthoffa tato buržoazní forma státu už nevyhovuje potřebám 20. století. Již výmarská republika - pokračuje autor - začala chápát, že třídní protiklady je třeba vyrovnat novou formou státu a státního společenství. "Už výmarská ústava obsahuje předpisy, k nimž se může znát i nový stát; uznává, že vlastnictví má sloužit celku, vyhlašuje sociálně spravedlivé rozdelení půdy, stanoví hospodářské zásady, na nichž lze vybudovat stato corporativo ve smyslu Carta del Lavoro nebo německý stavovský stát... Omylem výmarské ústavy však bylo, že chtěla takový stát zřídit formou liberálně-demokratického parlamentarismu, diskusí, hlasováním a zákony... Nepochopila, že k vytvoření nového státu je třeba sjednoceného lidu, a vedení, jež by bylo prosto taktických úvah."

Zde se zastavme nad dvojicí pojmu "společnost" a "lid". Co je to "lid"? Forsthoff: "Lid nejsou voliči. Lid je společenství, jež spočívá na stejnorodosti /Gleichartigkeit/ svých. - Vědomí stejnorodosti a příslušnosti k lidu se uskutečňuje především schopností rozlišovat přítele od nepřítele. - Příslušnost k lidu je přírodní skutečnost nezávislá na vůli člověka."

Porovnejme s příklady použití pojmu "lid" například v Rudém právu, jak

je uvádí Fidelius ve své práci "Jazyk a moc"^{2/}:

"Náš lid je do svého socialistického společenství nepočítá."

"Lid /.../ je smetl ze své cesty, aby už nikdy nepřekáželi." /úvodník RP z 26. 1. 1977/

"A právě proto se stávají, jak řekl jeden z nich, občany 'druhého řádu'. Ne proto, že by měli méně občanských práv a možností než jiní, ale proto, že oni sami jsou jiní, že mají jiné cíle než drtivá většina z nás, že mají jiné představy o životě, že mají jiné ideály, mají-li vůbec jaké. Nikdo jim jejich odlišné představy a tužby nebene. Ale nemohou chtít realizovat je u nás, ve společnosti, s jejímiž cíli a ideály se rozešli, nemohou nám vnucovat něco, co neodpovídá zájmu většiny této společnosti, co neodpovídá zájru pracujícího lidu."

/"My a oni", úvodník RP z 2. 4. 1977/

Zdá se, že tedy lze definovat "lid" právě Fideliovými slovy: "Shledávám, že v této zemi působí blíže neurčená síla, jíž je dána moc vyloučovat z diskuse, vypovídat občany 'naperiferii společnosti' a tak je 'izolovat od zdravého organismu' nebo je prostě a 'definitivně vykázat na smetiště dějin'. Tato hrozivá síla se nazývá 'lid' a působí mimo zákonné státní instituce."

Soudím, že klíč k rozdílu mezi lidem a společností je právě ve způsobu veřejného působení. Zatímco společnost je vázána zákony, jimiž kodifikovala mravní principy vzniklé historicky a podložené zpravidla nábožensky, činí si "lid" nárok na působení mimoparlamentní, mimoinstituční, mimozákonní. /Zde la po lopatě nám to zopakoval televizní seriál "Rodáci"./ Do české společnosti patří každý, kdo žije v Čechách, a podoba společnosti vzniká právě z jednotlivců a ze sociálních oblastí, jež jednotlivci vytvářejí. Oproti tomu, abychom opět citovali Fidelia, je pojetí lidu především restriktivní /viz předchozí citát - "smetl je ze své cesty"/. - K tomu Forsthoff: "Vždycky, když se tvoří pravé politické společenství, vylučuje se páriové, což v buržoazní epoše nevidíme... Zkušenost učí, že se ve všech dobách vyskytuje individua, jež se odtahuje od své vazby k lidu."

Netřeba zvlášt podotýkat, že je třeba jakési instance, která o příslušnosti k "lidu" rozhodne: nemůže to být ale instituce nebo autorita ve společnosti vzniklá a tradičně uznávaná, nýbrž vyšší síla jiné, racionalně obtížněji uchopitelné povahy, v případě Forsthoffové "vůdcovství", jež není ani mocenským nárokem, transcendentálně založeným a platným bez ohledu na vůli lidu, ani lidovým pověřením na základě hlasování... a vůbec je nelze vyjádřit abstraktně jako něco, co by patřilo do světa politických zážitků. ... Je to celostní politický životní pochod, sjednocující mnohost politických lidí pohotových k akci... U Fidelia:

oo

"Samozřejmě v dialektické jednotě s osobností, lid nelze pochopit v jeho činnosti odtrženě od jeho vůdců, stejně tak jako význam osobnosti závisí na jeho /sic!/ sevětí s lidem."

"Na vedoucí úloze strany, na její činnosti, závisí stupeň uvědomělosti lidu, rozvoj jeho aktivity a iniciativy. Činnost lidových mas se nestává uvědomělou automaticky, mechanicky, sama od sebe."

/Ladislav Hrzal: Úloha lidu v naší společnosti, RP z 10. 2. 1978/

x   x   x

"Totální stát", jak podotýká Forsthoff, "je liberální výraz pro zcela neliberální skutečnosti. Je to jakési státní společenství, jež tvoří protiklad státu liberálního: vyznačuje se obsáhlou vnitřní plností proti státu obsahově vyprázdněnému. Totální stát nemá bezprostřední historický vzor, neboť ani nacionální socialismus sám takový předobraz nemá."

Zatímco nositelem liberální státní myšlenky je majetná buržoazie, nositelem nacionálně-státního ideálu jsou široké lidové vrstvy, zdůrazňuje Forsthoff dále. 19. století bylo epochou mocenského utvrzování státu navenek, nacionál^en-státní expanze. Prosazuje se nacionálně-státní myšlenka a s ní "nutkání k vnější politice". Je to epocha Bismarckova, Palmerstonova, Cavourova.

Naproti tomu 20. století je století vnitropolitické - pokračuje autor. To se "odvrací od formalismu právně-státního myšlení k pravému, věcnému rozlišování mezi přítelem a nepřítelem, mezi lidovým a protilidovým." ... "Díky světové válce prodělaly Rusko, Itálie, Španělsko, Rakousko a Německo revoluce, jež mají společné zaměření politické vůle na vnitřní politiku. ... Velká politická jména doby nejnovější jsou spjata s vnitřní politikou: Hitler, Mussolini, Lenin a Stalin."

Rozdíl mezi právním a totálním státem definuje tedy totalitní strana jako rozdíl mezi obsahovým vyprázdněním a vnitřní plností.

oo

x   x   x

Vraťme se na chvíli ke středověku. Jeho netotalitní ráz určovala nesourodost moci: panovník nebyl jejím jediným nositelem, složitá soustava lenních vazeb byla ve stálém pohybu, šlechtici soupeřili mezi sebou a spojovali se v opozici proti císaři. Moc byla ve společnosti mnohem složitěji členěna než v novověku: středověký stát ani nemohl být centralizován. Rozhodujícím čini-

telem, který vytlačoval stát směrem ven do jeho rezí, bylo napětí mezi mocí světskou a mocí duchovní, tedy napětí dvou mečů. Především toto napětí chrání vnitřní život společnosti s jejími samostatnými strukturami. Vnitřním tělem společnosti je pak jednotící křesťanský obraz světa, navazující na některé představy antické. V tomto obrazu, jak říká A. J. Gurevič v "Kategorickém středověkém myšlení"^{3/}, vystupuje na jednom z předních míst představa o universální, nadindividuální síle práva a tradice, jež všechny zavazuje a je tedy všeobecným poutem lidí.

Roztržení evropského křesťanství na dvě části, vrcholící třicetiletou válkou, vytváří z jediného duchovního meče vlastně meče dva, katolický a protestantský: už tím podřizuje meč duchovní meči světskému, protože od nynějska bude světská moc rozhodovat o tom, která duchovní moc jí bude partnerem /hrozivou předehrou této situace bylo dvojpapežství/. Právě proto není duchovní moc schopna stavět hráz vývoji absolutistického státu, vrcholícímu francouzskou revolucí, právě proto není dostatečnou obranou proti postupnému vývoji totalitních rysů moderního státu v Evropě. Proto se také rozpadá duchovní jednota evropského lidstva, svébytnost společnosti ochabuje a stát postupuje vlastní vahou do společnosti, kterou prorůstá, aby nakonec nahradil původní duchovní jednotu totalitní ideologií, jež pak dokončuje rozdrobení společnosti v téměř již amorfní hromadu podrobených jednotlivců. "Stát pozbývá někdejšího posvátného práva... tím více se rozšiřuje jeho právo profánní... Co je však nejdůležitější: hrozí, že budou úplně setřeny hranice mezi úkoly státu a úkoly společnosti," děsí se Burckhardt již v r. 1873.^{4/}

Ba více: společnost, z níž duchovní, vnitřní jednota mizí, je pak v nebezpečí, že stát, zbytnělý ideologií vlastního zdůvodnění, se společnosti prostě zmocní v podobě kolektivního světonázoru a totálního nároku na člověka. Zatímco křesťanský pohled na svět se soustřeďoval na snásu každého jednotlivého člověka, kde svět znamenal možnost spásy nebo zatracení, snaží se totalita člověka pohltit nejen v jeho rozsahu společenském, ale i v rozsahu individuálním, v němž se ze svých nejintimnějších hlubin pozvedá k transcenenci, "Totální stát musí být státem totální odpovědnosti. Představuje totální odpovědné zapojení /totali Impflichtnahme/ každého jednotlivce do národa. Toto odpovědné zapojení odstraňuje soukromý ráz života jednotlivce." /Forsthoff/.

Právě potřeba transcendentního vztázení nad sebe sama, která s postupující sekularizací nachází stále obtížněji svůj prostor, se může stát jednou ze vstupních bran, kudy totalitní ideologie vstupuje do srdce člověka. Forst-

hoff vyzdvihuje v této souvislosti význam zavedení všeobecné branné povinno-
sti, zážitky bojového společenství, kamarádství v poli a pod. V souladu
s jeho slovy vyznívají pasáže sovětského filmu "Je lehké být mladý?", kde
sovětští vojáci dojatě líčí, jak se v Afghánistánu dělili o poslední su-
char, o každou kašku vody./ Proto má přenášení vojenských struktur do ob-
čanského života i jednota státu a strany, uskutečněná zákonem z 1. 12. 1933,
také svůj význam duchovní. "Jednota státu a strany je v první řadě duchovně-
politická a znamená závaznost nacionálně socialistického světového názoru
a programu pro stát ve všech jeho projevech." I duchovnímu životu se tak do-
stává forem, jež uskutečňují státní nárok na duchovní svrchovanost.

Myslím, že právě odtud je možné pochopit tu nám tak těžko přijatelnou
nespokojenosť našich přátel ze západní Evropy, kteří přes masivní zážitky
z reálného socialismu stále trvají na tom, že na režimu, prosyceném ideolo-
gií, přes všecko musí být něco dobrého. Svůj život v limitovaném, právním
státě cítí jako vyprázdněný, protože právě od státu čekají naplnění svého
života. Tam, kde je ideologie, je i životní plnost, cítí také kladná hr-
dinka posledního Böllova románu a v demokratickém Bonnu, plném kompromisů,
polovičatosti a pokrytectví, dychtí po vnitřní plnosti života na Kubě a
v Nikaragui.^{5/}

Potvrzuje nám to opět Forsthoff, u něhož cítíme zřetelně přechod mezi
dvěma polohami myšlení i řeči, a to tam, kde přechází od kritiky buržoaz-
ního státu k pozitivnímu výkladu o státě totálním. První je poloha politická, druhá náboženská. "Vůdcovství je všeobsáhlý životní pochod, který sjed-
nocuje mnohost k akci připravených politických lidí v osobě Vůdce. Vůdce a
jeho následovníci /Gefolgschaft/ totiž tvoří jednotu, kterou nelze formál-
ně logicky pochopit, ale jen zakusit. Vůdcova ústava překonává demokratické
rozlišování mezi vládnoucími a ovládanými v jednotu." - Je jasné, že se zde
mluví o mystické jednotě, kterou nelze věcně vyložit ani rozebrat, lze o ní
jen poučit s odvoláním na vlastní náboženskou zkušenost. V oblasti dovrše-
né totality se pojmy původně politické mění na pojmy náboženské a funkce
jazyka se stává spíše magicko-zaklínací než sdělovací. Princip vůdcovství
je pojem charismatický: proto ho nelze zaměňovat s vedením jakékoli insti-
tuce. Podmínkou vůdcovství jako "totálního životního pochodu" je existen-
ciální stejnorodost, jež vyrůstá z pospolitosti rasy, dějin a lidového osu-
du. Ne každý velitel je vůdcem v tomto náboženském smyslu. Jen v SA a v SS
má vůdcovství tento hlubší rozdíl, protože "jednota a údernost těchto svazů
se nezakládá jen na vnější disciplíně, ale na totálním vnějším a vnitřním
nasazení."

K tomu jen krátce připomeňme, v čem spočívá odlišnost takových SA a SS od jiných seskupení ve společnosti. Jistý účel, k němuž lidé zakládají instituci, ba i "jen vnější disciplína", jsou rozumově pochopitelné věci. Lidé se sdružují za jistým účelem, jehož jsou si vědomi, a zachovávají určitou disciplínu, kterou v daném seskupení rokládají za nutnou. Ve společenstvích typu SA a SS je mnohem silnější prvek mimorozumový, nebo vědomě protirozumový. Tato společenství nesou jednak obecné rysy skupin zaměřených na zločin: zaplétají své členy do kriminální činnosti, aby se pojistila jejich soudržnost se skupinou a odřízla je od normální společnosti. Kdo se začne zpěchat, je buď likvidován, nebo přinucen spáchat zločin /"krevní cement"/. Obvyklou metodou SS bylo, že váhající člen byl přinucen spáchat něco, co sám, "jako člověk", odsuzoval. Dále se k zachování "jednoty a údernosti svazů" užívaly i běžné metody vydírání /Heydrich měl v Brně zvláštní bordel pro členy SS, kde se dozvídal o jejich zvláštnostech v tomto směru/ a pochopitelně také úplatků. Všechny tyto způsoby ovládání člověka jeho vlastní spoluvinou se vyskytuje i v jiných zločineckých seskupeních /gangy ap./. Do "náboženské" polohy, o níž je tu řeč, je vyzdvihuje teprve protirozumové zaměření na tajné, vyšší důvody, jež jednotlivý člen sám není schopen pochopit. Právem mluví psychiátr Leo Alexander^{6/} a "antispiritualitě", o "regresi ideálů super-ega od nábožensko-lidských ke kměnovým".

x

x

x

Ještě v šedesátých letech píše Johannes Messner ve svém obsáhlém kompendiu o přirozeném právu^{7/}, že "následkem rozpadu křesťanského hodnotového světa v životě národů hledala sekularizovaná duchovnost nové absolutní hodnoty: tu se nabídla kolektivní hodnota národa. V ní našly měšťanské vrstvy nový smysl života jednotlivce, nahradu za hodnity a ideály, jež jim odpíral všední života, pokleslý do hospodářské polohy... Idea státu si vyžádala nový obsah. Utilitaristický liberalismus ji zcela vyprázdnil... Nacionalismus vyplnil vzniklé vakuum novým obsahem..." poopravíme-li Messnerovo tvrzení v tom smyslu, že "vzniklé vakuum" nevyplňoval izolovaný nationalismus, nýbrž kombinace nationalismu a socialismu, přičemž se akcent na jednotlivé složky lišil od země k zemi a od situace k situaci /zatímco v Německu po vyřazení Strasserova ideologického vlivu převládl akcent nationalistický, v Anglii si nacismus podržel socialistický důraz, stejně jako italský a maďarský fa-

šismus; čeští fašisté ovšem akcentovali spíše momenty národní/, zбудuje nám v podstatě tvrzení, že žitá křesťanská víra by měla člověka vůči totalitním svodům imunizovat. Žel Bohu, není tomu tak. Právě křesťané naší doby mají mnoho zkušeností s tím, že lidé věřící, teologové obzvláště, podléhají totalitě velmi snadno. Nemám teď na mysli oportunistus a obojakost katolických kurialistů a evangelicko-mírových funkcionářů: mám na mysli nadšení lidí, kteří sice setrvávají v demokratických státech /nebo do nich od nás prchají/ a až na doraz využívají tamních občanských práv, ale jejich srdce je jinde: občerstvuje se z totalitních ideologií jako z pramenů živé vody. Čím to, že i lidé křesťansky věřící hledají dodatečné náboženské naplnění v totalismu? – Jistěže bychom našli cesty k odpovědi i v oblasti individuálně psychologické, tedy v jejich osobní historii, nebo v povaze jejich osobní víry. Tady však chceme hledat odpověď v oblasti politicko-společenské.

Totální stát si troufá splnit i hlubší lidské potřeby než je potřeba občanských jistot. Chce splňovat potřeby náboženské: potřebu spojení s božským, potřebu hlubšího smyslu života a životního naplnění. Troufá si učinit člověka šťastným, naplnit jeho hledání. Totální stát chce být zdrojem lásky, protože spojuje občana v mystické jednotě s ostatními skrze Vůdce. Za to všechno nechce nic menšího než celého člověka. Nestačí mu být respektován, nechce jen pasivní poddané, chce občany, kteří aktivně milují svůj stát. Utopicke projekty novověku čerpají své svody právě z této možnosti: naplnit lidský život z jediného zdroje, zrušit napětí mezi duchovním a světským a tím zrušit i to, co je pro totální stát tím prvním nadosobním nepřítelem: nezávislost práva. Pokušení totality bychom tedy mohli označit také za pokušení jediného středu. Vývoj moderního evropského státu k centralismu, který, jak podrobně dokládá Taine^{8/}, začíná už před francouzskou revolucí a je jejím předpokladem, je dán potřebou uspořádání života i lidské společnosti z jediného středu.

Aktivistický styl politiky, který Neil O'Sullivan ve své práci "Fašismus"^{9/} považuje za charakteristický pro fašistická hnutí /jeho pojem "fašismus" by ovšem v naší terminologii znamenal spíše totalismus ve stádiu nastupu a vrcholu moci/ odstraňuje z role pouta společnosti zákon a nahrazuje jej ideologií. Ideologie má totiž zaručit správné používání moci. Oproti tomu společnosti předtotalitní pokládaly moc jako takovou za podezřelou a snažily se ji vyrezit, resp. omezit. Počítaly totiž se zlem jako s nutným prvkem lidské povahy^{10/} života ve společnosti a tím pro ně bylo zneužití moci

samozřejmou součástí jejího držení, s níž je nutno počítat. Potuš O'Sullivan.

X   X   X

Totální stát má prostě dvojí tvář, ale není to dvojí tvář janusovská, jež by hleděla na dvě různé strany a byla také viditelná jen z dvojího pohledu: obě tváře totalitního státu jsou obsaženy jedna v druhé a rozlišit je není tak snadné: ta první tvář láká a svádí: zjednává ve společnosti pořádek, energicky a beze zbytku se vypořádává s problémy, které momentálně společnost trápí, netrpí extrémy, zбавuje člověka nejistoty, plynoucí z lidského údělu. V těchto rysech samotných je obsaženo to, v čem dodnes žijeme: jak likvidace kulturních elit a historických tradic, tak deprimující šed stálé kontroly a dohledu a složitost lidských maličkostí v centrálním plánování, jak ztížená možnost volby v osobním životě, tak nemožnost přirozeného vývoje veřejného života. Celý tento druhý obraz je plně obsažen v obrazu prvém. Přesto však přitažlivost oněch prvních rysů je tak silná, že dokáže očím moderního člověka "druhé" rysy zaclonit. Schopnost vidět současně obojí, respektive pochopit jejich nutnou souvislost /a nenechat se po způsobu např. italských komunistů přesvědčit, že ta naše plánovaná totalita ony druhé rysy mít nebude/, může mít různé příčiny. Nejčastější z nich je přese všechny výhrady asi přece jenom zkušenost, ovšem zkušenost reflektovaná a artikulovaná. Jinými slovy: má-li v naší části Evropy socialistická utopie jako základ totality patrně dohráno, neznamená to ještě, že jsme tu imunní proti totalitě vybudované na jiném myšlenkovém základě. Pokusme se proto zvážit, může-li být negativní zkušenost nejen s totalitou, ale s nesvobodou vůbec pozitivním základem budování společnosti.

Evropský novověký vývoj po rozpadu jednoty křesťanství totiž nepokračuje jen v Evropě. Právě na počátku třicetileté války přistává u severoamerických břehů Mayflower a od této chvíle vyvrhuje Evropa na americké pobřeží skupiny lidí, spojených jedinou masivní zkušeností: zkušeností náboženské nesvobody. Přijíždějí puritáni z Anglie, independenti z Holandska, kalvinisté z Francie, katolíci z Anglie. Osudy, které zakládají, mají různou strukturu, ale stejný základ: víru v Boha a přání řídit se jeho vůlí. Vznikají obce vysloveně teokratické /v přesném smyslu slova, tj. nerozlišující právo sakrální od profánního/, obce s anglikánskou státní církví i obce neutrální. Přesto lze říci, že všechny obce Nového světa stojí na náboženském základě,

a tento základ byl formován právě zkušeností náboženské nesvobody. Základem náboženské snášenlivosti Nového světa není náboženská lhostejnost, ale naopak víra v Boha, arci s výrazným protestantským důrazem na nezpřístupečkování, svobodný přístup každého jednotlivce k Bohu. Tento protestantský důraz ovlivňuje však např. i katolickou osadu Maryland /už r. 1637 tu bylo stanoveno, že v provincii nemá být znepokojoval nikdo, kdo věří v Krista/. Z původně různých pojetí vztahu duchovní a světské moci se postupně vytváří jakési obecné ponětí o individuálním, osobním rázu duchovního života společnosti, který nemá být státním strukturami narušován. Původní common sense by se dal nejspíše vyjádřit formulací pensylvanské ústavy, že nikdo, kdo věří v Boha a vede řádný život, nemá být pro své přesvědčení znepokojoval, ale každý je povinen v určité čas projevovat úctu k Bohu /svěcení neděle/. Toto obecné cítění nabyla ještě širších hranic, takže za občanské války naopak nebyl přijat návrh, aby do ústavy spolkového státu bylo pojato výslovné vyjádření o národní víře v Boha a Krista, a to proto, aby nebyla vyloučena nekřesťanská vyznání.

Vrátme-li se tedy k otázce, zda společná negativní zkušenosť může být pozitivním základem obecného cítění společnosti, odpovídají nám dějiny společnosti USA, že v zásadě ano. Tím se ovšem klade další otázka, zda obecné povědomí o svobodě a snášenlivosti, tj. demokracii, lze vybudovat na jiném základě než je víra v Boha. Je obecně známo, že nejméně tolerance jevíla /a dodnes jeví/ severoamerická společnost vůči ateistům, zhruba řečeno proto, že v - jakémkoli - náboženském přesvědčení viděla a vidí jakousi minimální záruku lidské a tedy i občanské odpovědnosti.

Nebylo by poctivé, kdybych nepřiznal, že tuto logiku částečně sdílím. Jestliže jsem přesto přesvědčen, že zásadní duchovní jednotu, společné cítění základních hodnot, mohou v Evropě budovat věřící různých církví s ateisty společně, mám k tomu dvojí důvody. Ty první jsou individuální povahy a jsou dosti triviální: jednak je mi jasné, že ve společenské atmosféře - řekněme - Spojených států může náboženské přesvědčení zplanět v náboženskou rétoriku: zvenčí je to těžko rozpozнат a přechod mezi obojím je plynulý. Jednak mají mnozí nevěřící své vlastní hluboké zdroje odpovědnosti, o jejichž povaze se necítím kompetentní se vyjadřovat, nicméně jejich existenci po očoci vnímá každý.

Druhé důvody jsou závažnější a jsou povahy společenské. Jeví se mi to totiž tak, že právě v novověké Evropě, tedy v Evropě státních náboženství

/moje vlast/ a protináboženských států /Francie/ se náboženská víra a mřavy mnohem více zprivatizovaly než ve Spojených státech s jejich nábožensky podloženou náboženskou svobodou. V evropských tahanicích mezi státy a církvemi se rodí člověk osobně zbožný s oslabeným veřejným rozdílem víry. Ne že by ho na veřejnosti nebylo vidět: je naopak dosti akceschopný, zvláště tam, kde je o to svou církevní vrchností žádán. Tato jeho aktivita se však projevuje spíše na poli úzce pojaté politiky než na širším poli občansko-společenském. Pokud např. katolík vyhověl jasně definovaným požadavkům příslušné hierarchie /zákaz vstupu do nacistické a komunistické strany apod./, zabývá se jeho svědomí v prvé řadě životem soukromým. V týchž tahanicích mezi státy a církvemi se rodí také např. katolický eklesiocentrismus, který se ujína k ohrožení vlastních institucí a dokáže se vyhnout boji s nebezpečím širšího dosahu, jak to formulovala synoda německých biskupů v r. 1976 ve vyznání spoluviny za vyhlazování Židů.^{10/}

Zdá se mi prostě, že totalitní vytlačování pojmu "společnost" z lidského vědomí a svědomí má také v evropském křesťanství nač navázat.

K této skutečnosti se mi pojí druhá, kterou tu uvádím s určitým "zimkem soli", protože ji - kromě četby - opírám jen o svou soukromou anketu a tu jsem z pochopitelných důvodů mohl provádět pouze v Čechách a u několika málo cizinců ze západní Evropy: osobně jsem o tom se žádným Američanem nemluvil. Tedy se všemi těmito výhradami se mi zdá, že z evropské katolické víry více vymizel osobní soud, vědomí možného zavržení a otázka, zda já osobně nebudu shledán lehkým. Katolíci, jichž jsem se ptal /včetně kněží/, mi zaraženě odpovíděli, že je obava z vlastního zavržení nikdy nenapadá a hned dodali, že vůbec nepředpokládají, že by kdokoli mohl být zavržen. Spojující článek se ztrátou veřejného rozdílu víry vidím právě zde: slova "hřích", "vína", "trest", vidí evropský katolík jen v kontextu soukromého života. Tady je mi to pochopitelné: ani mne totiž nikdy nenapadlo, že by kdokoli z těch obyčejných, upachťených lidiček kolem mne mohl být zatízen něčím neodpustitelným. Ale právě tady viděl středověký člověk jinak: Dante umisťuje sice do pekla také ochlasty, nevěrné manželky a lakové faráře /byly to brutálnější doby/, ale s těmi se setkáváme jen v prvních několika kruzích: čím hlouběji sestupujeme, tím více /za první pekelnou branou, tedy od šestého kruhu/ setkáváme se s hříchem v rozdílu duchovním, společenském, politickém. Až tady potkáváme mocné tohoto světa, vládce a politiky, posvěcené hlavy církve, ne za osobní hříchy, ale za hříšné koncenze, za zneužití moci světské nebo du-

chovní.

Novověký evropský katolík^{+/} si osvětimské pece, Gulag, deportace a vyvražďování celých národů do náboženského kontextu prostě nezařazuje. Tím se mu ovšem z náboženského kontextu vymykají celé moderní dějiny. - Nepíši zde teologickou úvahu a nebudu rozebírat, zač stojí taková víra z hlediska katolické tradice. Chci jen říci - a tady se vracím k tvrzení, že společné povědomí o nepominutelných hodnotách mohou věřící i nevěřící budovat společně - že víra a morálka, které nezvládly a dosud nezvládají základní proud dění své doby, nejsou zárukou lidské ani občanské odpovědnosti a nedávají v tomto smyslu křesťanovi ve srovnání s ateistou nic navíc. Je snad zbytečné podotýkat, ale raději to řeknu, že zvládáním základního proudu dění vlastní doby nemyslím reflexi a rétoriku ex post, např. rozhořčení teologů nad koncentračními tábory tam, kde už je po nich, ale prostou schopnost vnímat Boha nad sebou také v rozhodujících chvílích občanského života. Mám dojem, že Američané mívají - nebo aspoň mívali - této prosté schopnosti více než moderní Evropané.

x

x

x

Chybí-li společnému středoevropskému konsensu společný základ víry v Boha, neznamená to, že jeho základ není formován křesťanským přínosem. Tímto přínosem je smysl pro rozdíl sakrálního a profánního práva, který zdůrazňuje právo jako samostatnou sílu. Společný konsensus, na němž může vzniknout demokracie v zemích, kde už několik generací nepoznalo normální fungování demokratických institucí, musí akcentovat zákonost jako základ lidského spolužití. Jediné právo může být vazebnou silou společnosti, v níž se stýkají a prolínají více méně samostatné společenské oblasti /kultura, dobrovolné sociální aktivity, zdravotnictví, školství/.

Tomáš Akvinský například říká^{11/}: "Proto bylo nezbytné pro mírumilovný a ctnostný život lidí, aby byly stanoveny zákony: neboť, jak praví Filosof /I Polit., kap. 2/, 'Jak člověk, je-li dokonalý ve ctnosti, je ze všech živočichů nejlepší, tak, je-li oddělen od zákona a spravedlnosti, je ze všech nejhorší'; neboť člověk má zbraň rozumu k naplňování svých žádostí a krutostí, jakou nemají ostatní živočichové."

---

^{+/} Slova "katolík" a "křesťan" v těchto souvislostech nestřídám libovolně, ale vymezuji jimi okruh vlastní zkušenosti.

Demokracii nelze udržet totalitními prostředky: spočívá na svědomí jednotlivých občanů. Lidské svědomí se však utváří jedině tak, že se vztahuje k normě a tato norma musí být sdílena, má-li existovat něco jako konsensus svědomí. Je tedy otázkou, lze-li vůbec budovat a udržet demokracii za rozpadu světonázorové jednoty. Domnívám se, že je to možné, bude-li dost silný konsensus potřeby práva, zákonnosti a svobody. Tuto potřebu dnes sdílíme i s mnoha nevěřícími lidmi z jiného duchovního prostoru /mám na mysli demokratické síly Latinské Ameriky/. Už to mluví pro Aquinatovu představu, že potřeba práva je zakotvena v samé přirozenosti člověka. Také Orwell se nemýlí v odhadu, že ani člověk vnitřně zdeformovaný životem v nezákonnosti a v nesvobodě se ve vzniklé situaci necítí dobře: nepořádek a špiná i jiné formy balkanizace, kterou za sebou nějak zákonitě táhne pořádek totalitního typu, činí člověka smutným. I ten, kdo nezažil nic jiného a o ničem jiném neslyšel, a spíše proto, si sám od sebe klade otázku: musí to tak být?

Myslíme-li tedy na středoevropský konsensus, negativně určený zkušenosť nesvobody v totalitním státě, pozitivně nesený potřebou svobody a práva, zaručených zákonností, pak se spoleháme na zakotvení potřeby těchto hodnot v lidské přirozenosti, i kdybychom ji vymezili na přirozenost historicky vzniklou v anticko-křesťanské tradici. Pokusil jsem se ukázat, že tento poukaz na přirozený základ právního uspořádání společnosti navazuje na křesťanský středověk. Bohužel však potřebu svobody a práva nesdílíme s řadou evropských křesťanů, zejména západoevropských teologů. Nešetrnost vůči této rovině lidské přirozenosti u mnoha křesťanů nepokládám za náhodnou. Poukázal bych proto alespoň na jeden bod, v němž jsou dnešní křesťané schopni možný středoevropský konsensus poškodit. Je to jejich postoj k pojmu zákona.

Mělo by být samozřejmé, že mluví-li se v Novém zákoně o zákonu jako něčem překonaném, co je třeba naplnit, míní se tím židovský sakrální zákon, ne občanské právo, jehož samostatnost je specifikem křesťanských zemí např. proti islámu. Přesto však právě ze záměny obojího pramení určitý zmatek ve vztahu principu zákona a principu lásky v občanském životě člověka. Jde to až tak daleko, že např. náš Karel Bor^{13/} se domnívá, že by se křesťanský stát měl řídit principem lásky, má to však být, jak doslova říká, "křesťanská láska bez skrupulí". Patrně nejsem sám, koho nad tímto výrazem zamrazilo: nejen proto, že mi připomněl Orwellův "Minilov" a Campanellova Vlácce lásky^{14/}, provádějícího eugenický a pedagogický dohled nad všemi obyvateli Slunečního státu včetně dobytka. Spíše proto, že láska ve všech svých třech

stupních skrupule vytváří a je jich plná. Co jiného je přece - držíme-li se oblasti společenské - láska k bližnímu v praktické podobě, než zdroj skrupule: "Tohle mu nemohu udělat. Takhle mu to nemohu říci. V tom je nemůžeme nechat - snad by se jim dalo pomocí. Zkusme to s ním ještě jinak. Musíme na ně brát ohled - třeba by si to nepřáli. Takhle by je to ponižovalo. Snad bychom se s nimi měli přece jen dohodnout. Nesmíme na nich chtít všechno najednou." - Takové skrupule jsou však vlastní doméně lidských vztahů, neboť láska vůbec patří do meziliáských vztahů. Proto musí mít princip lásky prostor ve společnosti a společnost musí mít dost svobody, aby mohla na principu lásky svobodně rozvíjet dobrovolné instituce.

Stát je instituce postavená na právním základě, musí chránit zákonnost a sám respektovat zákony. Stojí tedy na principu zákona, samozřejmě v evropském prostoru na principu zákona občanského, nikoli sakrálního, jak je tomu v islámském světě. To nijak nebrání státu, aby v rámci sociální politiky veřejně prospěšné instituce a činnosti podporoval, např. politikou daňových úlev a pod. Zákon také stanoví určitou minimální úroveň lidských vztahů: trestá vraždu, ublížení na těle, krádež, neposkytnutí pomoci, zanedbání povinné péče. Chce-li však stát přesáhnout oblast zákonného, pak nutně pochluje společnost s jejími úlohami, které sám není schopen splnit.

Podíváme-li se pod tímto úhlem na klasické sociální encykliky "Rerum novarum" a "Quadragesimo anno", musíme přiznat, že pojem "společnost" a "stát" sice nezaměňují, ale také výslově nerozlišují. Pracují s hierarchií pojmu společenství, jež rozšiřuje od rodiny k menším společenstvím, až ke společenství velkému, což je v podstatě stát. Nezdůrazňují výslovně, že stát je instituce svého druhu, společnosti podřízená.

x

x

x

φ

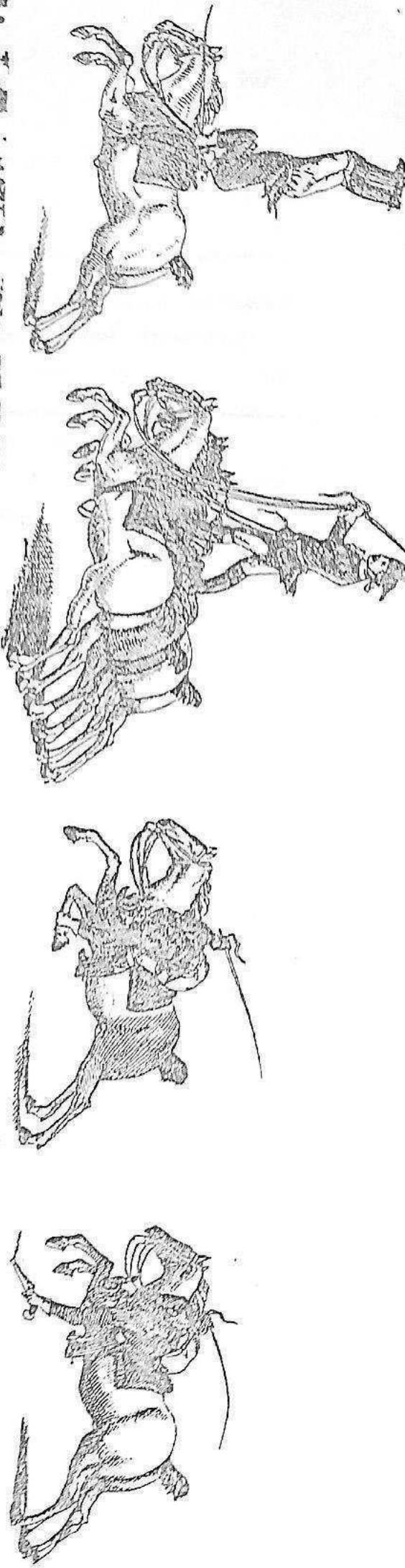
"Vnitřní plnost", kterou nám slibuje totalitní stát dát svou ideologií, pramení tedy ve skutečnosti ze zdrojů, jež leží mimo oblast působení státu. Osobní hledání, touhu po smysluplném životě člověk má a může rozvíjet ve společnosti, ale k tomu potřebuje svobodu. Svoboda je podmínkou smysluplného řešení problémů společnosti, je podmínkou důstojných vztahů mezi lidmi a vnitřního růstu samostatných společenských struktur. Naopak úsilím o tyto samostatné struktury a o důstojné vztahy mezi lidmi pomáháme prostor svobody vytvářet.

Má-li se naše společnost vymanit ze sešněrování totalitního státu a ne-podlehnout přitom pokušení totality jiného typu, pak nemůže držet pohromadě jen harmonii zájmů, ale musí vědomě vytvářet konsensus vůle ke svobodě a respektu k zákonnosti. Potřebujeme nejen lepší systém psaného práva, ale vředevším silnější právní povědomí, potřebujeme konstruktivní nedůvěru k jakékoli moci. Možná se ukáže, že vůle ke svobodě a respekt k zákonnosti je jako základ duchovní jednoty společnosti málo: přesto věřím, že mohou napomoci tomu, aby se z počáteční plurality, spojené pouze vzájemným respektem, vytvořilo hlubší obecné cítění lidí, kteří zatím vědí hlavně to, co nechťejí; doufejme, že to už víme dost přesně.

L i t e r a t u r a

1. Stefan Zweig: Die Welt von Gestern. Aufbau Vrlg., Berlin-Weimar 1981. s. 201.
2. Petr Fidelius: Jazyk a moc. Nakl. Arkýř, Mnichov 1983.
3. A. J. Gurevič: Kategorie středověké kultury. Mladá fronta 1978. S. 125.
4. Jacob Burckhardt: Úvahy o světových dějinách. Melantrich, Praha 1971. S. 108.
5. Heinrich Böll: Die Frauen Kiepenheuer a Witsch, Köln 1985.
6. Leo Alexander: War crimes and their motivation. The Socio-Psychological Structure of the SS and the Criminalization od Society. J. Criminal Law and Criminol. 39, 1948; 622-634.
7. Johannes Messner/ Dasn Naturrecht. Tyrolis Verlag, Innsbruck-Wien-München 1960. s. 828.
8. Hippolyte Taine: Francie před revolucí. Levná Osvětová Knihovna, Praha 1906
9. Noël O'Sullivan: Fascism. J. M. Dent and Sons, London and Melbourne 1983.
10. Georg Denzler/Volker Fabricius /eds/: Die Kirche im Dritten Reich. Fischer Verlag, Franfurt M. 1984, s. 161., Band 2. - Dokumente.
11. Aquinas: Summa theologica, Prima Secundae, Qū 95, Art 1, concl.
12. George Orwell: 1984.
13. Harel Bor: Idea státu křesťnského. Rozmluvy 1987, č. 7. s. 92.
14. Capmanella: Sluneční stát Rovnost, Praha 1951.

Z UHERSKÉ TRADICE

UHRY A HABSBURSKÁ MONARCHIE V LETECH 1840 – 1867

Robert J. W. Evans

O mém tématu, postavení Uher mezi zeměmi habsburské monarchie, se napsalo již mnoho. Zevrubně se mu věnovali dva význační historikové středoevropské politiky, Louis Eusemann a Josef Redlich, kteří ve svých studiích ^{1/} provedli také vynikající analýzu doby z hlediska státního finančnictví. Datum 1867 odkazuje na vyrovnání, největší mezník v pozdějším vývoji monarchie, kterým skončilo dvacetileté období výrazné nerovnováhy a často velmi vyostřených diskusí o habsburském říšském problému. Ve srovnání s tímto obdobím se zdá, že vyrovnání na padesát let pro většinu praktických účelů vyřešilo klíčovou otázku v komplexu "imperiálních problémů", totiž vztah mezi uherskou korunou a ostatními územími, jimž dynastie vládla.

Ve všech fundovaných studiích o vývoji rakousko-uherského vztahu v roce 1867 je pravidelně – a právem – zdůrazňován jeden bod, podle něhož můžeme rozlišit informované a neinformované komentátory. Vyrovnání bylo smlouvou mezi jednou z habsburských říší a jejím panovníkem. Ačkoli později tento zákon přijala i rakouská legislatura, původní smlouva měla podobu zákona uherského. ^{2/} Příprava této smlouvy byla sice komplikována rozdílnými oblastmi panovnické moci, jak je František Josef uplatňoval uvnitř a vně Uher, ale vyrovnání nakonec stanovilo pouze instituce pro řízení omezeného počtu společných záležitostí – hlavně v oblasti diplomacie a vojenství –, které byly stejně efektivně spravovány oběma "polovinami" monarchie společně už od ne paměti. Je dost podivné, že neuherští země nezískaly v roce 1867 ani jméno. "Rakousko" pak bylo v každodenním jazyce označováno přesnějším, leč poněkud zavádějícím termínem "Předlitavsko", který o něco dřívě patrně zavedl český právník Ignác Wildner von Maithstein. ^{3/}

Historikové zpravidla zanedbávají pohled na širší kontext těchto faktů. Jestliže Rakousko neexistovalo na papíře, v konstitučních příručkách, bylo dostatečně živé v praxi. Jeho jednotlivé části sice nemohly vystupovat tak samostatně jako Uhry v úloze partnera pro vyrovnání, ale jak před tak i po zavedení nových zákonů zaujímaly vedle Uher stejně nezávislé postavení. Co tedy vypovídají okolnosti tzv. rakousko-uherského vyrovnání o povaze vztahu mezi Rakouskem a Uhrami? Nebo přesněji: jaký byl charakter tohoto vztahu /či množství rozličných vztahů/ v období let 1840 až 1867, kdy se vyrovnání

postupně avšak bouřlivě utvářelo? Jaký byl vliv těchto okolností na konečný výsledek? Jaké světlo to vrhá na uskutečnitelnost jiných hypotetických řešení, tak zaujatě diskutovaných hned po událostech a také v příštích generacích?^{4/}

Jak vyjde najevo, chci se zabývat celým spektrem otázek od nejdůležitější politologické kalkulace až po vágné emocionální asociaci. Nasnadě jsou zde konkrétní politické problémy společného zájmu, jako sněmovna reprezentantů, systém správy, ekonomická politika. Ty se ale rozplývají v těžko uchopitelné kategorie ovlivněné stereotypem vnímání. Čím hůře je lze uchopit, tím méně si jich historikové všimají.^{5/} Soustředím se zde na dosti hmatatelné zpolitizované motivy. Tam spatřuji těžiště obzvláštního významu postojů v období, které jsem si zvolil. Neustálý pohyb v polovině 19. století poskytuje i prostor pro extrémní postoje – požadavek úplného oddělení v roce 1849 vedle požadavku těsného svažku v letech padesátých – a vede i k vědomému odhadu celého spektra východisek mezi nimi. Nicméně politické postoje jsou neoddělitelné od širšího kontextu polovědomých předpokladů vyrůstajících ze zkušenosti a z kulturního zázemí. I když nepředpokládám, že by si vážený čtenář sám hledal důkazy pro mé teze třeba v memoárové literatuře té doby nebo v polozapomenutých povídkačích, odvažuji se doufat v jeho souhlas, že tyto věci mají také svou důležitost a zaslouží si jistou pozornost.

Nejprve stručná odbočka do prehistorie. V roce 1526 vytvořila tři hlavní seskupení rakouského habsburského území ve střední Evropě se svými tradičními /celkem omezenými/ sousedskými kontakty čistě personální unii. V příštích desetiletích se však neobjevily pouze první centralizační pokusy dynastie. Toto období svědčilo i o formalizovaných spojeních – jakkoli nepravidelných – mezi všemi jejími podřízenými teritorii, které měly formu shromáždění delegátů z různých parlamentů.^{6/} Nejdříve je podněcovala koruna, aby popohnala jednání o státním příjmu. Později převzaly iniciativu stavové scházecky se, aby těžily z neshod ve vládnoucím domě /1606-9/, anebo aby se společně vzepřely svému vladaři.

Výsledek byl katastrofální zejména pokud jde o požadavek stavů podílet se na svrchované moci /ne už tolik v ochraně šlechtických privilegií/. Současně to pro korunu znamenalo velice bolestivé varování. Habsburkové od té doby projevovali důslednou neochotu opakovat takový všeobecný zemský sněm, i když k němu nabádal zdravý rozum a morálka, a ústřední vláda by z něho mohla mít prospěch /jak dokazoval Schierl von Schiendorf v memorandu z počátku 18. století/.^{7/}

Ve všech případech stavy zaznamenaly neúspěch: jejich odpor proti nepopulárním reformám Josefa II. byl zcela nekoordinovaný dokonce i v rovině, kde bychom to u aristokracie a katolické církve nejméně mohli očekávat, totiž v rovině sociální a kulturní integrace. Nicméně Josef II., který neuvěřitelně zrychlil tempo dynastické centralizace, také v monarchii zasel sémě moderní politické opozice. Prostředí radikálních pamphletistů a literárního podzemí - oproti vyloženým loyalistům - zanechalo nejvíce stop "rakousko-uherských" kontaktů na konci 18. století.^{8/} Válka a reakce je přerušila. Od devadesátých let 19. století nastalo období vzájemné izolace a nezdravých vztahů, které trvalo desítky let. Zakořeněné antipatie k Rakousku v napoleonských Uhrách si povšimli francouzští a dokonce i ruští návštěvníci, zatímco v Rakousku vyvolávalo nepríznivou odezvu zdráhání Uher nést plnou váhu monarchických válek a dluhů.^{9/}

Od počátku našeho období se Rakušané a Uhři - až na zásadní loyalitu ke společnému panovníkovi - považovali za obyvatele odlišných říší, ať už byla konstituční situace jakákoli /dostí zmatená byla v tom, že Uhry nebraly na vědomí císařský titul získaný roku 1804 a Habsburkové to nechali být/. Hranice mezi nimi byla spíš symbolizovaná než určená říčkou Litavou a byla tradičně pevná - pochybovaná pouze v okrajových oblastech: v Dalmácii, která představovala pro všechny kromě Chorvatů periferní problém, a v Haliči, kde Uhry uplatňovaly vrtošivý a poněkud nereálný nárok. Tato hranice od sebe odlišovala obyvatelstvo na obou stranách dost jasně, a to dokonce i tam, kde se etnický překrývalo.^{10/} "Předlitavsko" a "Zalitavsko" /Cislajtánie a Translajtánie/, ony krkolicné termíny z poloviny 19. století, které kupodivu vycházejí z maďarského označení Lajtáninnen a Lajtántúl, se udržely jen díky tomu, že byly schopny přesně rozlišovat danou skutečnost. Nešlo nutně o to, že by se každý Čech nebo Polák cítil blíže k Vídni než k nějakému místu v Uhrách. To je trochu jiná otázka a na konci 19. století jim mohla připadat obě místa stejně cizí. V dávno zavedeném uherském státě projevovali ne-Maďaři právě tak jako Maďaři primární loyalitu vůči svému vlastnímu království /ne-li "císařství", jak je někteří Maďaři začali nazývat/, a zůstávali citově vázáni na historický /i když často ohrožovaný/ latinský původ pojmenování své země - Hungari.^{11/}

V předbřeznové době 1848 kontakty mezi oběma zeměmi rostly. Stále více Uhru bylo zaměstnáno ve státních službách. Zvláště aristokraté, často svázaní s Rakouskem sňatkem, si ve Vídni vybudovali kariéry ve vyšších správních úra-

dech, diplomatických službách a v armádě. Pokud se připojili ke společenské vrstvě vázané na císaře, která byla spojená spíše s dvorem než s nějakým územím, jsou pro naše účely méně zajímaví. To je případ zíchyho nebo Nasádyho, hlavy říšských financí /k jejich malému prospěchu/, několika Esterházyů a Apponyiů ve funkci vyslanců, kteří pokračovali ve službě i v dobách konstitučního tlaku. Velkou roli Uhři sehráli především v armádních důstojnických sborech. Nejslavnější z nich byl Benedek, velitel v prusko-rakouské válce 1866. Nejopomíjenější z nich, Adam Recsey, byl v říjnu 1848 ve věku sedmdesáti let jmenován říšským rozkazem na čtyři dny uherským premiérem. Recseyův nešťastný předchůdce, kapitán Lanberg, zplnomocněnec zavražděný budepeštskou lузou o týden dříve, byl rodilý Maďar, stejně jako Bentzi, který příští rok bránil pro Habsburky Budu do posledního muže. Nicméně, jak měly ukázat události v polovině století, některí magnáti nebo i vojáci byli úplně hluší vůči tomu, co národem hýbalo. Benedekovi mohlo být svěřeno velení uherské domobrany v roce 1848 a zůstal populární i v šedesátých letech. Lanberg byl svým posláním pověřen také naprosto oprávněn, protože jeho jméno mělo mezi vlastenci dobrý zvuk.^{12/}

I ostatní vrstvy společnosti začaly větší měrou pronikat za hranice. Parníky začaly brádit Dunaj od roku 1830, stavba železnic přímo anticipovala revoluci. Je těžké odhadnout, jaký to mělo vliv v ére rostoucího národního uvědomení: častější cestování mohlo hojně zvyšovat vlastenecké cítění, ale také vedlo ke zrodu atmosféry spolupráce zvláště v obchodních záležitostech. To byl jistě případ hloubavého zedníka Kovátse ze Szegédu, který se hodně pohyboval po Rakousku a Německu jako řemeslník a student a zanechal po sobě zápisky.^{13/} Také vzdělanci se stali mobilnějšími. Ve Vídni se usadila smíšená skupina Uhrů: Jakub Glanz a další luteránstí teologové, etnograf Jan Csaplovics, gramatik Josef Márton. Prominentem mezi nimi byl židovský satirický novinář Moritz Gottlieb Saphir /zatímco německy psaný tisk v Uhrách patřil často Předlitavcům, jako např. Heinrich Levitschniggovi, Morizi Mahlerovi a Adolfu Neustadtovi, Židovi z Prahy, který ve 40. letech vydával Pressburger Zeitung/.^{14/} Tato doba spatřila i začátky slovanské "vzájemnosti", kterou propagoval panslavistický nadšenec Jan Kollár; zvláště vztahy mezi Čechy a Slováky živené po nějaký čas účinnou myšlenkou československé jazykové a kulturní totožnosti a skrovnými osobními kontakty /Hurbanova cesta do Čech v roce 1839 překypující romantickým patosem přesně zachycuje dobovou atmosféru/. V menší míře se vyvíjely zahraniční styky mezi Jihoslovany ze-

jména v okruhu Kopitara a Vuka Karadžiče.^{15/}

Asi od roku 1840 zesílila otevřená politická opozice: doma stavovské obrození vedené uherským sněmem, venku proud kritických pamfletů unikajících cenzuře.^{16/} Ani jedno z těchto hnutí ale nemělo pevnou vnější soudržnost. I když se Metternich obával solidarity nepřátele^{17/}, rakouské vůdcové v nižších šaržích vývoj na druhé straně Litavy zdánlivě ignorovali. Nejasný vliv uher ského liberálního konstitucionalismu byl zpočátku dost setřen zásluhou prvních rakouských zásahů v národnostních srážkách, zvláště pokud šlo o zacházení Maďarů se Slováky /korespondence Thuna s Pulszkým/. Dokonce i vyslovení němečtí liberálové jako Franz Schuselka mohli jen stěží souhlasit s uher skými politickými záměry.^{18/} Pozornost maďarských vůdců byla zatím pohlcena domácími problémy. Dokonce i jejich nejpokrovější myslitelé jako Eötvös ne přišli se závažnějšími konstitučními otázkami před rokem 1848 – jediný, kdo mezi uher skými veřejnými činiteli vystoupil přímo, byl vlastně člen dynastie, arcivévoda Josef – zatímco hnutí védegylet /ekonomické ochranné sdružení/ ukázalo, kam až může vést xenofobie.^{19/}

Jenže ten příběh má ještě jinou stránku, i když je zatím jen matně osvětlená. Metternich, který byl k Uhrám zásadně nepříznivě naladěn navzdory tomu, že jeho žena byla rozená Zíchyová a on tudíž získal indigenát^{20/}, nebyl jediný Rakušan, který se Uhrami zabýval. Jistý přední aristokratický reformátor, Georg Wilhelm von Walterskirchen, měl statky po obou stranách Litavy a v obou zemích propagoval zdokonalení zemědělské výroby. Baron Andrian, autor bestselleru Österreich und dessen Zukunft, zaznamenal přednosti uher ské aktivity; totéž svým opatrným způsobem učinil i odstavený a zhrzený starý byrokrat Pillersdorf.^{21/} Většina zahraničních prohabsburských pamfletů pocházela z téže německé tiskárny /Hoffman a Campe v Lipsku a Hamburku/, takže jejich kampaně bylo jen stěží možné od sebe oddělit. Gross-Hoffinger psal inteligentně jak o situaci v Rakousku, tak i v Uhrách, zatímco Ingaz Wildner /se kterým jsem se setkali už dříve/ měl bohaté pracovní zkušenosti na obou stranách Litavy. A žil nedůvěryhodný Schönholz, autor pozoruhodné, ale jen zpola faktické evokace z doby vídeňského biedermeieru, opravdu "10 let v Uhrách", jak tvrdí v jiné ze svých knih?^{22/}

Maďaři navíc zpravidla znevažovali svou touhu po soběstačnosti slabostí vůči kouzlu kosmopolitního sídelního města Habsburků, jako třeba velký inovátor Széchenyi a Eötvös a Pulszky, který se tam v roce 1845 seznámil se svou ženou a byl uchvácen rafinovaností Vídně.^{23/} Dokonce i védegylet nahlédl me-

ze separatismu: nejenže se zbavil závisti vůči ekonomickému pokroku na druhém břehu Litavy, ale dokonce musel přiznat i totální krach a jeho hlavní mluvčí, buřič Kossuth, navrhl náhradní jednání o úpravě vnitřních tarifů s rakouskými představiteli /nikoli už pouze s korunou/.^{24/} Vše dosud zůstávalo v zárodečném stádiu, které odráželo neurčitost duchovního spríznění mezi mnohými uherskými intelektuály. První etapa zvýšeného vlasteneckého uvědomění mohla dosud "po uhersku" zahrnovat i starorakouské svazky buď s těmi, jejichž první řečí v mládí byla němčina /jako u Széchenyiho, Eötvöse, Pulzského a mnoha dalších/ anebo se zvláštním případem "Svábů" /zalitavští Němci/, jejichž zprostředkující role mezi východem a západem představuje do značné míry zapomínanou kapitolu v kulturních dějinách monarchie. Za všechny jmennujme několik nejznámějších: Lenau, původem z Banátu, získal přívržence zvláště ve Vídni; Pyrker, patron maďarské kultury, sám však básník německý, se stal postupně rakouským opatem, vídeňským patriarchou a uherským arcibiskupem; Hummel - na západ se přestěhoval ze svého rodného Prešpurku a ze služby u Esterházyho; Liszt - vrátil se na východ ze svých evropských cest, aby si liboval v obdivu svých krajanů.^{25/}

Sklon k jisté "rakousko-uherské" solidaritě proti nenáviděnému autokratickému režimu se zdramatizoval vypuknutím revoluce v roce 1848. 3. března přednesl Kossuth burcující projev, ve kterém najednou nastolil problém obecného konstitucionalismu. "Protože vláda Vašeho císařského Veličenstva není ústavní, nemůže být ani v souladu s naším ústavním životem." To je za daných okolností návod ke katastrofě. "Mnoho klíčových otázek dneška může být vyřešeno pouze vyrovnaním našich společných zájmů a zájmů dědičných zemí /jako je Předlitavsko/ a my jsme připraveni toho dosáhnout."^{26/} Měl Kossuth opravdu na mysli dvě paralelní nebo dvě propojené ústavy? Každopadně měla jeho řeč, přeložená Pulzským ve Vídni, okamžitou a rozhodnou odezvu. 13. března lidové bouře rozvrátily metternichovský systém. První davový řečník Adolf Fischhof byl Žid z Óbudy. O měsíc později přicestovala do Budapešti delegace radních z "osvobozeného města" a stavů z Dolních Rakous, aby předala jako projev přátelství historickou trofej. Byla vedena dvorním radou Dercsényim, synovcem jednoho z předních uherských spisovatelů, vrchním strážcem habsburského pokladu a autorem "zaručené metody morálně-duchovního povznesení", která byla v té době velice v módě.^{27/} Jindy škodolibý radikální vídeňský tisk byl Uhrám přátelsky nakloněn. Mnozí z jeho žurnalistů /Buchheim, Freud, Silberstein, Ungar/ se vlastně narodili za Litavou. Zatímco budapešťská vláda

národní jednoty sdružovala v kabinetě Austrofily pod vedením Lájose Batthyányho, muže bezúhonně loyálního jak vůči Habsburkům, tak vůče Předlitavsku /navrhl skutečně, jak tvrdí Pulcszky, Kossuthovi jeho téma k 3. březnu?/.^{28/}

To všechno už nemohly být jen líbánky. Dubnové zákony vytvořily všeměně autonomní uherský stát, který už zřejmě nebyl ochoten nést staré dluhy a vojenské povinnosti, což mu v západní polovině monarchie nezískalo sympatie. Uhři bojovali s hlubokou nedůvěrou zkostnatělého, spíše neojosefinského než liberálního ministerstva ve Vídni, jehož členové bezpochyby považovali maďarské politiky v nejlepším případě za nutné zlo, jak se to alespoň jeví v retrospektivě. Pillersdorf si ve svých vzpomínkách připadá jako "v obklíčení fanatických uherských agitátorů", zatímco Fiquelmont jim vyčítá vyhrožování, pokrytectví a ještě jiné věci. 1. května vystoupily stavy z Dolních Rakous s otevřeným protestem proti plánu spojení Uhří s maďarskou částí Transylvánie.^{29/} Pak přišly první překážky - chorvatské hnutí, Slovanský sjezd, t.j. tažení za zcela jiné uspořádání vztahů mezi Před- a Zalitavskem ve jménu austroslavismu. Nemeli bychom však přečeňovat význam tajné dohody, ale zároveň si uvědomit úlohu dynastie jako iniciátora.

Ve skutečnosti klíč k problému léta 1848 nespočíval ve Vídni nebo v Budapešti, ale ve Frankfurtu. Linie vedoucí od Svaté říše římské k Německému spolku koneckonců představovala nejstarší ze svazků mezi Uhrami a Předlitavskem. Maďaři - očekávající radikální přeměnu celé německy mluvící Evropy - vyslali do frankfurtského sněmu emissary.^{30/} Nebyla to žádná novota: zdědili protestantskou tradici, opakovaly se žádosti o pruskou ochranu a také první německý vliv z Říše a konfederace byl značný. Němečtí liberálové - v očekávání, že Uhry budou neústupné - hleděli s obavou na odloučené království, nicméně ve svých úvahách volně spojovali žádoucího partnera za Litavou s novým sjednoceným Německem. Vítězství Windischgrätzze a Radeckého a národnostní vzpoury však způsobily, že obě strany vnímaly ostřejí svůj společný dunajský osud.

Rád bych na jedné epizodě z tehdejší doby ukázal, jak rakouská strana rakousko-uherský vztah vnímala. Jde o debatu v novém předlitavském říšském sněmu.^{31/} Uherská vláda, nacházející se tváří v tvář chorvatskému vpádu, který vypadal horší, než ve skutečnosti byl, v zoufalé situaci, poslala po odmlknutí císařem a ministry deputaci k představitelům rakouského lidu. Byl to Kossuthův nápad, ale deputace obsahovala tak rozdílné politiky jako byli Eötvös, Wesselényi, Deák a Szemere. Jejich rázná žádost o slyšení vyvolala

ve sněmu znenadání ohnivou desetihodinovou debatu /včetně půlhodinové přesťávky pro rušení kličku/. Něl snad sněm vopustit od svých zásad a nepřijmout delegáty, v tomto případě "bratry z druhé poloviny Rakouska", kteří nepatřili ani k nějakému lokálnímu úřadu ani k cizí národnosti? Zkrátka, Maďaři nebyli cizáci, jak říká na omluvu Goldmark /další přistěhovalec ze Zalitavska, jako jeho přítel Fischhof/. Společné problémy monarchie musí být urovnány zúčastněnými stranami. Tento názor přesvědčivě hájil Löhner: Jelačičova armáda je dynastická a Uhry nejsou "cizina". Odpůrci toho názoru, vedení Čechy, se snažili toto tvrzení vyvrátit. Uhry ze sebe udělaly cizinu samy, říkali. Maďaři se odtrhli, hlásili se k Německu, a válka je trest za to, že utlačovali národnosti. Schuselka zase /a jak už víme, nebyl to žádný přítel Maďarů/ zastával názor, že je třeba Maďary vyslechnout bez ohledu na to, co udělali, neboť jejich politika je lidová. Byla uherská delegace opravdu reprezentativní? Kdyby nebyla, poslaly by zástupce jiné strany než vláda, kde převládají Maďaři? Je tu však námitka, že Chorvati tak učinili, ale bez úspěchu. Nepřivítali však Uhři na druhé straně předtím delegaci z Rakouska /jak jsme viděli/? Naruší to nebo nenaruší pravomoci rakouské vlády, když říšský sněm delegaci přijme? Ministři Pillersdorf, Weesenburg a zvláště Bać^h zdůrazňovali toto nebezpečí pro celistvost monarchie. Nicméně, namítl ironicky Löhner, je-li armáda společná, potřebujeme i společný parlament, aby ji mohli kontrolovat. Mají Uhři k jednání nějaký mandát? Chtějí se skutečně k říšskému sněmu připojit - a v jakém případě by mohly mít jejich hlasy rozhodující význam? Čeho lze debatou dosáhnout? Ale na druhé straně proč je nevyslechnout?

Všechny zúčastněné strany se v diskusi bez zábran dovolávaly ducha doby i světovosti, žádná jednoznačná linie rozhodnutí, ať už slovanská či německá, pro či protimaďarská, se neobjevila. Jedinu z nejvýslovnějších obhajob přednesl Něrec, který Uhry dobře znal; vyjádřil však pochybnost o upřímných úmyslech uherské vlády. Nakonec byl návrh zamítnut sto osmdesáti šesti hlasů proti sto osmi - a Uhrům zbyla pouze možnost obrátit se písemně na prezidenta kabinetu, rozhodnou-li se pro to /což vlastně udělali ve Frankfurtu/. V říšském sněmu proběhla fascinující komplexní diskuse, plná ironie, která, jak se ukázalo, patřila k debatním vrcholům za celou dobu jeho působnosti. Slované, kteří měli ve shromáždění většinu, se hlasování o Uhrách vyhnuli, a tím posílili pravomoc ministerstva, v němž slovanští reprezentanti nebyli zastoupeni. Třebaže jejich projevy přetékaly emoce, trvali na dodržová-

ní formálních procedurálních pravidel. Jednání především ukázalo nejistotu a rozporuplnost rakousko-uherského vztahu v situaci, kdy dynastie už byla téměř vyloučena z úvahy. Pouze český tribun Rieger se dovolával loyalty vůči Habsburkům.

Události ze září roku 1848, kdy se barvitě - leč předčasně - zalistavské delegace k mocnáři a do parlamentu shodou okolností dostavily do města spolu s "císařským" vojskem, oživily popularitu Maďarů ve Vídni a vedly k tzv. říjnovým událostem. Rozruch kolem vyslání vojenských jednotek proti Maďarům teď v hlavním městě vyvolal povstání. Uhry zase - přinejmenším uherská levice - rázně vystoupily na podporu Vídni; Pulcszky a jiní horečně vyhledávali příležitost k společné akci.^{32/} Než se však vyřešily názorové rozdíly na legální povahu takové akce, výhlídky revoluce se rozplynuly, neboť dorazila uherská armáda. Každopádně mezi radikály nepanovala jednota nátorů: zajímavé je i to, že Fenner von Fennerberg, zástupce velitele povstání a jeho čelný bojovník, který naléhal na spolupráci s reformistickými uherskými úřady, byl zároveň krajně kritický vůči uherskému psotoji k jiným národnostem.^{33/}

V té době ovšem Vídeň neznamenala Rakousko. Většina říšského sněmu se přestěhovala do Kroměříže a většina veřejného mínění s ním. Poslanci pohlíželi na "19. září" z pozice své předlitavské funkce /nemůžeme zde diskutovat o jejich zajímavých rokováních/. Třebaže jejich návrhy zůstaly otevřené, bylo možno jich využít v blízké budoucnosti i v Zalistavsku.^{34/} Nakonec je přebila habsburská přesila. Na počátku března 1849, ironií osudu právě rok po Kossuthově březnovém vystoupení a zhruba půl roku po velké debatě ve sněmu, byla shora vyhlášena nová ústava, ve které se všechny tyto rozpory ukázaly. Jak události brzy předvedly, byla to první společná ústava v historii monarchie předurčená k tomu, aby vedla k prvnímu zcela neústavnímu období v dějinách této monarchie, neboť nikdy nevešla v platnost a bylo jí zneužito ke zrušení říšského sněmu a tradičních uherských hodnot. Šedou eminenci skrytou za tímto vývojem byl Alexandr Bach - muže veskrze byrokratický a veskrze antiuherský, který byl v zemi tak neoblíbený, jako býval před ním Metternich. Můžeme sledovat Bachovu krkolomnou argumentaci od vládního memo-randa čteného 19. září, kde se tvrdí, že Rakousko musí říci své k jakékoli revizi uherského postavení v rámci monarchie, a že tudíž dubnové zákony jsou neplatné /prostý pokus odrovnat Kossutha jeho vlastní zbraní, ačkoli Rakouskem něl Bach na mysli pouze císařovy ministry/, až k pozdějšímu názoru - přinejmenším osobnímu - , že březnová ústava byla nutná jako dočasný nástroj

připoutání Uhru k monarchii.^{35/}

Tak se jasně ukázalo, že Uhry nejsou "cizina" a že rakouský sněm není svrchovaný. Zatímco protesty německých liberálů na čas utlumilo marné očekávání /pokud je policie neumísla úplně/, že se budou nějak podílet na celkovém novém uspořádávání monarchie a obavy, že by málo populární kossuthistický separatismus mohl svést frankfurtský sněm do podobné situace jako sněm kroměřížský, u Čechů se nyní naopak objevila jakási lidová radikální sympatie /ke které se připojili i četní Poláci/ k maďarským zámerům.^{36/} V Uhrách prozatím v roce 1849 svedla "Mírová strana" dohromady řadu těch, kteří z nejrůznějších důvodů oceňovali svazek s Rakouskem: od aristokratů přes solidní švábské měšťany až po řemeslníky jako byl Kováts. Jejich naděje se ocitly v troskách. První ránu jim zasadil Kossth se svým malostatkářským protestantským antiaustrianismem, který se chápal každé příležitosti, aby připravil dubnové sesazení Habsburků. Pak následovala císařská odveta, mučedníci z Aradu a mnozí další, kteří symbolizovali na dlouhou dobu hnutí odporu.^{37/}

Nebudu v tomto kontextu setrvávat u padesátých let. Horečná oficiální aktivita směřující k rakousko-uherskému srovnání zahrnovala odstranění tradičních celních bariér spolu s většinou znaků uherské administrativní nezávislosti. Přinesla však málo skutečných kontaktů, z nichž většina byla negativní.^{38/} Národy to nesjednotilo. Samotný fakt, že vláda uherským národem opovrhovala, sice pro budoucnost zanechal určitý potenciál národního pocitu sounáležitosti, avšak vláda ve snaze svazovat dosáhla pouze uvolnění starobylych a úctyhodných pout. To nejlépe ilustruje osud Istvána Széchényiho: jeho přirozený sklon žít v souladu s kosmopolitním a ronádnním prostředím dvora, kde se pohyboval už jako mladý muž, se dostal do ostrého rozporu s jeho zoufalou snahou dostat svým povinnostem vlastence /nikoli ze společenské či politické ctižádosti, ale z vnitřního přesvědčení/. Byl vždy věrný císaři, ale zatížený vůči říšským vládám, jak po sobě následovaly. Teror rozvratnické revoluce, za který se cítil do značné míry odpovědný, protože ji také sám podnítil, ho uvímal do dlouhotrvajících stavů šílenství. Když se zotavil - je třeba poznat, že v soukromém azylu ve Vídni - sledoval se zničujícím opovržením, jak táz Vídeň zasáhla, aby v 50. letech Uhry zcivilizovala. Jeho poslední práce Blick auf den anonymen Rückblick, publikovaná anonymně v Londýně roku 1859, jedna z nejkritičtějších a nejurážlivějších tirád, jaká kdy byla napsána, se vypořádává s rakouskými kulturními představami a názory /konkrétně s Bachovými názory/, které strhává s povýšeností

grandseignura. Nicméně je kritizuje s mrazivou štítností, a abychom nepostrádali pointu /a mě baví, že historici ji obvykle mají/, dodejme, že Széchenyi si vymyslel úvod, ve kterém je autor knihy představen jako umírající uherštý emigrant a vydavatel jako Němec, jenž chce ukázat, jak "Němci sami způsobili", že jsou ve světě tak neoblibeni.^{39/} Obě osoby jsou jistě projekcí Széchenyiho samotného. Do roka zemřel vlastní rukou.

Széchenyi projevil pošetilou otevřenosť a přehnaný pesimismus. Koncem 50. let se centralistický absolutismus zdiskreditoval. Stejně tak i absolutistický separatismus. Protože kossuthističtí přívrženci v parlamentě nebyli schopni zahájit ofenzívu, mohli uherští kavalíři - staří konzervativci zahájit dialog z příznivci z řad z feudálních a federalistických kruhů v Rakousku. Jejich společný program měl tradiční a restaurační obsah: oproti roku 1848, kdy stupeň spolupráce kolísal podle mistry závislosti na radikalismu. Starokonzervativci nebyli o nic méně zakořeněni ve svém patriotismu než jejich rivalové, ale daleko více sympatizovali se starým Rakouskem. Většina z nich Rakousko dobře znala a snad tam i delší dobu žili. Széchenyi byl zeť Lambergův, zatímco Széchenyiho synovec, který se starokonzervativci sdílel společná východiska, se oženil dokonce s dcerou Grünne, stálého vojenského zástupce Františka Josefa. Někteří z nich udělali kariéru v rakouských úřadech, aniž by ztratili kladný vztah k národní věci. To je případ Anatola Forgácha, který odmítl doma sloužit Bachovu režimu a stal se místodržícím v Čechách, kde v roce 1861 zahájil jednání sněmu v češtině: pak se jako kancléř zase vrátil do Uher.^{40/}

Ideovou základnou starokonzervativců byla obnova původní uheršté ústavy, avšak - stejně jako osmačtyřicátníci - uvědomovali si potřebu společného postupu se svými rakouskými partnery. Vzhledem k tomu, že nedůvěrovali lidovým shromážděním, ministerstvům a centrálnímu dohledu, ohlíželi se po možnostech společné vlastní vlády. Vypracovali plán, svým způsobem logickou alternativu neúspěšného pokusu z padesátých let, pokoušející se napojit předlitavské korunní země na Uhry. Jeho nejvýznamnější částí by bylo exportovat maďarskou územní správu také na druhou stranu hranice. Snad nejvýslovněji a nejpřesvědčivěji je to doloženo v tajném memorandu císaři v polovině roku 1860 - "Verfassung Österreichs auf ungarischer Grundlage mit Rücksicht auf den status quo".^{41/} Politické instituce Uher, jak tento dokument dokládá, jsou nejstarší v císařství /je však zajímavé, že svůj původ odvozuje od "uralte deutsche Gauverfassung"/. Jejich oprávněnost je pociťována jako legi-

tiinní. Třebaže plány byly podporovány dynastií, mohly uspokojit konstitucionální snahy v duchu doby a poskytnout vzor Německu a Itálii a dále pro spojenectví s Anglií a rozmělnit i národnostní problémy jejich přesunutím do provincií. Následuje schéma, jak postupně v monarchii zavádět volební systém podle území /ovládaných zřejmě význačnými osobnostmi/, jejichž prostřednictvím by byli voleni zástupci do říšského sněmu.

K oficiální inauguraci návrhu starokonzervativců došlo v okleštěné podobě v Říjnovém Diplomu v roce 1860. Byla velice neúspěšná /není nutné se zde zabývat okolnostmi/. Tragédie aristokratických "oktobristů" spočívala v tom, že jinak přínosné podněty k oživení smíšlivých starorakouských tradic nevyhnutelně trpěly spojováním s obranou privilegií a absolutistické vlády a ztrácely tak značně na účinnosti.^{42/} Navíc byly starokonzervativistické představy rozšířeny mezi vyšším katolickým klérem, který v Uhrách neměl sympatie, a navíc byl kompromitován císařským konkordátem z roku 1855. Podobně se ukázalo, jak překvapivě úzký most k Rakousku tvoří katolická církev, což nакonec mutatis mutandis dokázala 80. leté 18. století.^{43/} Většina Maďarů se k této konstrukci konzervativní rakousko-uherské identity stavěla se zlobným odporem. Ne druhém břehu Litavy, u německé střední vrstvy, vyvolal dokument a bouřlivé reakce na něj nanovo nechut ke šlechtou ovládaným, nacionalistickým a clům unikajícím Uhrám.

Neúspěšný program Diplomu, který podrýval zájmy statkářů v Čechách a v Haliči, podryl také základy pro jakoukoli možnou dohodu se Slovany. Z hlediska mentálního naladění národů pro ni existoval určitý prostor, byť dosti omezený, který se ani tak nezakládal na "austroslavismu". To byla kolem roku 1860 slabá zbraň. Uherští Slované se starali spíš o domácí autonomii než o politický zákrok z Předlitavska. Kontakty s územím za litavskou hranicí prořídly od té doby, co se Slováci podle vzoru Čechů také snažili o kulturní autonomii /mladá kulturní organizace Matica slovenská čítala pouze 12 subskribentů v Čechách a na Moravě/^{44/}. Důležitější teď byl celkový náhled na Uhry. Češi byli počátkem šedesátých let prokazatelně méně antiuherští než kdykoli předtím nebo potom, přinejmenším od roku 1620 – pomineme-li epizodu, která měla jen omezený vliv: po roce 1872 poskytly Uhry znova ustavené kalvínské církvi v Čechách duchovní a možnost výuky.^{45/} Když v říšské radě roku 1861 nová napůl liberální vláda vyzvala poslance, aby podpořili její tvrdou linii vůči Uhrám, Slované se zdrželi hlasování /jejich neutralitou jako by mechanicky zopakovala postoj ze zasedání 19. září 1848/ a doufali tak či

onak ve spolupráci s maďarskými představiteli, aby mohli vzdorovat německému centralismu. Rieger v roce 1863 vedl v českém sněmu hnutí požadující kompromis s Uhrami a týž sněm později uvítal Belcrediho kroky k usmíření Maďarů. Češi dokonce podnikli v Budapešti opatrné osobní pokusy o sblížení.^{46/} Jejich mluvčí se před i po roce 1867 ujali uherské paralely a porovnávali zalitavské úsilí o domácí vládu s vágními argumenty z české historie. Svedčí o tom oficiální politické prohlášení z roku 1869, ve kterém se /správně/ tvrdí, že po vyrovnaní vlastně zůstaly Uhry právě tak součástí monarchie jako před ním - tak mohou být i Čechy zcela loyálně vzkříšeny k novému životu - a popírá se jakýkoli záměr intervencovat za národní zrovnoprávnění na druhém břehu Litavy.^{47/} Mnohé z toho vypadá dost povrchně, politice tu očividně skřípou večeje.

Maďaři navíc takové předchody neopětovali. Ukázalo se, že Andrássy byl v roce 1866 úplně připraven antičeské potoje historicky zdůvodnit /a to ještě před svým slavnějším výpadem v roce 1871/: nemá smysl anulovat verdikt z roku 1620, neboť by to nutně vedlo jen k jeho zopakování v budoucnosti.^{48/} Nicméně alespoň jeden protagonista vnímal problém hlouběji. Uznávaný strážce českých národních hodnot František Palacký strávil jako mladšík léta v Uhrách a vzdělání nabyl z velké většiny tam. Blízké přátele si našel v zámožných vrstvách. Cítění naturalizovaného Uhra se úplně nevytratilo, i když se usadil v Praze. Během dlouhé politické kariéry od dopisu do Frankfurtu /ve kterém, možná podvědomě, vykresluje české tradiční vztahy k Německé říši většinou v těchže termínech, v nichž vidí uherská opozice své vztahy k Rakousku/ dospěl Palacký až k narůstajícímu roztrpčení v šedesátých letech. V projevu v říšské radě během rozpravy v roce 1861 upozorňoval, že postoje uherských vůdců jsou chybné, i když vlastenecké, a kritizoval císařskou vládu za její "zavile nepřátelský postoj vůči uherskému národu". Ve slavném článku "Idea státu rakouského" z roku 1865 se Palacký obrátil na Maďary už nezastřeně výhrůžně. Hněvivě vzýval proti "slovenskému renegátu" Kossuthovi a odsoudil myšlenku dualismu v podobě, ve které se mu jevila. Stále nicméně uznával hodnoty staré uherské ústavy, která by mohla být vzorem pro přestavbu monarchie jako celku.^{49/}

Nejsilnější hlas však patřil v politice šedesátých let rakouským a uherským liberálům. Na uherské straně to byl především Ferenc Deák. Trval na programu roku 1848 včetně jasně vyřízeného požadavku ústavních záruk pro Předlitavsko. Ve svém druhém podání z roku 1861 položil tuto vyostřenou otázku:

byla-li ztracena uherská ústava kvůli rebelii, proč by mělo Rakousko přijít i o svou, ačkoli obsahuje silně centralistické a nikoli separatistické tendence?^{50/} V téže době Deák zdůrazňoval potřebu spolupráce a nikoli vmešování na základě partnerství dvou svobodných, nezávislých zemí bez jakéhokoli reálného institucionálního svazku mezi dvěma polovinami monarchie. Případ od případu by se pouze konaly sjezdy. Tato teorie konzultací ad hoc byla myšlena spíše jako Melebranchova okazionalistická verze karteziánského dualismu, která měla uspokojit teoretická kritéria. V praxi Deák brzy uznal potřebu nějakého stálého mechanismu. V době velikonočního článku z roku 1865 propo novaný vztah k Rakousku upřesnil: Předlitavsko by mělo mít s Uhrami pouze jednotnou reprezentaci; jeho korunní země musí být "konstitučně svobodné". Zatímco Uhry nebudou měnit nic na svých svobodách, aby je přizpůsobily "nové ústavě předlitavských národů" /Únorový patent/, budou vždy připraveny doplnit své zákony k zajištění bezpečnosti monarchie a podpoře "svobodného konstitučního rozvoje v rakouských korunních zemích".^{51/}

Rakouští liberálové byli stále více nakloněni dialogu. Nešlo o Schmerlingovu vládní stranu jako takovou - ze Schmerlinga se stal zarytý nepřítel Uher /nejen Maďarů/ podobně jako z Bacha - ale o dvě neoficiální skupiny. První z nich se skládala z ryzích umírněných federalistů, kteří dospěli k názorům vyjádřeným již kolem roku 1861 ve spisech Fischhoffových, Ungerových, Friedmannových a dalších, jež nebyly tak docela nepodobné starokonzervativistickým, i když jejich premisy zůstávaly odlišné. Fischhof a Unger volali po "pragmatické sankci národů Rakouska" /ve smyslu Rakouska-Uherska/ - což je obrat, který by se mohl stát leitmotivem této studie.^{52/} Je zajímavé, že i útoky na Deáka a jeho postoje byly za toho stavu přinejménším dobře informované a v tom nejlepším smyslu střízlivé. Kromě toho se v nich projevovala výrazná sympatie k osobě Deáka samotného.^{53/} Druhá, mnohem životnější opora uherských požadavků, vycházela z prostředí disidentských politiků, tzv. autonomistická frakce kolem štýrského vůdce Moritze von Kaiserfelda, který pohlížel na Uhry jako na ochranný val proti tyrokratické vládě a slovanské převaze.^{54/}

Nicméně tu zela obrovská propast v osobních kontaktech. Veškeré politické snažení nepřivedlo Deáka do blízkosti představitelů rakouských národů v běžných souvislostech. Chtěl jednat pouze s císařem, a nikoli s předlitavskými politiky.^{55/} Bylo to nepochybně proto, že se obával poskvrnit panenskou čistotu dubnových zákonů nařčením, že se plete do záležitostí za li-

tavskou hranicí /jako Pulszky v roce 1848/. Byl také posedlý odporem k Vídni jako městu /říkalo se, že může-li si vybrat, jezdí tam jen v noci/. Ačkoli Deákův postoj úplně neodradil jeho kolegy Treforta, žurnalistu Miksu Falka a zvláště Eötvöse, byl rozhodující pro okolnosti, za jakých k vyrovnání na konec došlo.^{56/}

Kruh se začíná uzavírat. Jak jsme viděli na počátku, vyrovnání bylo na konec Rakousku vnučeno bez ohledu na to, zda u jeho zrodu v císařské radě assistoval quasifederalista Belcredi či quasiliberal Beust. Ani deákistická premisa mocnářovy odpovědnosti k druhé části monarchie – která se skutečně v uherškém zákonodárství několikrát objevila – ani slib Františka Josefa z roku 1865 o ústavním spoluúčesobení /zhruba soulad konstitučních kanálů/ nebyly rádno uplatněny.^{57/} Bylo tak dosaženo rozpačitého polovičatého řešení, ke kterému se Předlitavsko vlekle propracovalo až k prvnímu jednání mezi delegacemi na podzim roku 1867 a k prosincové ústavě na konci téhož roku. Rakouští Němci se dali přesvědčit argumentací Kaiserfeldova typu a ekonomickou kalkulací; trvali na široce pojatých liberálních opatřeních, která je analogicky dovedla k vyrovnání. Nevytvořilo se však společné konstituční pouť, které mohlo skutečně fungovat. Snad to byl nutný důsledek výrazné uheršké potřeby, aby situace nebyla jednoznačná; pokud by totiž Předlitavsko bylo čistě ústavním státem, muselo by mít také právo odmítnout takový návrh zákona, jakým bylo vyrovnání.

Kdybych měl uvést přímér z "prehistorie", pak, ústavně vzato, situace po roce 1867 poněkud připomínala období mezi rokem 1620 a obdobím vlády Marie Terezie. Uhry si udržely své svobody, zatímco Čechy a Rakousko sice reálně, ale s daleko menší účinností brzdily dynastickou vládu /neboť všichni provinciální aristokraté měli daleko byť i jen k napůl demokratickému parlamentu/. Ta to paralela není tak docela jalová, protože jediné období v celých dějinách monarchie, kdy se skutečné síly – jiné než habsburské a na obou stranách Litavy – snažily najít základ struktury společné vlády, byl počátek 17. století a polovina století devatenáctého, přičemž předchozí období ovlivnilo to pozdější. Schmerling a Szécsen v ministerské radě roku 1861 vědoně připomněli stavovské předchůdce/ a Únorový patent zakázal uzavření dohody mezi místními sněmy/^{58/}, zatímco představy Františka Josefa o všeobecném zemském sněmu ho dlouho vedly k zavrhování jakéhokoli společného parlamentu – přinejmenším takového, který by měl skutečné pravomoci – téměř tak jako u maďarského sněmu a levice. Uheršká opozice přestala samotnou dosti problematickou myšlenku

společné reprezentace tolerovat až poté, co ji Habsburkové sami opakováně odmítli.

Vyrovnání nestvořilo "dualismus". Pokud znamenal především oddělené Rakousko a Uhry, existoval v této dálce již neredukovatelné formě jako pojem dosť dlouhou dobu /a pokud znamenal "zdvojený centralismus", rozdvojení vyšší správy, neexistoval stejně v této formě až do roku 1871, kdy selhalo vyjednávání s Čechy/. Období mezi roky 1840 a 1860 mohlo přinést případně i jiné řešení, avšak vyrovnání vytvořilo status quo. Utvrдило dualitu, která se mohla vyvinout či zakrnět, stěží však úplně vymizet. My můžeme pouze poznámenat, že počátkem šedesátých let se pojmu "dualismus" používalo k popisu dávno známé situace starobylého režimu, kdy ústavní Uhry čelily absolutistickému Rakousku.^{59/} Vyrovnání vytvořilo nadstavbu společných zájmů, vhodnou pro krátkodobé soužití pod záštitou dynastie. Nicméně dědictví vývoje, který vyvrcholil v r. 1867, stěží poskytlo v jiných oblastech dostatek šoudržnosti, která by mohla zaručit trvalé spojení spíš než rozpad.

Nešlo jednoduše, dokonce ani ne hlavně o vysokou politiku. Jenomže potlačit lidové hnutí je mnohem těžší. Mnozí Rakušané byli v březnu 1848 promaďarští a jejich nadšení rychle vychladlo po dubnu 1849; jejich sympatie se znova objevily v r. 1859, načež se vzápětí poté – během let 1860 a 1860 – zase vytratily.^{60/} Pro Uhry představoval podzim 1849 předěl, trvající přinejmenším do Bachova pádu, který lidem dovolil vystupovat opět nezávisle na režimu. Tak revoluce 1848-9 odhalením slabosti mas v monarchii odhalila i zdroje jejich síly.^{61/} Kdežto zkušenosti příštího desetiletí směřovaly k odcizování ostatních národností Němců, jako celku, ve volnější atmosféře let šedesátých se proces zpomalil, avšak k obratu nedošlo.

Jak individuální postoje, tak i všeobecné názory na tyto problémy měly rozhodně klíčový vliv na formování hlavních otázek dalšího osudu monarchie. Navzdory tomu, že existovala císařská a královská ministerstva, určitá ekonomická integrace atd., po r. 1867 se ještě více rozšířila vzájemná neinformovanost a lhostejnost.^{62/} Maďaři se shlédli v "moderním" Německu a Rakousko považovali za jeho provincii. Nacházeli tak v Bismarckově říši ohnisko svých teutonských tradic, nezatížené vinou, a stále více se viděli doma jako svrchovaní vládci. Rakušanům se maďarské Uhry odcizily svou jazykovou bariérou a stále důrazněji institucionalizovanou kulturou. Asymetrický intelektuální vztah, ve kterém každý vzdělaný Maďar uměl německy, kdežto Magyarica jakož i Slavonica non leguntur /maďarština ani slovanské jazyky se nečtly/

se nyní plně projevil jakožto analogie k asymetrickému politickému vztahu, kterou jsme sledovali. Prorakouský postoj v Uhrách znamenal vnitřování do Předlitavska /k zabezpečení ústavní vlády/, kdežto pruherský postoj v Rakousku znamenal nevnitřování v Zalitavsku.

Staré panmonarchické hledisko jako širší pojetí termínu "Rakousko" odumřelo a nic je nenahradilo. Podobně tomu bylo i s generací, jež vytrvala a pro všechny ty myriády náhodných kontaktů vytvořila určitý čistě intelektuální společný základ, ale po roce 1860 už je neuměla dál rozvíjet. Kdo /kromě literárních odborníků/ si ještě dnes vzpomenem, že dílo autora z "nejrakoushštějších", Adalberta Stiftera, původně vyšlo v Pešti u vydavatele Gusztáva Heckenaste, s kterým autora spojovalo důvěrné přátelství; nebo že nejvýmluvnější politický teoretik Uher József Eötvös myslil a psal hlavně německy a publikoval převážně v cizině?^{63/}

Starší typ mentality se jasně rýsuje zejména u velkých liberálních historiků Rakouska v polovině století. Představuje ji například rozvážný, zjemenělý Arneth /jehož matka byla přítelkyní Eötvösovy tety/, který trávil dovolenou - jako předtím Beethoven - s hrabaty Brunswickovými v Mártonvásáru a náhled na palčivé politické otázky posíjal od Marie Terezie; nebo nepřekonatelný analyzátor Springer, syn sládka v českém klášteře, leč expanzivní a naprosto spolehlivý v zalitavských záležitostech; anebo sršatý a nenávistný Rogge, jedinečný v detailním pozorování, který žil v Pešti a nechoval žádné iluze o tamních problémech; puntičkářský, školometský Krones, profesor na uherské právnické akademii, než se usadil v Grazu; nesrovnatelný polyhistor Wurzbach, v jehož obrovské bio-bibliografické kompliaci se našlo místo pro každého - od potomka Arpádovců s tou nejmodřejší krví až po nejposlednějšího maďarského či slovanského pisálka.^{64/} Tuto tradici nejdéle udržoval jejich mladší současník Heinrich Friedjung, radikální oponent vyrovnání. Soudil, že je lepší Uhry nechat úplně být. Nicméně Friedjung, kronikář s širokým rozhledem, zběhlý v uherských pramenech, byl koneckonců Žid a Židé spolu se Šváby nejvíce podporovali soudržnost obou polovin císařství: 25% židovské populace se narodilo v Uhrách.^{65/}

Vyrovnání tedy zpečetilo postupné odcizování Rakouska a Uher i jakkoli se František Josef svými pravidelnými pobity v Uhrách snažil, aby se jeho vláda stala skutečně "společnou záležitostí". Smázało některé vzájemně užitečné postoje, které se objevily alespoň koncem čtyřicátých a počátkem šedesátých let, a zklamalo mnohé umírněné, neboť byli přesvědčeni, že nedostatek

kontaktů mezi provinciemi ani neprospěje zabezpečení monarchie jako celku, ani nezajistí partikulární práva provincií v jejím rámci. Navzdory své rozevranosti přinesla polovina devatenáctého století jasné důkazy o solidaritě a plodné spolupráci mezi určitými skupinami k vytvoření nějaké společné platformy. To však nestačilo. Nakonec se vyrovnaní - kterému se císař bránil téměř dvacet let, a které představovalo největší domácí ústupek v jeho kariéře - stalo posledním, nejméně uvědomělým a nejosudovějším příkladem habsburského Rozděl a panuj. A paradoxně jím nejvíce utrpěli ti, kterým mělo prospět.

•

POZNÁMKY :

1. L. Eisemann, *Le Compromis austro-hongrois de 1867* /Paříž 1904/; J. Redlich *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, i-ii /Lipsko 1920-6/; H.-H. Brandt, *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848-60*, i-ii /Göttingen 1978/.
2. Text základního ustanovení v 1865/7-dík évi országgyűlési törvénycikkek /Pešť 1869/, 12-26. Nový vynikající výklad od L. Pétera, "Dualistický charakter uherské dohody z r. 1867" v *Hungarian History - World History*, ed. Gy. Ránki /Budapešť 1984/, 85-164, zdůrazňující pódstatu vyrovnaní ve smluvním mechanismu /"dualistický charakter" jeho názvu/ uherského konstitučního práva a parlamentní sněmovní praxe.
3. E. Denis, *Čechy po Bílé Hoře*, ed. J. Vančura, i-ii /Praha 1921/, ii, díl 3, 114. Pro přisouzení autorství Wildnerovi, nar. v Krumlově r. 1802, zemř. ve Vídni 1854, který koncipoval první podrobné obchodní zákonodárství v Uhrách a byl členem rakouského sněmu v r. 1848, jsem nikde nenašel potvrzení.
4. Uvedené téma je v rozsáhlé literatuře, věnované vyrovnaní, zpracováno pouze okrajově. Viz P. Berger, *Der österreichische-ungarische Ausgleich von 1867* /Vídeň a Mnichov 1967/; L. Holotík *Der österreichische-ungarische Ausgleich 1867* /Bratislava 1971/, J. Galántai, Osztrák-magyar egyezkedés 1865-7, *Száزادok ci* /1967/, 1265-1309; *Az 1867-i kiegyezés* /Budapešť 1968/, Gy. Szabad, *Hungarian Political Trends between the Revolution and the Compromise* /Budapešť 1977/, taktéž v dodatečích je napsáno /s. 167/, že vyrovnaní nebylo "dohodou mezi národy... císařství", bez uvedení příkladu, zda předpoklady pro to vůbec kdy existovaly.
5. Dvě obdobná téma: názory zvenčí na Uhry a názory Uhrů na Němce daly postupně vzniknout několika způsobům výkladu. První však obvykle uvádí postoje západních a německých návštěvníků, zatímco druhý - jako produkt let 1920-1930 opomíjí problém Rakouska.
6. Cf. J. Loserth a F. von Mensi, "Die Prager Ländertagung 1541/2", *Archiv für Österreichische Geschichte* ciili /1913/, 433-546; H. I. Bidermann, *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee*, i-ii /Innsbruk 1867-89/, i, 3 f an.
7. A. Fischel, *Christian Julius von Schierendorff, ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I und Karla VI* /Vídeň 1906/; cf. P. von Chlumecky, *Karl von Zierotin und seine Zeit*, i-ii /Brno 1862-79/.

- i, 857 pro podobný názor o století dříve. Uherští stavové oprávněně požadovali obchodní jednání se svými rakouskými protějšky, nikdy však neu-
spěli.
8. Důkaz o tom v D. Silagi, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopold II* /Munich 1961/. Rakouský jakobín Andreas Riedel byl autorem přípravy "gesamtmonarchischer Volksrat"; viz. F. Valjavec, *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770–1815* /Mnichov 1951/, 454–90, a A. Körner, *Andreas Riedel* /Cologne 1960/, 54–72.
  9. K. Kecskeméti, *Témoignages français sur la Hongrie à l'époque de Napoléon* /Brussels 1960/, různě, /V. B. Broněvskij/, Putěšestvíje od Trijesta do S.-Petěrburga v 1810 godu, i–ii /Moskva 1828/, i, 254. Pro rakouský pohled: A. Springer, *Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809*, i–ii /Lipsko 1863–5/, i, 178; Redlich, cit. d., díl 1, 82–5.
  10. Ohledně bojů Haliče s Uherskem v té době viz E. Kovács, *A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon* /Budapešť 1959/. Komentátoři, jako např. R. A. Kann /později v Die Habsburgermonarchie, ed. A. Wadruszka a P. Urbanitsch, iii, Vídeň 1980, díl 2, 1311/, zřejmě přehánějí význam etnického přesahování. Rakouské občanství, kodifikované v Bürgerliches Gesetzbuch z r. 1811 nrzahrnuje Uhry až do zavedení Reichsbürgerrecht podle ústavy ze 4. března 1849, dále A. Ihotsky, *Aufsätze und Vorträge*, i /Vídeň 1970/, 382.
  11. M. Csáky, "Die Hungarus-Konzeption. Eine 'realpolitische' Alternative zur magyarischen Nationalstaatsidee?" v *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II*, ed. A. M. Drabek aj. /Vídeň 1982/, 71–89.
  12. H. Friedjung, *Benedeks nachgelassene Papiere* /Drážďany 1904/, 109, 165; A. Berzeviczy, *Az absolutismus kora Magyarországon*, i–iv /Budapešť 1922–37/, iii, 59; K Récseyovi, Lambergovi a Hentzimu viz hesla v C. von Wurzbach, *Biografisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* i–lx /Vídeň 1856–91/.
  13. István Kováts, *Egy szegény pőrfiu önéletrajza*, ed. S. Bálint /Budapešť 1981/.
  14. Více o těchto osobách v cit. d. Wurzbachově. Viz také Ruprecht Steinacker on Glatz v *Festschrift Roland Steinacker* /Stuttgart 1960/, 126–53; V. Jankovič Ján Čaplovič, Život, osobnost, dielo /T. Sv. Márton 1945/; M. Csáky "Der Stellenwert Wiens im Prozess des kulturellen Austauschs zwischen West- und Südosteuropa um 1800. Am Beispiel Ungarns", v *Wege- netz europäischen Geistes*, ed. R. G. Plaschka a K. Mack /Vídeň 1983/ 356–69. Luteránská teologická fakulta ve Vídni, zal. 1819, aby zamezila pronikání cizích vlivů mezi studenty, byla zpočátku převážně podporována Uhry.
  15. Miloslav Josef Hurban, *Cesta slaváka k bratrům slavenským na Moravě a w Čechách*, 1839 /Pešť 1841/. Dva nejdůležitější zprostředkovatelé byli Šafařík, který se usadil roku 1833 v Praze /viz K. Paul, Pavel Josef Šafařík, život a dílo, Praha 1961/ a Palacký /viz níže/. O Kopitarovi a Vukovi dále J. Pogačnik, *Bartholomeus Kopitar, Leben und Werk* /Mnichov 1978/.
  16. M. Horváth, *Huszonöt év Magyarország történelméről 1823-tól 1848-ig*, i–ii /Ženeva 1864/, ii; V. Bibl, *Die niederösterreichischen Stände im Vormärz* /Vídeň 1911/; A. Okáč, *Český sněm a vláda před březnem 1848* /Praha 1947/. O politických pamfletech: J. Heidler, *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových* /Praha 1920/ spolu se záznamem několika uherských.

17. H. Schlitter, "Die Wiener Regierung und die ungarische Opposition im Jahre 1845" v Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs, iv /Vídeň 1908/, 241.95, 268 a jinde.
18. Leo Graf von Thun, Die Stellung der Slowaken in Ungarn /Praha 1843/ , srovnej pamflety podobné, ale poněkud tendenční, vyd. J. V. Ormis, O reč a národ: Slovenské národné obrany z rokov 1832-48 /Bratislava 1973/. F. Schuselka, Österreichische Vor- und Rückschritte /Hamburk 1847, 235-8, 268-71. A. V. Helfert, Geschichte der österreichischen Revolution, i-ii /Freiburg a Vídeň 1907-9/, i 26, 479, oba pro soudobé svědectví /Helfert se nar. 1820/ a pro množství nepřátelských názorů. Čtyřicátá léta svědčí o růstu pejorativního významu slova Madar z německých jazykových zdrojů.
19. J. Eötvös, "Reforma" v Reform és hazafiság, vyd. I. Fenyő, i /Budapešť 1978, 343-593, 516; potvrzeno v Horváth, Huszonöt év, ii, 575; ačkoli J. Varga, Heylét kereső Magyarország /Budapešť 1982/, 115, argumentuje mnohem větším podílem Uher. O zavádění uherských vzorů pro zbytek monarchie viz M. Csáky Von der Aufklärung zum Liberalismus /Vídeň 1981/, 98. O védegyylet: Horváth, cit. d. 269. Miklós Wesselényi Szózat a'nygyar és szláv nemzetiség ügyében :lipsko 1843/, práce, zdůrazňující federální reorganizaci celé monarchie, ale pouze mimo hodem.
20. E. Andics, Metternich und die Frage Ungarns /Budapešť 1973/ svědčí poněkud nadsazeně o Metternichově naprosté zlomyslnosti namířené proti Uhrám; proti tomu stojí zajímavý, ale nepříliš pravděpodobný názor Gy. Miskolczyho in A kamarilla a reformskorszakban /Budapešť 1938/, že jeho dobré úmysly mařila slovanská kamarila.
21. Walterskirchen: Wurzbach, ci.d.; Bibl, cit. d. 191, Victor von Andrian-Werburg, Oesterreich und dessen Zukunft, i-ii /Hamburk 1843-7/, i 159-161; ii 188-97, Franz Xaver von Pillersdorf, Handschriftlicher Nachlass /Vídeň 1863/ 18.
22. M. S. Lengyel, Reformers Metternich Ausztrijában /Budapešť 1969/ pro Gross-Hoffingera; o Wildherovi viz výše, č. 3. Friedrich Anton von Schönholz, Traditionen zur Charakteristik Österreichs, vyd. V. Gugitz, i-ii /Munich 1914/; Schönholz byl zřejmě nelegitimní synem vdovy po uherském dvorním úředníkovi.
23. V případě Széchenyiho srovnej níže, č. 39 G. Voinovich, B. Eötvös József /Budapešť 1903/; J. Weber, Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage /Mnichov 1966/ 73, Ferencz Pulszky Életem és korom, i-ii /Budapešť 1884, i, 185. Dále také Kászonyi, Magyarhon négy korszaka /1868, Hungarian trans. by D. Kosáry, Budapešť 1977/ 129.
24. Andics, cit. d. 164; Horváth: Huszonöt év ii 364. Na toto téma, oživující dřívější uherské aspirace /sr. výše, pozn. 7/, se poprvé skutečně debatovalo r. 1833: tamtéž, i, 305; Springer, cit. d. i, 469.
25. Důležité prameny o Lanuovi sr. Briefwechsel zwischen Anastasius Grün und Ludwig August Frankl, vyd. B. von Frankl-Hochwart /Berlín 1897/, různé. Johann Ladislaus Pyrker, Mein Leben 1772-1847, vyd. A. P. Czigler /Vídeň 1966/; A Walker, Franz Liszt, the virtuoso years 1811-47 /London 1983/. Viz též studie v A. Hudák a L. Guzsak, Karpatendeutsche Lebensbilder /Erlangen 1971/.
26. Pulszky, cit. d., i 235, 269; Horváth, Huszonöt év., ii 577; Schlitter, Aus Österreichs Vormärz, i-iv /Curych, Lipsko a Vídeň 1920/, iii, 65.

27. R. Charnatz, Adolf Fischhof, Das Debendsbild eines österreichischen Politikers /Štuttgart a Berlín 1910/, 18. Ohledně Dercsényiho viz Wurzbach, cit. d., a H. Meynert Geschichte der Ereignisse in der österreichischen Monarchie während der Jahre 1848 und 1849 /Vídeň 1853/ 444. O těchto událostech též Kászonyi, cit. d. 165.
28. Srovnej novinové referáty jednoho z nich, M. Töltényiho v Die Constitution. Tagblatt für constitutionelles Volksleben und Belehrung. O novinářích viz Wurzbach, cit. d., a R. J. Rath, The Viennese Revolution of 1849 /Austin 1957/ 389 a jinde. Pulszky, cit. d., i, 348. Dokumentaci o obnově přátelských vztahů Vídeň-Budapešť lze nalézt v pamfletech vyd. K. Nehring, Flugblätter und Flugsschriften der ungarischen Revolution von 1848/49 /Mnichov 1977/.
29. F. X. von Pillersdorf, Rückblicke auf die politische Bewegung in Österreich in den Jahren 1848 und 1849 /Vídeň 1849/, 30; Handschriftlicher Nachlass, 100, různě. Ludwig von Ficquelmont, Lord Palmerston, l'Angleterre et le continent, i-ii /Paříž 1852/, i, 20. O demarší 1. máje, o kterou se zasazovali transylvánští Sasové, viz I. Martius, Grossösterreich und die Siebenbürger Sachsen 1848-59 /Mnichov 1957/, 17, a Nehring, cit. d. 77-91.
30. I. Hajnal, A Batthyány-kormány külpolitikája /Budapešť 1957/ 48.
31. Offizielle stenographische Berichte über die Verhandlungen des österreichischen Reichstages, i-v /Vídeň 1848-9/, ii, 467-525, s vyčerpávajícím záznamem. Diskuse in Springer, cit. d. ii, 521; Pulszky, cit. d., i, 369; P. Geist-Lányi, Das Nationalitätenproblem auf dem Reichstag zu Kremsier 1848/9 :Mnichov 1920/, 100-2; S. Z. Pech, The Czech Revolution of 1848 /Chapel Hill, N. C. 1969/, 180. Srv. také Nehring, 108, 23 a ibid. 22-5 o zmiňované chorvatské petici.
32. F. A. Nordstein, Geschichte der Wiener Revolution /Lipsko 1850/, 175, 235 připisuje pruherské nálady. Pouze uherské prameny: Meynert, cit. d., 535; Pulszky, cit. d. 372; F. Walter /vyd./ Magyarische Rebellenbriefe 1848 /Mnichov 1964/.
33. F. D. Fenner von Fenneberg, Geschichte der Wiener Oktoberfest, i-ii /Lipsko 1849/, i, 8, 50, 219-21, ii, 28-30, 166-8? 214.
34. Gest-Lányi, cit. d., spec. 159; Redlich cit. d., díl 1, 270.
35. Ibid.i, díl 1, 188; díl 2, 48, 129. Text memoranda je přetištěn v A. V. von Helfert, Revision des ungarischen Ausgleichs aus geschichtlich-staatlich-srechtlichen Geschichtspunkten /Vídeň 1876/. Bachův neurozený dolnorakouský původ se nepromítá do jeho vztahů k Uhrům, ať v kladném nebo v záporném smyslu; srv. H. Friedjung, Historische Aufsätze /Štuttgart a Berlín 1919/, 24-39. Premiér Schwarzenberg, původem ze zcela odlišného prostředí, byl pro dohodu s Uhrami, "ze kterých neznal nic, kromě jedné či dvou hezkých žen". Berzeviczy, cit. díl. i, 48. Někteří z jeho poradců, pro zajímavost Wessenberg a Kraus, zastávali idlišný postoj.
36. J. Malý, Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí, i-iv /Praha 1880-3/ iii, 11, 38, 54; Berzeviczy cit. d.i, 129; Pech, cit. d. 251. Vztahy Polska a Uher v letech 1848/9, které přerůstaly problémy haličsko-uherské, sem vlastně nepatří.

37. Dva protagonisté, Keméný a Teleki, jsou uvedeni jako příklad pro- a protirakouského cítění: G. Beksics, Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés /Budapešť 1883/, 54-139; Ladislas Teleki, Die Ereignisse in Ungarn seit dem März /Lipsko 1849/.
38. Jedním klasickým dokumentem odcizení je Acht Jahre Amtsleben in Ungarn, von einem k. k. Stuhlrichter in Disponibilität, ed. G. Oehme /Lipsko 1861/. Výjimkou z všeobecného temného obrazu by mohly být zkušenosti slovinských úředníků v Chorvatsku: J. Trdina, Bahovi huzarji in Iliri /Ljubljana 1951/, svr. J. Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća /Zagreb 1973/, 311-24. Z ovačné strany, padesátá léta devatenáctého století svědčila zřejmě o vrcholu vlivu transylvánských Sasů v Rakousku, ačkoli i mezi nimi - mnohem více protakosukými nežli Švábové - existovaly spory: srovnej Martius, cit. d. a úryvky v R. Sutterovi Siebenbürger Sachsen in Österreichs Vergangenheit und Gegenwart /Innsbruk 1976/.
39. Ein Blick auf der anonymen "Rückblick" welcher... im Monate Oktober 1857, in Wien, erschien. Von einem Ungarn. Nejnovější a nejcennější badání o posledních letech života Széchenyiho - D. Kosáry, Széchenyi Döblingben /Budapešť 1981/, nesleduje tento aspekt jeho hlediska; ale srovnej názory švábského současníka: K. M. Kertbeny, Erinnerungen an Graf Stephan Széscenyi /Ženeva a Basilej 1860/.
40. Všeobecně: Redlich, cit. d., i, díl 1, 460; nejnovejší studie, I. Z. Dénes, The political role of Hungary's nineteenth-century conservatives and how they saw themselves, Historical Journal xxvi /1983/, 845-65, opomíjí tyto aspekty. O Forgáčovi: Denic, cit. d., ii, díl 3, 27, 92, 96; Berzeviczy, cit. d., i, 261, 268; iii 288 a různě; O. Sashegyi Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach /Graz 1979/, 52, 66, 94.
41. Otištěno v Redlich, cit. d. i, díl 2, 243-58. Nejnovější názory velmi blízké tchdejším Eötvösůvym: J. Eötvös, Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs /Lipsko 1859/ 192 a různě; srovnej také Pillersdorf, Handschriftlicher Nachlass, 234-57.
42. Jak svědčí i Aurel von Kecskeméthy, Ein Jahr aus der Geschichte Ungarns /Vídeň 1862/, 44 a různě.
43. G. Adriányi, Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855 /Řím 1963/, L. Lukács, The Vatican and Hungary 1846-1878 /Budapešť 1981/, spec. 501 a různě.
44. Protirakouské nálady Slováků vystavují z mnoha projevů, předložených v Turčianském Svätém Martine 1861: Slovenské národné shromaždenie v T. Sv. Martine 1861 /vyd. F. Hrušovský/ /Martin 1941/ 128 a různě. Letopis Matice slovenskej, iv-v díl 1. /1867/ osahuje úplný seznam l. 112 předplatitelů.
45. O této kalvínské epizodě viz R. Pražák, Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození /Praha 1962/.
46. Der ungarische Verfassungsstreit urkundlich dargestellt, vyd. L. K. Aegidi a A. Klauhold /Hamburk 1862/, 101; W. Rogge, Österreich von Világos bis zur Gegenwart, i-iii /Lipsko a Vídeň 1872-9/, ii, 146, 192; Eisenmann, cit. d., 334; Denis, cit. d., ii, díl 3., 41; Redlich, cit. d. ii, 142.
47. Politische Stimmen aus Böhmen. Ein Jahrbuch /Praha 1869: 5, 79 a další; svr. Denis, cit. d. ii, díl 3, 111, který kritizuje Riegera a ostatní za to, že jejich požadavky hledají oporu v dřívějších požadavcích uherských.

48. E. Wertheimer, *Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit*, i-iii /Stuttgart 1910-13/, i, 223; Redlich, cit. d. ii, 507.
49. F. Palacký, Radhost, sbírka spisův drobných, iii /Praha 1873/, 10-17, 65-91, 158-230, spec. 174-7, 188, 201. O zkušenostech Palackého, týkajících se Uher, viz jeho rané autobiografie in Dílo Františka Palackého, vyd. J. Charvát /Praha 1941/, i, 7-61, a srov. K. Kálala, Palackého mladá léta /Praha 1925/, a R. Pražák 'Palacký a Maďari před r. 1848', časopis Matica Moravská lxxvii /1958/, 74-99.
50. Podání je otištěno in Verfassungstreit, 129-67.
51. Redlich, cit. d. ii, 387. Vyskytuje se tam vříbužný problém - kterým se zde nebudeme zabývat - v postoji Uher k rakousko-německému nacionálnemu. Protiklad Deákova vlastního hesla z r. 1861: "Německé války nejsou našimi vělkari!" se skloněch jeho ostatních blízkých, zvláště Kéményho a Tisza /o kterém srov. J. Fröbel, Ein Lebenslauf, i-ii /Stuttgart 1890-1/ ii, 156-63, I. Diószegi, A Deák-párt és a német egység, Századok civ /1970/, 227-49/ podporovat velkoněmeckou jednotu jako způsob odvrácení Rakouska od centralismu podle Schmerlinga.
52. Charmaz, cit. d. 148; Bernard Friedmann, Zehn Jahre Öesterreichische Politik 1859-69, i /Vídeň 1879/, spec. 212, 266. Stejná myšlenka a stejnými slovy byl předložena následující roku starokonzervativním politikem: Lajos Kovács, A birodalom alkotmányos rendezése magyar fel fogás szerint /Pešť 1862/, 38. Nicméně v padesátych letech byl Schmerling skutečně považován za prouherského :Berzeviczy cit. ep. iii, 157/.
53. Ottokar Lorenz, Déak's Adress-Entwurf und das Staatsrecht Öesterreichs /Vídeň 1861; Franz Schmitt, Die Rechtsverhältnisse Ungarns zu den übrigen Ländern der österreichische Monarchie /Vídeň 1861/. Srv. Wurzbach, cit. d., 'Déák'; Pillersdorf, Handschriftlicher Nachlass, 234-57; Briefwechsel Grün-Frankl, 109; Rogge, cit. d. ii, 51, 731 :a protiklad Redlichovy animozity vůči většině ostatních Maďarů, ibid. 266/.
54. Rogge, cit. d., 158, 267, 367; F. von Krones, Moritz von Kaiserfeld, sein Leben und Wirken... in den Jahren 1848 bis 1884 /Lipsko 1888/, Eisenmann, cit. d. 377; Redlich, cit. d. ii, 348; É. Somogyi A birodalmi centralizációtól a dualizmusig, az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez /Budapešť 1976/, 38, 48, 62, 110, 136, 164.
55. Rogge, cit. d. ii, 312, Somogyi, cit. d. 95.
56. J. Antall 'Eötvös József Politikai Hetilap-ja és a kiegyezés előkézsítése 1865-6' Századok /1965/, 1099-1129; Galántai, 'Egyezkedés' 1275, 1302; srov. vlastní Eötvösovy reakce na své Naplójegyezetkondolatok, vyd. I. Lukinich /Budapešť 1941/, různě.
57. 1865/7-dík évi törénycikkek, úvod a 5, 23, 25, 54, 69; Redlich, cit. d. ii, 449-52.
58. Tamtéž, i, díl 1, 709, 711; Reichs-Gesetz-Blatt fř das Kaiserthum Öesterreich, Jahrgang 1861, 80, 41, 43 pro Dolní Rakousy, a podobně v dalších Landesordnungen. Srv. Berzeviczy, cit. d. iii, 217.
59. Eötvös, Garantien, 25; Friedmann, cit. d. 137, 224; Redlich cit. d. i, díl 1, 629 a různě.
60. Rogge, cit. d. i, 89, 119 a různě; Berzeviczy, cit. d. iii, 184, 195 a různě; Brandt, cit. d. ii, 964 a různě.

61. Tento bod právě zdůrazňuje Eisenmann, cit. d. 140.
62. Tento velký subjekt vyžaduje samostatný přístup, ale vyskytuje se zde nové a zajímavé potvrzení pro argument P. Hanáka "Wandlungen der österreichisch-ungarischen wissenschaftlichen Beziehungen im Laufe des 19. Jahrhunderts" in *Wege eines europäischen Geistes*, 343-55.
63. Většinu nejzajímavějších dopisů psal Stifter Hackenastovi; viz jeho Briefe, vyd. F. Seebass /Tübingen 1936/. O Hackenastovi a ostatních starorakouských vydavatelstvích v Uhrách srov. B. Pukánszky, Német polgárság magyar földön /Budapešť 1944/, 136. O Eötvösovi: K. Nyíri, A Monarchia szellőmi életéről, filozófiatörténeti tanulmányok /Budapešť 1980/, 43; jeho literární dílo v maďarštině je zcela jiná záležitost.
64. Toto téma hodlám zpracovat v budoucnu. Do světa Arnethova a Springerova lze proniknout prostřednictvím jejich biografií: Alfred von Arneth: Aus meinem Leben, i-ii /Vídeň 1891-2/; Anton Springer: Aus meinem Leben /Berlin 1892/. Srov. hodnocení in Friedjung, Historische Aufsätze, 198-223; a J. Heidler, Antonín Springer a česká politika v letech 1848-50 /Praha 1914/. Není mi známa literatura o Walteru Roggem, ale Franz von Krones má záznamy v Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950 a v Neue deutsche Biographie, i /1923/ 214-226.
65. O Friedjungově postoji k vyrovnání viz jeho Der Ausgleich mit Ungarn /Lipsko 1878/ a Historische Aufsätze, 135-69. O uherských Židech ve Vídni: J. W. Boyer, Political Radicalism in Late Imperial Vienna /Chicago a Londýn 1981/, 451; a třeba vzpomínky jako Sigmund Mayer, Ein jüdischer Kaufmann, Lebenserinnerungen /Vídeň a Berlin 1926/.

JÓZSEF EÖTVÖS

Istvan Kemeny

Maďarský šlechtic József Eötvös stál během desetiletí, které předcházel maďarské revoluci z března 1848, v čele nejdůslednějšího oposičního proudu, jenž bojoval za osvobození nevolníků a ustanovení parlamentní vlády na základě lidového hlasování. V maďarské vládě sestavené 7. dubna 1848 se stává ministrem výchovy a kultu. V září 1848 ruší habsburský monarcha ústavu i zákony, jež byly v dubnu přijaty. 28. září zavraždí lid v Budapešti generála Lamberga, vrchního velitele vojsk umístěných v zemi. Tím se ztrácejí vyhlídky na jakýkoliv smír mezi maďarskými liberály a císařem. Následujícího dne emigruje Eötvös do Mnichova.

Na konci roku 1848 po zvolení Ludvíka Bonaparta rozvrhuje Eötvös osnovu pro své veliké dílo O vlivu vůdčích myšlenek XIX století na stát a sepsání této knihy věnuje většinu své energie po následujících pět let. První svazek zakončuje v prosinci 1850, druhý v prosinci 1853. S ohledem na západní veřejnost je vypracovává německy, ale současně připravuje i maďarský překlad. Německé i maďarské vydání vycházejí téměř současně: první svazek v roce 1851, druhý 1854.

Událostmi, které určují výstavbu celého díla, jsou pro Eötvöse, stejně jako pro autora Starého režimu a revoluce, francouzské revoluce z let 1789, 1830 a z února 1848, povstání z června 1848, diktatura Napoleona a evropské revoluce osmačtyřicátého roku, jež sice vyústily v konservativní diktatury, ale během nichž byla stále přítomna možnost diktatury revoluční; v pozadí se pak objevuje evropská politická krise a ideová nejasnost. Eötvös připomínaná tři vůdčí pojmy - svobodu, rovnost, národnost - a snaží se je objasnit. Dochází k přesvědčení, že tyto myšlenky vymezili evropští politici, publičisté a profesoři v polovině 19. století tak, že jsou navzájem neslučitelné, postupy navržené k jejich prosazení neproveditelné a že pokusy o jejich uskutečnění přinesly Evropanům jen trpké zklamání. Přesto ale tvrdí, že tyto ideje sladit a uskutečnit lze; vždyť svoboda, rovnost a národnost jsou hlavními cíli evropské civilisace. Kdyby se však uskutečňovaly způsobem, který zavrhuje, pak by to tuto civilisaci ve svých důsledcích zničilo.

Existují dvě pojetí svobody, rovnosti a národnosti. Jedno se vyvinulo za Francouzské revoluce: politická moc znamená, že veškerá moc ve státě se

výkonává jménem lidu. Kdo má právo vládnout, je svobodný. Čím větší je počet těch, kdo toto právo vykonávají, tím je ústava svobodnější. A nejsvobodnější ústava je taková, která toto právo udílí všem, která každému zaručuje možnost vládnout i být ovládán.

Jakobínské stanovisko neusiluje o to, aby dalo svobodu všem, chce, aby všichni byli podmaněni neomezené moci většiny. Při takovém výkladu znamená svoboda skutečnost, že všichni přispívají k nastolení vůle lidu, vůle společné a neomezené.

Takové pojetí vede logicky ke dvěma důsledkům. Za prvé je třeba, aby moc státu ustavičně rostla. Čím je větší, tím je lid svolodnější. Čím více zasahuje státní moc do všech jednotlivostí občanova života, tím je lidová moc suverénnější. Za druhé: čím rozsáhlejší je státní moc, tím méně má jednotlivec svobody. Čím širší je pole státní působnosti, tím užší je pole působnosti jedincovy. Stát vystupující jako Prozřetelnost se snaží odstranit všechny překážky ve své cestě a z toho důvodu musí omezovat svobodu jednotlivce. Představitelé takového státu sice vykonávají svou moc jménem lidu, ale nedovolují mu, aby měl na řízení ~~veřejných~~ záležitostí sebenenší vliv.

V tomto ohledu se Eötvös odvolává na Montesquieua, který v Duchu zákonů píše, že v demokracích "se moc lidu zaměnila za jeho svobodu", a shledává, že při nástupu moderní doby se země na evropském kontinentě neřídily teorií Montesquieuovou, ale že přijaly Rousseauovu. Proto většina ústav pořádaných za napůl nebo zcela demokratické má za cíl naprosté podřízení individuální svobody vůli většiny. A tak, říká Eötvös, je pojem svobody ztracen a ústavy označující svobodu za nezadatelné právo každého člověka neposkytuje jednotlivci žádnou záruku, která by ho před mocí státu chránila.

Jaký je oproti tomu anglický výklad pojmu svobody?

Francouzská revoluce vstoupila do boje proti absolutistické monarchii. V Anglii však byla královská moc již dlouhá staletí omezená. Práva jednotlivce, nedotknutelnost soukromí a osobní svoboda byly zaručovány pevnými institucemi, jež zároveň garantovaly i rovnost občanů. Podle anglického výkladu je základem svobody absence neomezené moci a rovnost znamená stejnou svobodu pro každého jednotlivce.

Eötvös se přidržuje anglického pojetí svobody a ztotožňuje ji se svobodou individuální. Nutno poznamenat, že osobní svoboda jakožto základní princip vede v poslední instanci k anarchii. Eötvös toto konečné nebezpečí odvrací dvěma argumenty, jednak že jednotlivec nemůže být svobodný jinde než

v nějakém společenství, uprostřed společnosti, jednak že stát má jediné pole působnosti, jedený úkol, totiž zajistit bezpečnost. Poté co probral protikladnost francouzských a anglických zásad, studuje rozdíly mezi starou a novou dobou. Odhaluje, jak tehdejší, jemu současná Francie měla totožné pojetí svobody s antikou: nikdy se nemluvilo o osobní svobodě, vždy jen o účasti na moci. Z toho vyplývá, proč se slovo demokracie vykládalo jinak než u klasiků moderního liberalismu, k nimž Eötvös patřil. Poněvadž pro antické myslitele byla moc vždy absolutní, šlo jim prostě jen o vymezení, kdo ji vykonává. V tomto smyslu je demokracie vládou mnoha. Antičtí autoři pak ukázali, že takový stav dříve či později vede k despocii. Aby se jí vyhnuli, vytvořili mimo jiné model smíšené vlády, což není nic jiného než změň principu monarchie, aristokracie a demokracie.

Slovo demokracie tedy v současnosti nachází dvojí odevzdu: jedna je úzce svázaná s antickým pojetím demokracie, druhá s výsadami osobní svobody. Podle ní neznamená to slovo vládu mnoha, ale omezení moci.

V duchu starého antického výkladu slouží stát k tomu, aby lidu ukazoval správnou cestu. Stát vposledku dobré funguje, jestliže poslouchá moudré rady a řídí se správnými zásadami, jejichž uplatnění zaručí, že lidé budou rovněž žít správně.

Eötvös se oproti tomu domnívá, že stát lidem nijakou správnou cestu ukazovat nemá. Argumentuje věcně: stát nemůže ukazovat vůbec žádnou cestu, ani správnou ani špatnou. Jakmile se stát snaží lidí přinutit, aby se určitou cestou vydali, lidé se bouří. Dlouze vykládá o neúspěchu Napoleonově /i o neúspěchu režimů, které po něm následovaly/ v oblasti státní výchovy. Vždy byla snaha svěřit vzdělávání úředníkům věrným režimu a výsledek byl trvale v protikladu k očekávání. V minulosti učinili tutéž zkušenosť jezuité. Eötvös neustále dokazuje, že systémy ideologické výchovy byly vždy odsouzeny k neúspěchu. Zdá se, že z toho má radost. Tato část knihy je velmi příjemná na čtení, ale neobsahuje podstatu jeho pojetí, totiž že lidé si svou životní cestu, dobrou či špatnou, musejí vybrat sami, že je to jejich nejzákladnější a nejnezadatelnější právo. Stát do toho nesmí zasahovat, musí jen zaručit, aby se svou cestou mohli vydat.

A tak se vracíme k základnímu principu, že úkolem státu je zaručit bezpečnost. Kdo takovou definici uslyší, bude nepochyběně myslet na bezpečnost osobní a na bezpečnost majetku. Ano, stát samozřejmě musí dbát na to, aby občany nikdo nevraždil a neokrádal, ale Eötvös myslí zároveň i na bezpečnost

morální a kulturní. Z jeho pojetí vyplývá, že v každém dobré řízeném státě musejí existovat nejen veřejné školy spravované státem či obcí, ale též školy církevní a soukromé; ve státních pak nelze děti vychovávat, ale toliko vzdělávat, nelze jim vštěpovat takové či onaké pojetí světa, ale je třeba jim dát vědomosti, aby samy dokázaly vést svůj život podle svých představ.

Eötvös tvrdí, že zdrojem jeho pojetí je křesťanství, nebo spíše, že jeho pojetí je celkově vzato křesťanské. Slovo moderní nemá u něho běžný význam. Osvícenští myslitelé i pozdější stoupenci nejrůznějších socialistických či komunistických směrů pojímají dějiny tak, že po Athénách, kde vlády jas a svobody, přišel temný, zpátečnický středověk, ten že vystřídala opět jasná renesance, potom se situace znova zhoršila během barokní protireformace a pak se podle některých trvale zlepšila díky osvícenství, jiní se zase domnívají, že po osvícenském věku se sice dostavilo tmářské změšláčtení, že ale dnes či zítra se jasná pravda opět prosadí.

Antiku chápe Eötvös jako svět sám pro sebe; potom se však v jistém okamžiku mezi Ježíšem a svatým Augustinem či mezi Ježíšem a svatým Tomášem Akvinským zrodil svět naprostě jiný, ve kterém stále ještě žijeme, a to podle stejných principů a stejného pojetí. A co tehdy počalo, pozvolna se vyvinulo a pokračuje ve svém vývoji dál.

Hlavním rysem západní civilizace je podle Eötvöse vypracování principu osobní svobody. Objev a uchování této zásady spojuje s křesťanstvím a právě v tomto smyslu mluví o křesťanské civilizaci. Domnívá se, že se zárodky nového pojetí projevily již v poslední fázi antické filosofie, že se ale skutečně prosadily teprve prostřednictvím filosofie křesťanské.

Základem tohoto pojetí je jednotlivec. Člověk stojí před Bohem sám, pravým cílem jeho života je hledání spásy. Společenské uspořádání může toto hledání usnadnit nebo znesnadnit, jednotlivec je ale vždy musí vykonat sám. Křesťanští filosofové od svatého Augusta po svatého Tomáše Akvinského a Suarezu se stále tázali po spravedlivém společenském řádu. Všichni se shodli, že společenský řád je spravedlivý, jestliže jednotlivci zajišťuje úplnou svobodu svědomí, t.j. jestliže mu dovolí hledat svou spásu podle vlastního přesvědčení. V tom už je implicite obsaženo i křesťanské pojetí rovnosti: všichni jsou si rovni v hledání pravé životní cesty.

Stejně tak je součástí křesťanské politické filosofie požadavek morálního státu, což staví do popředí princip legitimity. Moc je legitimní jen tehdy, když splňuje morální požadavky; moc nebo stát, které morální nejsou,

nejsou legitimní, a musí proto být nahrazeny. Všechny tyto myšlenky, zdánlivě velmi nové, byly přítomny již ve středověkých hnutích a povstáních. Moderní je argumentovat jimi.

Druhá strana problému je historická a institucionální. Církev, nezávislá na státu, vystupovala od samého počátku jako duchovní moc vůči moci pozemské. Bylo vyhlášeno, že světská moc nemá právo zasahovat do duchovních záležitostí. Eötvös si uvědomuje, že církev v důsledku toho usilovala nastolit uvnitř své říše přísnou duchovní diktaturu. To se jí však podařilo jen napůl, neboť nedokázala potlačit rozdílné názory projevující se přímo v jejím lůně.

Dalším charakteristickým systémem středověké civilisace je jednota založená na pluralitě národů. Ta je též svázaná s křesťanstvím. Křesťanstvo a církev jako jeho institucionální predstavitelka vytvářely mezinárodní jednotu, v jejímž prostředí se konstituovali předchůdci národních států. Pohyb a přeměna mohou existovat, jedině když se jednotlivá společenství navzájem ovlivňují a zúrodnují, říká Eötvös. Nejlepším historickým příkladem toho je právě vzájemné ovlivňování středověkých národů. Nikdo se nemůže sám od sebe oplodnit. Společenství uzavřené jen do sebe je odsouzeno ke stagnaci. Na druhé straně ale k tomu, aby se rozdílná společenství navzájem přínosně ovlivňovala, je zapotřebí několika podmínek. Jednou z nich je existence něčeho jako společný jazyk a nad to je nutné, aby cizí prvek, který národy přijímají, obsahoval i něco společného, aby nebyl jako cizí roub, který buď zničí organismus, nebo je sám organismem zavržen. Novinka se musí lišit od běžného, ale aby mohla být přijata, musí mít i některé důvěrně blízké rysy. Pro středověkého člověka jednotu oproti rozdílům představovala právě církev a křesťanství. Mluvili jsme výše o společném jazyce v přeneseném smyslu, ale tehdejší kulturní obec měla doslova společný jazyk: latín. Jinou podmínkou výměny a styků mezi společenstvími je svoboda pohybu. Po celý středověk se lidé pohybovali volně, volně chodili ze země do země, poznávali tam a šířili novinky technické i sociální, nové myšlenky.

Po celý středověk je přítomna idea autonomie. Eötvös se domnívá, že je výsledkem nikdy neskončeného boje mezi církví a státem. Autonomií nemyslí pouze místní či územní samosprávu, ale zahrnuje pod ni i autonomii rozličných společenských sdružení, od náboženských řádů až po kusecké gildy. Domnívá-li se, že myšlenku nezávislosti posiloval boj mezi církví a státem, pak se rozhodně nemylí. Na podporu toho tvrzení známe mnoho příkladů, kdy se církev spojovala s městy proti panovníkům, což městům dodávalo na postavení a posí-

lovalo je. A často docházelo též k opačnému případu. Ale není nejdůležitější znát příčiny onoho jevu; důležité je si uvědomit, že středověk byl světem korporativní samosprávy. Takový svět nám může připadat roztříštěný, chaotický, anarchický, není uspořádán podle jednotných zásad, a proto není přehledný. Má podobu tehdejších gotických katedrál, na nichž obdivujeme stavitecké umění teologů, ale kde si zároveň připadáme ztracení jako v labyrintě přeplněném záhadnými věcmi, které tam stojí bez jakéhokoliv důvodu, a tisící detaily bez jakéhokoliv funkce. Je to svět zároveň naplánovaný i neuspořádaný: skoro každá skupinka, žárlivě střežící svou nezávislost, má vlastní program. Stejně tak lze mluvit o celkových programech na úrovni států, měst, katedrál. Ale takové velké plány musela podporovat množství menších plánů, navzájem na sobě nezávislých.

Evropská civilisace, která je podle Eötvöse křesťanská, tedy usiluje o osobní svobodu. Chce vytvořit stav, v němž má člověk volnost i čas věnovat své vlohy dosažení vlastních cílů. Rovnost umožňuje dopřát svobodu všem, národnost povyšuje princip osobní svobody na úroveň celého lidu. Tato křesťanská civilizace dosud nesplnila své poslání, neboť žádného z výše uvedených cílů nebylo ještě dosaženo.

Eötvös se domnívá, že křesťanské myšlenky pronikly téměř do všech oblastí evropského života s výjimkou státu.

Evropské státy dosud nepocítily vliv křesťanských zásad. Jejich vývoj se naopak vyznačuje růstem, ba expansí státní moci, která usiluje o neomezenost. Leč převaha státu a individuální svoboda se navzájem vylučují.

Ve vlastním středověku křesťanské myšlenky státní strukturu ještě ovlivňují, ale od té doby začínají vládci usilovat o absolutní moc, vydávajíce se za ztělesnění principu rovnosti. Principy státu a rovnosti kladou proti principům civilisace a individuální svobody. V 16. století vycházejí politické studie přejímající myšlenky starších římských rozborů; později byly tyto ideje ovlivněny idejemi antické republiky. Jde o následující zásady: vyzdvihování veřejného dobra /Salus rei publicae suprema lex esto/ a podřízení morálky, práva i osobní svobody absolutní moci státu. Tento vývoj se zavírá principem suverenity lidu. Až do Francouzské revoluce spělo vše k podpoře neomezené moci monarchie, po Francouzské revoluci k neomezené moci lidu. Morální zábrany se prolomily. Odboj proti tyranovi se ještě mohl pokládat za ctnost, protestovat proti moci lidu je zločin. Zradit přítele veřejné mínění za monarchie odsuzovalo, za vlády lidu je udavačství ctnost.

Podle logiky Eötvösovy by tedy i nevyhnutelné vítězství socialismu a komunismu bylo přímým důsledkem takového pojetí. Znamená-li svoboda nepřítomnost jakékoliv státní moci, jož by se nevykonávala jménem lidu, a rovnost zase naprostou podřízenost všech lidí vůli lidu, pak je požadavek naprosté rovnosti ve všech ohledech oprávněný. Vliv stran, které mezi sebou soupeří o moc, samozřejmě závisí na hmotných prostředcích, jimiž disponují, a jejich vůdcové jsou zajisté zpravidla příslušníky nejvyšších a nejvzdělanějších vrstev. Není pak přirozené, že znevýhodnění jednotlivci útočí na nerovnost v sociálním postavení danou bohatstvím? Nutně pak dojdou k přesvědčení, že rovnost v politických právech závisí na rovnosti materiální.

Rovněž despotismus připadá Eötvösovi jako další logický důsledek. Neomezenou moc lze prosadit jedině režimem, který sám neznámezí. Všeobecné rovnosti se nejlépe přiblížíme, jestliže jenom jediný člověk činí výjimku, slovem: despotismus je nevyhnutelným výsledkem komunistických principů. "Vítězství komunismu bude v každém případě ~~vítězství~~ despocie."

Komunismus je utopie. "Zásadní rozdíl mezi dobrou ústavou a utopií spočívá v tom, že účinná ústava podporuje blaho občanů, kdežto utopie musí od příslušníků státu odvracet neštěstí. V každé utopii proto musí mít stát absolutní moc, aby přinutil ke štěstí jednotlivce, který by, vykonávaje svou vlastní vůli, mohl snadno upadnout do neštěstí."

Strážcem principů je nutně policie.

"Jestliže jsme až dosud stavěli sochy a chrámy ideálům, pak stane-li se bohem rovnost, bude policie jejím nedůstojnějším kněžstvem; bude dbát na úctu k ní, bude dohlížet na každého od kolébky až po hrob, bude špehovat jeho činy, by i myšlenky, zabrání, aby osobní svoboda nepřerostla pevně stanovené meze a aby duch nevylézal z brázdy vyorané kompetentním výborem. Policie je čepem ústavy, která oslavuje ideál rovnosti všech občanů."

Eötvös nespojuje přechod k takovému despotickému socialismu výhradně s revolucí; doveče si představit i mírovou cestu. Cituje odstavce 1.3 a 8.8 francouzské ústavy z listopadu 1848, které zaručují osobní svobodu, právo na soukromí, právo shromažďovací a svobodu vzdělávání s výhradou, že tyto svobody mohou být zákonem omezeny.

Kdo vydá takové zákony? Kdo může ony svobody omezit? Parlamentní většina - a ta není zodpovědná. V roce 1850 Eötvös píše, že absolutistické státní moci se vymyká toliko majetek.

Leč zůstává-li svobodný pouze majetek, jak mohou majitelé hájit své vlast-

nictví? Když už parlamentní většina disponuje vším, proč ne též majetkem?

V Eötvösově době jsou ve většině zemí železnice ve státním vlastnictví. Tvrdí se, že jejich provoz a výstavba jsou v zájmu celého společenství, a nелze je proto svěřit soukromým podnikům.

Ale dát lidu levné potraviny je tím spíše veřejným zájmem, píše Eötvös. Odvoláme-li se na něj, musí stát vyhlásit monopol na obchod s obilím, stanovit pevné ceny chleba, jakož i příjmy producentů obilí. Skutečně však stát zajistí výživu lidu, jedině když se stane vlastníkem pozemků, poté co odškodní bývalé vlastníky. Jde to velmi snadno: stát se zadluží a pak stanoví cenu půjček. Ještě účinnějším prostředkem jsou daně. Parlament má právo ukládat daně i rozhodovat, jak se rozdělí mezi obyvatelstvo. Struktura současněho státu vyžaduje, aby jeho rozpočet rok od roku vzrůstal, což s sebou přináší i růst daní. V demokratických zemích se zdá logické, aby bohatí platili větší daně než chudí. A tak daně umožní dospat k opravdovému komunismu, říká Eötvös. Bohatí se ani nebudou bránit, neboť se už dávno domnívají, že požívají větších práv.

Za předpokladu, že soudobé tendenze potrvají a budou pokračovat daným směrem, budou evropské země neodvratně směřovat ke komunismu, despotismu a policejnímu státu.

Přesto ale Eötvös nevěří, že by evropská civilisace spěla do hrobu. Věří, že je silná a domnívá se, že svou krizi přežije. Tvrdí pouze, že kdyby se lid evropských zemí umírněně držel zásad, které on rozebral v prvním svazku své knihy, byla by jejich civilisace skutečně odsouzena k zániku.

Právě jsme použili slova "lid". Eötvös se ve druhém svazku zamýšlil nad tím, co vlastně chce ten lid, na který se tehdejší politikové tolik odvolávali.

"Ptáme-li se, kdo že si žádá naprostou rovnost, odpovídí nám, že veškerý lid. Ale kdo patří do toho lidu? Podle uvažovaného pojetí tvoří lid všichni obyvatelé Francie s výjimkou šlechty, duchovenstva, poslanců, úředníků, kapitalistů, majitelů pozemků, majitelů nemovitostí, kvalifikovaných dělníků, vědců, věřících katolíků, kteří nechtějí vydat církev státu, tedy s výjimkou většiny. Lid potom tvoří nejhůře znevýhodněná vrstva městského proletariátu. Lze předpokládat, že jejím příslušníkům by rovnostářské rozdělování výrobků neuškodilo."

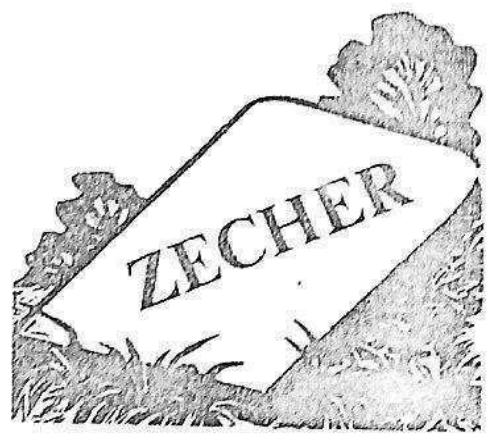
Eötvos dlouze ukazuje, že i tato nejnižší vrstva obyvatelstva si váží svobody a že rovnost považuje za prostředek, jak jí dosáhnout. Na objasnení

jeho úvah stačí jediný citát:

"Říká se, že zdrojem veškerého zla je volná soutěž a o jejích hrůzných následcích se napsaly dojemné knihy. Paříž i jinými městy pochoduji přívoď s prapory a hesly o organisaci práce. Ale kdyby se jim ji někdo pokusil zavést, viděli bychom, jak by ji přijali."

Po sto třiceti pěti letech víme velmi dobře, jak je tento návrh mezi lidem neoblibený.

Istvan Kemény redigoval svůj článek francouzsky pro časopis *L'autre Europe* se sídlem v Paříži, kde vyšel r. 1988 v dvojčísle 15-16.

PROLOMIT MLČENÍ

O kontinuitě a diskontinuitě ve výzkumu holocaustu

Raul Hilberg / Alfons Söllner

Raul Hilberg, nar. 1926 ve Vídni, je profesorem politických věd a historie na vermontské universitě v Barlingtonu /USA/. Je autorem fundamentální práce o holocaustu *The Destruction of the European Jews* a celé řady dalších knih a statí. Jako znalec této problematiky vystupuje i ve filmu *Šoah* francouzského režiséra C. Lanzmanna.

Alfons Söllner: Pane Hilbergu, při sledování faktorů, které vedly k úspěšnému výzkumu holocaustu narážíme vždy znova na židovské uprchlisy před Hitlerem, tedy na potenciální oběti. Jak se tato souvislá linie, pro níž je charakteristické, že nebyla v Německu přítomna, zapsala do vaší intelektuální biografie, do biografie člověka, který jako chlapec v poslední chvíli odesel z nacionálně-socialistické Vídně?

Raul Hilberg: V roce 1947, když jsem ještě studoval, navštěvoval jsem seminář Hanse Rosenberga "Vznik národního státu", který se zabýval dějinami byrokracie v Německu, Francii a Anglii. Rosenberg, odborník na pruskou byrokraci, mě silně ovlivnil a já se začal zajímat o byrokraci. Asi o rok později jsem přišel na Columbijskou universitu a zapsal si kurs Franze Neumanna o německém vládním systému. Neumann pojál toto téma historicky, zpracoval samozřejmě nacionální socialismus a končil několika poznámkami o vojenské vládě. Ještě silněji mne však ovlivnila kniha Franze Neumanna "Behemoth", která vyšla v roce 1944 ve druhém vydání.^{1/}

Převzal jsem jeho představu, že v nacionálním socialismu existoval "ne-stát" ovládaný čtyřmi vládnoucími elitami; tradičními - armádou a státní službou a novějšími - hospodářstvím a stranou, které neoperovaly na jednotném racionálním základě, který spojuje s jediným zákonodárcem nebo ústavou. K tomu přirozeně dodal, že kdyby Německo existovalo ještě deset let, prosadil by se nepochybně primát strany a že by se patrně přiblížilo sovětskému modelu. Měl jsem už tehdy představu, že budu psát o vyhlazení Židů. Toto téma bylo tehdy mírně řečeno tabu, nikdo na něm nebyl opravdu zainteresován. Oficiálně jsem byl student v oboru "public law" /veřejného práva/. Měl jsem před sebou obtížné rozhodování. Přesel jsem uvažovat o perspektivě svého povolání a rozhodnout se pro právnický nebo politologický směr. Současně jsem se však už upjal na své téma...

AS: ... na základě vlastních zkušeností?

RH: Možná, že to bylo na základě mých dětských zkušeností z let 1938-39, ale pravděpodobněji proto, že jsem byl v roce 1945 s armádou v Německu a shodou okolností jsem byl ubytován v Hitlerově soukromé knihovně na Königsplatzu v Mnichově, obklopen troskami Třetí říše. To všechno mě přivedlo k tomu, že jsem opustil mezinárodní právo a založil své zkoumání spíše na empiricko-faktickém základě. Znal jsem několik dokumentů, které sehrály roli v Norimberských procesech, Göring atd., a některé další. Koncem roku 1948 jsem sebral odvahu, zašel za Franzem Neumannem a navrhl mu téma seminární práce, což neodpovídalo tak zcela pravdě, protože ve skutečnosti jsem chtěl na toto téma napsat knihu - později z něj vznikla má diplomová práce. Téma znělo: "Role veřejných služeb při vyhlazování Židů". Bylo to proto, že už tehdy jsem měl dojem, že tento vyhlazovací proces měl vyloženě byrokratický charakter. A byl bych se vsadil, že většina důkazního materiálu bude pocházet z nařízení, zpráv, dopisů atd. Franz Neumann byl velmi zaměstnaný člověk, měl na starosti víc doktorandů než kterýkoliv jiný profesor v departmentu. Jeho sekretářka udělovala termíny na 15 minut.¹ Rozhovor tedy nemohl být dlouhý, bylo třeba ihned přejít k věci; kromě toho nedoslýchal a i z toho důvodu se vyhýbal delším konverzacím. Vstoupil jsem tedy a předložil mu svůj projekt. Neřekl ano ani ne, ale začal řvát, jak občas dělával: "Vy jste samozřejmě slyšel o Schegelbergerovi!" Já na to: "Neslyšel." Pak mě poslal do 14. patra knihovny, kde byl uložen materiál z Norimberku. Našel jsem zápisy procesů proti Altstötterovi, Schegelbergerovi a jiným. Jakmile jsem začal číst, cítil jsem se být naprostě ztracený. V této situaci nabyla pak pro mne důležitost kniha jiného emigranta, Arnolda Brechta "Německý správní systém". Z ní jsem se dověděl o některých detailech, např. co to byl referent.²

Tak tedy má diplomová práce o ministerstvech měla rozsah asi 250 stran, obsahovala rané pojetí mých závěrů a jednu kapitolu, kterou jsem vyjmul... K tomu musím podotknout: když se mnou Neumann probíral shrnující kapitolu, řekl nejprve: "To je dobré, takhle to můžeme nechat," - dokud se nedostal k úseku o chování Židů. Pokud si vzpomínám, řekl tehdy: "To je neúnosné, to musíte vyjmout." Neuvedl žádný vědecký důvod, neřekl: "Je to nesprávné", ale jen: "to je neúnosné!"

AS: Dovolte mi, abych vás přerušil a ocitoval poslední větu vaší diplomové práce, kterou jsem si zapsal: "Možná, že to byl nejsignifikantnější aspekt vyhlazovacího procesu, že z obětí učinil vykonavatele jejich vlastní

záhuby."^{3/} Neumannova pozoruhodná reakce se patrně vztahovala na takovéhle věty. Šlo zejména o psychologické a morální otázky. Je možné, že Neumannovo váhavé chování se vztahovalo k celému tomuto tématu a jeho odmítavá reakce na tento speciální problém židovského chování vycházela z toho, že tušil, co z vašeho bádání vzejde, že ve svých teoretických úvahách o vládnoucí struktuře národního socialismu došel k témuž hrůznému závěru, který pak musel od sebe odsunout právě proto, že byl příliš hrůzny, prostě nesnesitelný pro německého Žida jeho generace?

RH: Je pro mne nyní z cístu obtížné posoudit, co se v něm tehdy odhrávalo. Možná, že něco napoví mé bezprostřední reakce: byl jsem dost rozzlobený, byl jsem ve svém myšlení patrně američtější než on, myslil jsem si: "Pravda musí vyjít na světlo a jestliže ji dnes potlačíme, zítra zvítězí." Považoval jsem to za politickou cenzuru, se kterou jsem pak později mohl i já své zkušenosti, když byla neustále odsouvána publikace mé knihy. Myslím, že v tomto ohledu se Neumann zachoval jako každý jiný, židovství hluboce zavázaný člověk. Na první pohled se sice nezdál být takový, ale ve skutečnosti byl. Analyzoval arizaci a likvidaci židovského majetku zcela přesně jako prostředek, kterým se dále stupeňuje sjednocující tendence německého průmyslu, ale nedokázal se otevřeně podívat na skutečnost, že židovský národ jako takový byl zničen, a nebyl schopen uznat veskrze byrokratický charakter tohoto vyhlazovacího procesu...

AS: Zobecnili byste tuto kritiku třeba takto: Kdo mluví o funkciích antisemitismu, kdo jako marxista například analyzuje arizaci jako ekonomickou funkci, je na špatné cestě. Nemůže pochopit vyhlazovací proces jako takový a zejména ne historii obětí

RH: Ne, tak daleko bych nešel. Sdílel jsem přece s Neumannem významné předpoklady, například hypotézu, že vyhlazení Židů lze pochopit jen tak, že nejdříve bude analyzováno chování Němců. To znamená, že sice existuje vlastní židovská historie, že je to však historie reakcí vůči německým opatřením. Považoval jsem za metodicky nepřípustné zkoumat židovskou historii odděleně od německých opatření. Psát o židovském chování znamenalo tedy analyzovat nejprve chování pronásledovatelů. To byl můj specifický přístup, i když už Poliakov ve Francii a Reitlinger v Anglii se zabývali přibližně stejným nářtem a sledovali podobné myšlenky.^{4/}

AS: Ve vašich formulacích vystupuje jeden rys, který lze spolu se Sartrem označit jako shrnutí, jako podřízení jednotlivých rysů společnému hledisku. Na důkaz chci přečíst několik vět z vaší knihy, z kapitoly "Reflections" a to z posledního a konečného vydání z roku 1985. Označujete vyhlazování za strojový proces a užíváte přitom velmi abstraktních pojmu: "Vyhlazení Židů byl totální proces, svým rozsahem srovnatelný s moderní válkou, s mobilizační nebo s celkovou národní obrodou... Tato mašinerie vyhlazování se z hlediska strukturálního podobala organizaci německé společnosti jako celku; rozdíl byl jen jednou z funkcí. Mašinerie vyhlazování bylo organizované společenství v jedné ze svých specifických rolí."^{5/} Podobné formulace silně, téměř doslově připomínají pasáže Neumannovy knihy "Behemoth". Jestliže se jeho analýza zakládá na ideji celkové rationality, která je současně technická a destruktivní a v tomto smyslu iracionální - o tom přesně přece vypovídá pojem "ne-státu", hrůzný obraz Behemota - není snad něco podobného i ve vaší práci?

RH: Nevím, jestli tohle všechno je obsaženo v knize Behemoth, ale jestliže je, pak máte pravdu. Poznávání je proces, který probíhá často neuvědoměle.

AS: V této souvislosti je třeba uvést další jméno: Hannah Arendtová. Jestliže vám dnes její kritikové vyčítají, že opakujete chyby Hannah Arendtové, zejména její knihy o Eichmannovi^{6/} jaké je vaše stanovisko k její analýze totalitarismu, která se o její vědecké renomé zasloužila více než její kniha o Eichmannovi? Čemu jste se naučil z její knihy o totalitarismu z roku 1951?

RH: Ničemu. Tu knihu jsem zahodil. Byla přirozeně na seznamu knih Columbijské university, takže jsem se s ní seznámil. Ačkoliv byla tolik diskutovaná, politology nebyla brána vážně a pro mne byla bezcenná.

AS: Mám na mysli poslední kapitolu o struktuře koncentračních táborek, v níž Hannah Arendtová předkládá tezi, že této struktuře bylo vlastní, aby oběti musely pracovat pro sebe samy a tak transformovat lidskou přirozenost. Není to snad blízké vaší analýze, že reakce obětí je třeba chápát jako součást vyhlazovacího procesu?

RH: Budiž, ale o vlivu tu přesto nelze hovořit. Věta, kterou jste ocitoval z mé diplomové práce, byla napsána dva roky předtím, než byla napsána kniha Hannah Arendtové. Čeho jsem použil, byla Bettelheimova stať o "totálních situacích"^{7/}, ale nic z Hannah Arendtové. Ta kniha vlastně vůbec není o totalitarismu, je v ní sice nějaký materiál o něm, mluví se o něm, ale nic

neví o nějaké jeho struktuře...

AS: Proto se také nemůže dařit srovnání mezi nacionálním socialismem a sovětským režimem.

RH: Toto srovnání je velmi obtížné a dodnes nebylo opravdu provedeno. Co se týká mého vztahu k Hannah Arendtové, je všechno právě naopak: ona znala a použila mé práce, což je v knize "Banalita zla" zcela evidentní.

II.

AS: Zatímco kniha Hannah Arendtové o Eichmannovi se stala mezinárodní senzací, která se nezastavila ani před Spolkovou republikou, vaše kniha *The Destruction of the European Jews*, která vyšla anglicky v roce 1961, zůstala nepřeložena.^{8/} Co jste cítil vůči tomuto očividnému nezájmu německého publiku, které bylo přece vašimi výzkumy v určitém směru více dotčeno než oběti holocaustu? Jak si vysvětlujete toto dlouhé nepřijetí vaší práce v kultuře, která se přece musela hlásit k překonání své minulosti, měl-li být její obrat k demokracii považován za hodnověrný? Přiznávám, že tato otázky jsou ovlivněny tlakem aktuálních problémů, které jsou vám jistě známy. Takzvaná diskuse historiků, která právě probíhá, je ovšem pouze posledním vyvrcholením obtížných pokusů uzavřít s vlastní minulostí smír, tedy jakési národní strategie "normalizace", jejíž cynismus spočívá v tajném či veřejném ztotožnění jednajícího a oběti. Zdá se mi, že nemůže být silnější argument vůči takovým tendencím než práce, jako je vaše kniha, právě proto, že se soustřeďuje na stranu pronásledovatelů a tím předem vylučuje falešné ztotožnění. Mohli by se Němci v 50. a 60., ale ještě i v 70. letech poučit z vašich prací víc než se skutečně poučili? Nemám na mysli pouze fakta o organizaci holocaustu, ale zejména teoretický přístup, který vaše práce obsahuje.

RH: Zvládnutí minulosti, resp. její vytěsnění je velmi souhrnná otázka. Dovolte mi proto začít výrazně profesionálně a prohlásit, že práce srovnatelná s mým zaměřením nebyla v Německu možná už proto, že nebyly k dispozici dokumenty. Fond dokumentů, jdoucí do milionů byl uložen v Alexandrii ve Virginii, a v Německu do poloviny šedesátých let opravdu nebylo mnoho k nalezení, teprve mnichovský Ústav pro současné dějiny a Spolkový archiv v Koblenzi teprve začínaly se sběrem dokumentů. Takže snaha o výzkum v pravém slova smyslu by ve čtyřicátých a padesátých letech měla v sobě cosi nereaльнěho. Současně však musím podotknout, že v Německu nebyla asi ani do-

statečná touha po takovém výzkumu. Byla tu sice skupina kolem Krausnicka^{9/} a Kogonův "Stát SS", napsaný již ve čtyřicátých letech, byl prvním vážným pokusem přiblížit se tomuto tématu. Něco pak vyšlo ještě od mladých lidí jako je Broszat, kteří zpracovávali dobrozdání pro NS procesy a pro jednání o odškodné. Teprve na tomto pozadí je možno položit otázku, proč má kniha nebyla přeložena alespoň v šedesátých letech. Mohu ještě dodat: můj americký nakladatel prodal mou knihu prostřednictvím agentury nakladatelství Droemed-Knaur v Mnichově, které zaplatilo zálohu a zahájilo překlad. Později však byl projekt zastaven.

AS: Kdy to bylo a proč?

RH: Muselo to být v roce 1964. Důvody, které nakladatelství Droemed-Knaur uvedlo, spočívaly v mé "teorii kolaborace", jak ji nazvali. To, že jsem psal o chování Židů a způsob, jakým jsem o něm psal, mohlo prý oživit antisemitské resentimenty, např. v Deutsche National-Zeitung. Pochyboval jsem o těchto důvodech: že by skutečně objevili obsah mé knihy, až když bylo přeloženo 300 stran? Jádro problému spočívalo spíš v tom, že se mezičím objevila kniha Hannah Arendtové o Eichmannovi, která vyvolala četné spory, a bylo proto lepší ušetřit si podobné potíže s mou knihou. Uvažme také, že to byla doba prvních velkých procesů, že byly nastoleny otázky promlčení či pokračování procesů. Myslím, že tohle byly skutečné důvody.

AS: Vaše úvahy směřují očividně k tezi vytěsnění, jak ji rozvinuli Adorno a Mitscherlich.^{10/} K potvrzení toho ocituji pasáž, která zřetelně dokládá jak provokující byl Váš způsob myšlení a argumentace pro kulturu vytěsnění minulosti: "Abychom postihli celý význam toho, co tito lidé dělali, musíme pochopit, že nešlo o individua se specifickými morálními představami. Byrokraté vtažení do vyhlazovacího procesu se ve svém morálním pojetí neodlišovali od zbytku obyvatelstva. Německý vykonavatel nebyl žádný zvláštní Němec; co by se dalo říci o jeho myšlení, se nevtahuje jen na něho, ale na Německo jako takové." Vezmeme-li tyto věty doslova a dodáme-li k tomu, jak silná byla kontinuita mezi nacionálním socialismem a Spolkovou republikou právě v oblasti byrokracie, znamenalo by přijetí této analýzy doznání, že Spolková republika by byla demokracií bez demokratů. Co z toho vyvozujete pro politickou kulturu Spolkové republiky, jak hodnotíte její historické základy jako vědec, který se téměř celý svůj život mučí poznáváním takovýchto německých kontinuit? Jak se díváte na morální vybavení Spolkové republiky dnes?

RH: Kontinuita je problém velkých rozměrů nejen akademicky, ale i prakticky a jeho pozorování mne fascinuje. Neváhal bych hledat souvislosti s cha-

rakterovou strukturou, která se u celého obyvatelstva znovu objevila v hitlerovské době, tedy cosi jako vertikální linku. Co jsem dosud nezkoušel, je horizontální linka, kterou by bylo možno vést od 16. století až do roku 1987. Tde je v dějinách neumírají snadno, co se jednou stalo, přenáší se dál a může být někdy použito.

Vím samozřejmě, jak rychle spadla v roce 1945 opona, že to byla dramatická proměna, která byla Německu vnučena. Bylo tu však také něco ze zcela praktických důvodů, co by se dalo nazvat zákazem mluvení: s výjimkou vlastního domova se nikde nesmělo vyslovit, co si člověk doopravdy myslí. Mně, který jsem přišel ze Spojených států, byla nápadná třeba veliká proměna architektury: nesměla už být masivní, protože by připomínala nacistické období, přestalo existovat řečnické umění, protože jako takové bylo podezřelé z nacionálního socialismu. Manifestovala se tu vědomá a horečná vůle zhmotnit se minulostí. Po návštěvě Bittburgu už mne nyní však nepřekvapí, když někdo řekne: "Teď mohu mluvit, teď se mohu osvobodit srovnáním s Ruskem..."

AS: Co byste řekl tezi, že vlastní tlak, který je hnací silou diskuse historiků, nevychází už vlastně z nacistické éry, ale z éry poválečné, kdy se v padesátých a šedesátých letech promeškalo hledání vztahu k minulosti; tedy už v době, kdy k tomu měl každý dostatek svobody.

RH: Jestliže taková možnost opravdu byla, kdo to měl udělat? Podívějte se, vždyť vytěšňování, potlačování pravdy existovalo už za Hitlera a později to pokračovalo. Vezměte si k ruce některou z publikací "Kdo je kdo" z padesátých nebo šedesátých let a podívejte se, co tam najdete o lidech, kteří byli u moci: viditelné mczery v popisu kariéry! Nikdo skutečně neuvedl, co dělal v temných letech třicátých a čtyřicátých. Vytěšňování v tomto smyslu byl naprosto rozšířený a všeobecný fénomen.

AS: Jestliže konstatujeme takovou kontinuitu vytěšňování, je ovšem třeba přísně rozlišovat mezi pochopitelnými psychologickými tlaky a mezi kritickou otázkou, zda byly opravdu tak nepřekonatelné. Jinak se přiblížíme dějinnému obrazu neokonzervativců, jejichž trik spočívá v tom, že z těchto psychologických tlaků vyvozuje spravedlnění tohoto vytěšňování. Mitscherlich tu rozlišuje mezi melancholií a smutkem, což ostatně neznamená, že podceňuje sílu vytěšňování. Naopak: tato síla byla tak velká, že v přetvořené podobě teprve umožnila enormní pokroky ve výstavbě.

RH: V Německu opravdu existoval smutek, ale byl to smutek pro ztraceného

syna, který padl ve válce, nebyl to smutek pro Židy, pro oběti pronásledování. Základní problém byl přece v tom, jak by se Němci mohli zbavit znamení koncentračních táborů, jak se osvobodit od rovnice: Německo = Osvětim. Test, který jsem měl možnost si udělat pomocí rozhovorů, nebyl ani u mladších lidí, kolem čtyřicítky, tedy u zástupců tzv. poválečné generace, zcela jednoznačný: i oni reagovali nezřídka téměř nepřátelsky, o starší generaci ani nemluvě.

AS: Předpokládejme, že byste měl jako politik napsat knihu o vývoji veřejné služby v západním Německu. Jak by vypadala vstupní kapitola o prehistorii západoněmecké byrokracie? Jak byste hodnotil její demokratickou integritu v padesátých a šedesátých letech?

RH: Napsal jsem malou knížku o německých železničářích, která vyšla v malém železničářském nakladatelství pod názvem "Zvláštní vlaky do Osvětimi"^{11/}, ještě dřív než byla přeložena moje základní práce. Pojednává výhradně o říšské dráze; ten námět mne fascinoval. Byl jsem nanejvýš udiven skutečností, že mezi dokumenty Norimberského procesu není nic o železnicích, mezi miliony dokumenty v Alexandrii, ze kterých jsem studoval již v roce 1951, není o tom ani jediná řádka! V průběhu doby jsem pak s velkým úsilím nashromáždil dostatek materiálu, a hle: mám před sebou snad nejvýstižnější materiál o veliké, zcela neideologické skupině lidí, která přímo spoluorganizovala vyhlazování Židů, byla však až dosud zcela přehlížena. Tato skupina je srovnatelná snad jen s pořádkovou policií. Proč? Přesně proto, že vypadali tak naprostě normálně. Mluví se o nacistických lékařích, o nacistických průmyslnících, ale je možno v tomto smyslu mluvit také o nacistických železničářích? Vždyť ten výraz nedává ani smysl. A přece: jak účinně realizovali transportní programy! Podívejme se nyní na vývoj personální struktury: v roce 1933 nenastal žádný zlom, ale ani v roce 1945; téměř všechno se zastavilo, ale železnice nikoliv; úředníci byli jednoduše dál povyšováni z rady říšské dráhy na vrchního radu až k řediteli Spolkové dráhy, tzn. že služební postup prostě pokračoval. Tady se skutečně objevilo to, co Hans Rosenberg nazval nezničitelností byrokracie. Adenauer, navzdory svým přednostem, umožnil, že se biblický výrok o čtyřiceti letech stal pro byrokracií pravdivým; nezaměstnával pouze Hanse Globkeho. Jsem ve Spolkovém archivu v Koblenzi a čtu si v dokumentech, přede mnou se vynořují jména: Friedrich Vialon například se stal státním sekretářem atd. Bez těchto lidí by ve Spolkové republice nebylo možno vládnout, nebylo by možno vybudovat armádu, soudy, železnice...

AS: "Ústava se mění, úředníci zůstávají!" zní německé politické přísloví. Mož-

ná, že tahle otázka je pro historika nevhodná, ale já ji přesto položím: Co cítíte ve vztahu k požadavku technické výkonnéosti, který bývá obecně a často naivně zaměřen na byrokracii - nebo se raději vyhnete zobecnění?

RH: Ne zcela, ačkoliv už při obhajobě mé disertační práce mne Wallace Sayre, odborník na americkou správu, varoval před vztahováním mých kritických reflexí na jiné země. Někdy si myslím, že skutečně existuje cosi jako "byrokratická kultura" jako taková. Už Rosenberg ve svém semináři doporučoval výzkumy anglického politologa Ernesta Barkera^{12/}, které poukazovaly na to, jak mnoho od sebe přebíraly navzájem různé byrokracie mezi lety 1660 - 1930: byla vynalezena a převzata všeobecná branná povinnost, byly převzaty progresivní daně z příjmů, kopírována francouzská diplomacie, přebírány německé vymožnosti atd. Na druhé straně už prosté srovnání mezi nacistickým Německem a fašistickou Itálií dokazuje velké rozdíly: i Itálie měla své byrokratky, ale je prostě nepředstavitelné, že by se chovali tak jako němečtí. Italští byrokraté neměli žádné zábrany být nevýkonné, zpochybňovat rozkazy. Naproti tomu v Německu neexistovala ta neproniknutelná hierarchie rozkazů; co však existovalo, byla jejich imaginace, předjímání očekávaného a pak jeho provedení, být za vysokou cenu. Bylo třeba pracovat hodně přesčas - tento dodatečný prvek je důležitý.

Často jsem se tázal, zda by americká byrokracie udělala totéž, zda by tak učinila anglická - nevíme to. Co však víme je, že mezi byrokraciemi jsou rozdíly a to do té míry, že jsou koneckonců součástí národního kolektivu, jemuž slouží. Následující srovnávací test umožnily objektivnější izraelského historika Daniela Carpiho^{13/}: popisuje osud Židů v Itálii obsazené části Jugoslávie, v Chorvatsku. Němci vyvýjeli na Mussoliniho nátlak, aby jim Židy vydal. Mussolini konečně napsal, že proti tomu nemá námitek. Když se tento dopis dostal do rukou italských generálů, ihned, zda to byli generálové četnictva nebo armády, reagovali takto: "Duce si nemůže myslet, že vydáme italské občany, a my nevíme, kdo v této skupině je Ital a kdo ne." Bylo nařízení zkoumání s tím výsledkem, že odtransportován nebyl nikdo. To bylo také "řešení problému". Klíčová otázka tedy zní: jak si mohl důstojník četnictva dovolit nevykonat rozkaz? Odpověď je jednoduchá: včel, že jeho představený ho bude krýt, a že by se ostatní důstojníci zachovali stejně. Když stáli Němci v Norimberku před soudem, slyšeli jsme neustále přesný opak: "Kdybych to neudělal já, udělal by to někdo jiný."

AS: Rozdíl je tedy v mentalitě, v kultuře, která ovlivňuje chování byrokrat-

cie. Šel bych ještě o krok dál a připojil bych se spíš k filosofické námitce, jak ji formulovali Horkheimer a Adorno ve své Dialektice osvícenství ve vztahu k technické rationalitě: vždyť i netotalitární občanská organizace mocí v sobě skrývá možnost, že by se mohla proměnit na nehumánní, protože požadavek výkonného jako takový směřuje k lidskému chování bez morálky. Považoval byste takovouto základní skepsi za přijatelný morální postoj ve vztahu k byrokratické rationalitě?

RH: Myslím, že ano.

III.

AS: Pane Hilbergu, někteří američtí kritikové vám vytýkají, že "svalujete vinu na oběti", že haníte oběti holocaustu nejen jako člověk a autor, ale celým svým "přístupem" - pojetím výzkumu a popisu, který se soustředuje na úlohu vykonavatelů, pronásledovatelů.^{14/} Bylo by pokračováním liconěvnosti, kdybychom nyní tuto diskusi zavedli do Německa, ale ona přesto vypovídá o důležitému adekvátní perspektivy, nebo ještě obecněji řečeno, o problému, jakým jazykem se vůbec může mluvit o holocaustu. Tento problém je implicitně přítomen téměř na každé stránce vaší výpovědi a mně, německému čtenáři anglického textu, byl obzvlášt nápadný, protože za anglické výrazy připojujete v závorkách velmi často německé ekvivalenty, nacistické výrazy, které jsou očividně těžko přeložitelné do cizí řeči. Jsou to pojmy jako "Endlösung", "beiseitigen", "vergasen" nebo "Sonderbehandlung". Tyto výrazy jsou směsicí nejvyšší nehumánnosti a technické neutrality, která ukazuje jednu z nejhorších vývojových možností, jakou se lidská mluva může ubírat. Jaký je váš vztah židovského emigranta z Rakouska k němčině vůbec a k nacistické němčině zvlášt, která se na vás valí z oněch dokladů. Jak se s tím dokážete vyrovnat?

RH: Otázka jazyka či slohu je velmi důležitá a její význam ještě poroste.

Možná že neexistuje vůbec žádný adekvátní způsob jak mluvit o holocaustu. Svým politologickým vzděláním jsem byl do jisté míry připraven pro práci s mechanickými pojmy a jsem vlastně produktem čtyřicátých a padesátých let, kdy technologická revoluce takříkajíc vstoupila do jazyka...

AS: Tomu nevěřím, možná bych měl pozadí své otázky hlouběji objasnit: vždyť to přece nebyl až Lanzmannův film Šoah, který postavil do popředí proti-

klad perspektivy obětí a perspektivy vykonavatelů. Zabýval jsem se hlouběji Peterem Weissem, který už ve své hře o Osvětimi z roku 1965 ukázal jinou cestu a konečně ve své "Estetice odboje" pokračoval ještě radikálněji. Netvrdím, že to jsou nějaké zvláštní vývoje v umění, které se vědců netýkají. Právě naopak: Weissova estetika, podobně jako Lanzmannova estetika filmová, jsou blízké vědeckému postupu: jsou právě tak chladné, tak racionální, abych řekl paradoxně, právě tak nehumánní jako sama technologie smrti. Provádějí Mimesis na svém předmětu a tím se stávají nejsilnějším protestem proti světu záhuby.^{15/} Podepsal byste tuto radikalizaci problému?

RH: Za prvé je třeba v popisu věcí pokračovat, za druhé je napsání historio-
grafické práce určitým druhem umění stejně jako napsání románu nebo dra-
matu. Je třeba být vždy přesný, pravdivý a zejména objektivní, i když právě
tahle je nejproblematictější požadavek, protože každý dnešní způsob mluvy
při popisu tehdejších událostí nevyhnutelně vede k posunu ohniska pozornosti.
Georg Steiner před nedávnem uveřejnil článek^{16/}, který vyvolal bouři vzru-
šení, když tvrdil, že jediným jazykem, jímž je možno o holocaustu hovorit,
je výhradně a jedině němčina, na což Elie Wiesel odpověděl, jak je to tedy
s jazykem Jeremiášovým. Ale není snad téměř samozřejmé, že čím více se od něm-
činy vzdalujeme, tím více se vzdalujeme od atmosféry, pocitů a dění té doby?

AS: Jen tak může být zachována souvislost s tím, co jste nazval specifickou
burokratickou kulturou...

RH: Velmi správně. Tady mohu poukázat jen na zkušenosť se svými překladate-
li: všechno, co píšu, je vlastně v jistém smyslu překlad z němčiny; ně-
mecký překladatel anglického textu se tedy pohybuje v původním prostředí ja-
zyka, které by měl pouze vyplnit – ale takhle jednoduché to není, protože na-
cistická němčina dokladů je jiná, odlišná od současné němčiny. Překladatelka
knihy o železnici použila nejrůznější latinská slova, která však nacisté ne-
používali, užívá například slova protokol místo spis, jenže tenkrát nešlo o
žádné protokoly, byly to záznamy, což mělo docela jiný zvuk. Možná, že z to-
hoto dilematu žádné východisko není, neboť jestliže užiji slova "Niederschrift",
mohl by někdo tvrdit, že nepíšu jen o nacionálním socialismu, ale že píšu
nacionálně-socialisticky.

AS: To mi připomnělo tezi Georga Steinera, kterou vytvořil už v roce 1959,
a která rovněž vyvolala bouři rozhořčení.^{17/} Steiner prostě konstatoval,
že němčina byla pojmenovaná tím, jak ji nacisté užívali, a že tyto defekty

byly ještě v roce 1959 patrné. Dal byste Steinerovi za pravdu?

RH: Beze zbytku. Proměna jazyka je dlouhodobý proces. Bylo by snad lepší chtít vytvořit z němčiny anglického bastarda? Nebo usilovat o renesanční předhitlerovského jazyka, jak se o to bezvýsledně pokoušely některé akademické kruhy?

AS: Jednou z alternativ mohla být možná němčina, jak ji uchovala emigrace, byla výrazem "druhého Německa" a především do sebe vstřebala i hlasy pronásledovaných a obětí. V této souvislosti jsou zajímavé i reflexe, které ve švédském exilu učinil Peter Weiss, a které pak byly v šedesátych letech publikovány i v Německu.^{18/} Ale i tady je řeč spíše o rozrušení, ba dokonce o ztrátě jazyka. Weissovy působivé literární pokusy, které v neposlední řadě umožnily, že se vůbec dalo o holocaustu mluvit, byly nezřídka shledávány jako umělé, příliš tvrdé, kruté. Tyto odsudky nepochopily, v čem tkví konstruktivní, terapeutický smysl takové estetiky hrůzy. Aby bylo možno přiblížit si tu-to absurdní hrůzu, musel se stát hrůzným i jazyk sám. Něco z této programové krutosti jsem cítil i při četbě vaší knihy. Ocituji úryvek, který je pozoruhodný tím, že jde o formulaci neparticipující bezprostředně nějaký dokument, ale vytvářející určitý způsob extrapolace do perspektivy vykonavatelů. V 6. kapitole, která popisuje koncentrační proces, činíte určité shrnutí a předcházíte další kapitole, která se zabývá vyhlazovacím procesem: "Pro vedoucí německé instance neprobíhal proces dostatečně rychle. Nemohly čekat dvě nebo tři desetiletí nebo svěřit 'řešení židovské otázky' příští generaci. Musely 'problém vyřešit' tak či onak, ale tady a hned." Kdybych byl jedním z vašich kritiků, volil bych tento příklad, abych vám položil otázku, jakým právem nahlížíte tuto eskalaci vyvražďování takříkajíc německýma očima. Co jste cítil při psaní těchto řádků?

RH: Na konci každé kapitoly stojíte před problémem dosáhnout určitého uklidnění a zároveň určitého vystupňování. Věty, které tvoríte, nemají být pouhým shrnutím, ale mají znovuoživit ducha, myšlenkový pochod, který se odehrával v hlavách jednajících. Je to jako jakýsi druh přehrávání rolí, v němž usilujete o to, abyste se co nejtěsněji přiblížili myšlení těch lidí. Němci se ocitli v jakémisi vakuu, neboť zpočátku nevěděli, jak se toho chopit, a tak nechali věci volně běžet. Kdyby však přitom zůstalo, byl by se celý proces uvolnil a přerušil. To ale neodpovídalo skutečnosti, protože koneckonců nacistické hnutí bylo opravdu "hnutím", které neznalo zastavení: nemohli pře-

stat se Židy a nemohli přestat s válkou. Napadli Sovětský svaz a řešili takzvanou židovskou otázku, obojí muselo být dokončeno. To byla ona dynamika systému, která skutečně existovala...

AS: To, co nazýváte metodologickým problémem historika, má svou estetikou, ba dokonce hlubokou existenciální dimenzi; s tím se setkáte u všech autorů, kteří se tímto tématem opravdu vážně zabývají a kteří nikoli náhodou téměř vždy byli židovští emigranti, tedy potenciální oběti holocaustu. Právě tak málo náhodná mi připadá i paradoxní forma, v níž tato hluboká struktura vystoupila na povrch reflexe. Adorno vyslovil známý výrok, že je barbarské psát po Osvětimi ještě básně; v jeho filosofické terminologii je to možno upřesnit třeba takto: Jen v Mimesis na holocaust jakožto absolutní a současné negativní totalitě lze o něm adekvátně mluvit. Ta výpověď se stává činem, který tvrdě stojí vedle mlčení a usiluje je prolonit. Mírní nebo téměř chopicelně mlčení zavražděných. Podobné paradoxní formulace najdeme i u George Steinera, který nazval svou knihu "Řeč a mlčení", u Petera Weisse, který uvazuje o "hranicích jazyka", nebo i u lyriků holocaustu – Nelly Sachsové a Paula Celma. Ovšem, tohle je literatura a filosofie, ale přesto ne chci zaplatit, jak se k tomu zachová autor přístupu, v němž se rekonstruuje holocaust z perspektivy vykonavatelů, a kterému proto vytýkali, že obviňuje oběti.

RH: To jsou dva zcela odlišné problémy. Vezměte si praktický příklad. V semináři na toto téma vedu studenty k prehrávání rolí, tzn. že např. řeknu: "Je červen 1941, jsi v nějakém polském městě, právě jsi slyšel Heydricha a velíš nasazenému komandu, předved prosím rozhovor s jiným velitelem!" Nutím tedy americké studenty, kterým je 20, 21 let, aby uvažovali tak jako ti lidé, nebo aby se o to alespoň pokusili. Znamená to snad obviňování obětí? Není lepší způsob, jak se přiblížit realitě minulosti, než právě tato rekonstrukce perspektivy vykonavatelů.

AS: V tézích Waltera Benjamina o pojetí dějin, které byly napsány téměř v okamžiku jeho umírání, a jsou proto nejnálevavějším odkazem pro zkoumání holocaustu, najdeme stanovisko, že je třeba rekonstruovat historii z perspektivy umlčených obětí. Bylo by možné napsat historii holocaustu výhradně z židovské perspektivy?

RH: To se dosud nikomu nepodařilo a stále ještě se nedáří. Martin Gilbert se o to sice před nedávnem pokusil^{19/}, ale výsledkem byl opět jen kalendář událostí: na straně 550 čteme, co se přihodilo v Krakově, na str.

551, co se stalo v Soluni, a to jen proto, že se to událo v roce 1943; neexistuje jiné hledisko než chronologický postup. Zdůrazňuje se tu jedinečnost každé oběti, která zemřela svou vlastní smrtí, ale neukazuje se tu nic jiného a nevysvětluje se nic dalšího. Jiný autor, Isaiah Trunk, se o to pokouší ve své knize "Judenrat"^{20/}, je tu ještě celá řada dalších pokusů, ale např. i Trunk zakotvil v jakémsi německém vztahovém rámci; udělal to méně nápadně, ale udělal to. Je další ironií, že přitom Trunk musel pojednat o židovské byrokracie. Sám jsem tento bod vždycky zdůrazňoval, ale on to potom dokázal a přesvědčil mě, že o tom existovaly doklady, nebylo jich mnoho, ale byly velmi, velmi závažné.

Společně s dalšími kolegy jsem strávil šest let na práci s deníkem Adama Czerniakowa, předsedy Židovské rady^{21/} ve Varšavě za okupace – pozn. překl./, a i zde se opět objevila byrokratická struktura, která nemůže být opominuta. Výzkumný problém je velmi jednoduchý: píše-li se o Německu, je pramenem zkoumání soubor německých dokladů, pár vysvětlení k nim a výpovědi svědků před soudem; píše-li se o Židech, pochází většina zdrojů ze zpráv zachráněných, kterých je dohromady relativně málo. Jde o dvě naprosto odlišné formy popisu. Představte si výzkum nacistického Německa nebo holocaustu, kdyby Němci psali a uveřejňovali své vzpomínky tak jako to dělali Židé. Všechno by vypadalo úplně jinak, kdybychom měli jejich deníky, soukromé dopisy apod., bylo by to mnohem osobitější. Mnohé z toho, co o Německu vypovídáme, zní chladně a vzdáleně...

AS: ... otřesně se to poslouchá...

RH: ... ano, ale to vychází z byrokratů, z fungování. V Německu prostě není mnoho autentického autobiografického materiálu. Tím nemám na mysli sdělení generálplukovníka, který varuje své podřízené před sovětským zajetím, ale skutečné paměti, popisy toho, co kdo dělal a proč. Výjimku tvoří Eichmann a Höss.^{22/} Ale i záznamy Židů jsou disparátní a je otázka, jak jsou použitelné. Z vybraných deníků, kterých je rovněž málo, se při publikaci hodně vymechává. Ptáte-li se tedy, jak to vypadá s popisem z židovské perspektivy – je to velmi obtížné, zejména jde-li o celkový pohled; především by bylo třeba znát nejméně dvacet jazyků a bylo by nutné zrekonstruovat všechny kultury, k těmto jazykům příslušející. Muselo by se rozumět tomu, co to znamenalo být Židem v Polsku, v Itálii, v Norsku atd., museli bychom mít k dispozici víc než jen poválečné vzpomínky lidí s nedostatečným školním vzděláním a výchovou, kteří nesledovali žádné konkrétní otázky atd.

a o tom byste chtěl napsat knihu?

AS: Jakým směrem se bude ubírat další výzkum holocaustu?

RH: Dva směry - jen ve zkratce: v prvé řadě musí jít výzkum do větších podrobností, to už se děje, máme popisy situací, v nichž se zabíjelo: co se dělo na určitých místech, s určitými skupinami, co se dělalo, co lidé vytrpěli atd. Druhým, důležitějším úkolem, je začlenit holocaust do dějin. To znamená nespouštět věc. Máme např. málo literatury o vývoji v Polsku, v polštině sice něco existuje, ale je toho ještě příliš málo...

AS: Trochu mi to připomnělo spor historiků v Německu. Jak se zdá, už se sjezdnotili na tom, že holocaust lze sice srovnávat s vyvražďováním jiných národů, ale nic to neubírá z jeho výjimečnosti. Čím se odlišuje vám navrhované včlenění do obecnějších dějin od falešného sněru s nimi, který je vlastním politickým jádrem strategie normalizace? Je slyšet i hlas, že zločiny holocaustu nebyly vlastně ani tak příliš odlišné od zločinů jiných národů!

RH: Byly velice odlišné. Je třeba na jedné straně tyto rozdíly odhalit a dokonce podtrhnout a na druhé straně zpracovat souvislosti a kauzální vztahy, z nichž tyto rozdíly vznikly. V zádném případě bych nepovažoval za normalizaci, kdyby se události v Německu srovnávaly s nějakým ruským pogromem nebo kdyby se přesně popsal osud Poláků v letech 1939 - 1945. Kdyby takový popis existoval, vystoupil by specifický osud Židů tím více do popředí a jeho pochopení by se prohloubilo. To dobrodružství bude třeba podstoupit. Jsem členem amerického Holocaust Memorial Council a tu diskusi proto odtud znám: vytvořit pomník nejen pro Židy, ale i pro Ukrajince, pro Poláky, pro ty i ony, a nakonec snad i pro ty, kdo Židy vraždili.^{+/} To je nesmyslné a není to také ani koncepce pro nějaké muzeum. Jiná je otázka, kdyby šlo např. o archiv, knihovnu nebo výzkumné středisko. Chceme zahájit výzkum, chceme všechno odhalit a najít všechny souvislosti. Je mi např. zcela jasné, že křesťané a Židé v Polsku neli nejen zcela rozdílný osud, ale i zcela rozdílné myšlení, a že totéž platí i pro jiné země.

AS: Dovolte mi ukončit aktuálním a zároveň optimistickým výhledem. V těch několika týdnech, které jsem v Americe strávil, jsem nabyl dojmu, že tu existuje cosi jako probuzení nového židovského sebevědomí, a dalo by se

+/ Časopis Střední Evropa uveřejnil k této otázce následující stati: Ellie Wiesel, Babij Jar /SE 9, listopad 1987/ a Ady Steg, Snažte se porozumět /SE 10, únor 1988/ - rozn. red.

dokonce paradoxně tvrdit, že vyrostlo právě z výzkumu holocaustu. Jedno z čísel nového časopisu Tikkun přineslo např. článek "Rethinking of Holocaust"^{23/}, ale reflexe, které z něho vyplývají, jsou všechno jiné, jen ne použitelné pouze na minulost: perspektiva směruje k radikální přeměně současného světa, aby byl nemyslitelný jakýkoli druh rasismu nebo útlaku.

Pozoruhodné je zdůraznění židovského vědomí identity a tradic. Není to snad diametrálně odlišné od vám zdůrazňovaného tradičního pouta přizpůsobení a asimilace?

RH: Proměna tu jistě nastala a byla založena na zkušenostech holocaustu.

Zmizel antisionismus, to byl první výsledek, který dnes židovské společenství vyznačuje. Změnila se ještě celá řada dalších věcí. Ale netvrďil bych například, že neexistuje asimilace. Existuje a existuje i velké množství smíšených manželství, víc než kdy předtím; jen výjimečný je však přestup ke křesťanství, ale o to četnější je přestup k židovství, zejména ve smíšených manželstvích. Lidé už nejsou tolik ochotni měnit si jméno nebo skrývat svou židovskou identitu – to všechno je reakce na holocaust.

AS: Nejdete to ještě mnohem dál? V první úvodní poznámce Tikkunu slyším např.

jazyk Herberta Marcuseho, to znamená politickou teorii radikálních přeměn, která se ke svým židovsko-mesiášským kořenům nyní explicitně hlásí. Po-važujete tento vývoj za potěšitelný?

RH: Sebevědomí, je-li autentické, je vždy něco pozitivního. Ale nezapomeňte, že vychází z historie, o níž jsme hovořili.

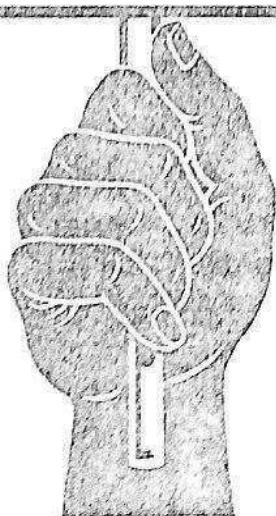
Poznámky:

- 1/ Franz L. Neumann, Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1945. Frankfurt: Fischer 1984.
- 2/ Arnold Brecht, The Art and Technique of Administration in German Ministries, Cambridge 1940.
- 3/ Raul Hilberg, The Role of the German Civil Service in the Destruktion of Jews. Columbia University New York 1950 /Typoskript/.
- 4/ Léon Poliakov/Joseph Wulf, Das Dritte Reich und die Juden. Berlin 1955 /Ullstein 1983/; Gerald Reitlinger, Die Endlösung. Berlin 1956.
- 5/ Raul Hilberg, The Destruktion of the European Jews. New York: Holmes and Meier 1985.
- 6/ Hannah Arendt, Elemente und Ursprünge totalitärer Herrschaft. Frankfurt 1955 /Piper 1986/; Eichmann in Jerusalem. Mnichov 1964 /Piper 1986/.

- ♦
- 7/ Bruno Bettelheim, Individual and Mass Behavior in Extreme Situations. In: *Journal of Abnormal and Social Psychology* /1943/.
  - 8/ Raul Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Berlin: Olle und Wolter 1982.
  - 9/ Hermann Mann/Helmuth Krausnick, *Deutsche Geschichte der jüngsten Vergangenheit 1933-1945*. Stuttgart 1953.
  - 10/ Alexander und Margarete Mitscherlich, *Die Unfähigkeit zu trauern*, Mnichov 1967 /Piper 1986/. Theodor W. Adorno, *Schuld und Abwehr*. Frankfurt 1955 /Suhrkamp 1975/.
  - 11/ Raul Hilberg, *Sonderzüge nach Auschwitz*. Mohuč 1981 /Ullstein 1987/.
  - 12/ Ernest Barker, *The Development of Public Services in Western Europe 1660-1930*. Oxford 1944.
  - 13/ Daniel Carpi, The Rescue of Jews in the Italian Zone of Occupied Croatia. In: *Yad Vashem International Historical Conference* /Duben 1974/.
  - 14/ Srv. např. B. Jeffrey Moussaieff Masson, *Hilberg's Holocaust*. In: *Mistrem* /duben 1986/.
  - 15/ Srv. Alfons Söllner, Peter Weiss und die Deutschen. Opladen: Westdeutscher Verlag 1988.
  - 16/ George Steiner, The long Life of Metaphor. In: *Encounter* /únor 1987/ - viz také SE 8, Praha, červenec 1987 - G. Steiner, *Dlouhý život metafore*.
  - 17/ George Steiner, Das Hohle Wunder. In: *Sprache und Schweigen*. Frankfurt: Suhrkamp 1973.
  - 18/ Např. /Z.B./ Peter Weiss, *Lackoon oder Über die Grenzen der Sprache*. In: *Rapporte*. Frankfurt: Suhrkamp 1981.
  - 19/ Martin Gilbert, *The Holocaust*. New York: Holt, Rinehart and Winston 1985.
  - 20/ Isaiah Trunk, *Judenrat*, New York: Stein and Day 1977.
  - 21/ Raul Hilberg aj., *The Warsaw Diary of Adam Czerniakow*. New York: Stein and Day 1979.
  - 22/ Adolf Eichmann, Ich, Adolf Eichmann. Leoni: Druffel 1980. - Rudolf Höss, Kommandant in Auschwitz. Mnichov 1978.
  - 23/ Tikkun. A Quarterly Jewish Critique of Politics, Culture and Society /č. 1, 1987/.

Přeloženo z časopisu Merku. Německý časopis pro evropské myšlení. Heft 7, Juli 1988, nakl. Hlett-Cotta Stuttgart

JAK
TO BYŁO

TŘI ZRAZENÉ NÁRODY

Karl-Heinz Jansen

Jak byly pobaltské republiky vydány Hitlerem a Stalinem podle sňemy - cenu za tyto zločiny zaplatili pobaltští Němci

Kapitán byl nemocný, proviant docházel, motor poškozen - to byl důvod, proč polská ponorka "Orzel", která od německého přepadení Polska bloudila po moři, 14. září 1939 dostihla nejblíž ležící přístav: estonské hlavní město Reval. Mladá Estonská republika vyhlásila neutralitu, jako další baltické státy. Proto byla ponorka internována; měla být odzbrojena: estonští vojáci vstoupili na palubu. O tři dny později se Poláci doslechli o napadení východního Polska Rudou armádou. Nedalo se moc dlouho uvažovat, Rudá flotila byla nabídka. Poláci přemohli stráže, přesekli lana a s ponorkou odlíhli. Pod palbou pobřežních baterií, pronásledován estonskými válečnými plavidly, odlíhly "Orzel" s velkým štěstím - do Anglie. Tímto případem začal řetěz historických událostí, jejichž následky by chtěl Gorbačov v těchto dnech sprovodit ze světa: anexe republik Estonska, Litvy a Lotyšska.

Takové případy patří k repertoáru imperialistických velmcí: incidenty jsou inscenovány tajnými službami, využity propagandistickými centrálami, nebo spadnou jako dar z nebes. Diktátor Josef Stalin si nenechal ujít tuto příležitost: velký Sovětský svaz se cílí ohrožen útekem jednoho nepřátelského válečného plavidla!

První dějství: Estonsko

19. září oznámil zahraniční komisař Molotov estonskému vyslanci v Moskvě, že Estonsko samo nemůže garantovat svou neutralitu, a že v budoucnu musí chránit práva výsostných vod Rudé flotily. A hned nato křížovaly před pobřežím sovětské křižníky a torpedoborce.

Bezprostředně nato byl estonský ministr zahraničí Karl Selter pozván do Moskvy, zdánlivě podepsat již vyhotovenou obchodní smlouvu. Když přejízděl ráno 23. září vlakem hranice, napadal ho to nejhorské: všude kolem ruské vojsko, pochodující kolony, přeplňené vlaky. Tušil, co ho v Kremlu očekává.

Molotov šel rovnou k věci. Předložil svému hostovi návrh smlouvy o pomo-

ci a požadoval opěrné body pro námořnictvo a bojové letectvo na estonském území. Pochopitelně, Sovětský svaz se nebude vmešovat do vnitřních záležitostí malého sousedního státu. Ale medvěd brzy ukázal drápy: "Nemůžeme dluho čekat. Radím vám, splňte přání Sovětského svazu, zabrání se nejhoršímu." Molotov poskytl Estonsku dva dny na rozmyšlenou.

Mezitím Sověti utahovali šrouby. Bezmočně se musil dívat vrchní velitel Johan Laidoner z oken své kanceláře, jak sovětské bombardéry přelétají v nejnižší výšce hlavní město Reval. Vydal rozkaz nestřílet na letadla, aby nevyprovokoval další "případ". Neboť dvacet sovětských divisí stálo na hranici stále připraveno k útoku, k tomu 700 děl, 600 tanků a 600 letadel, desetinásobná převaha. Generál Laidoner se dotázel na vrchním velitelství říšské branné moci, zda může Estonsko v případě invaze počítat s německou pomocí. Chladná odpověď: je nemožné riskovat jakýkoliv konflikt se Sověty.

Estonsko zůstalo samo. Západní mocnosti, které po první světové válce vzaly baltské státy pod svá ochranná křídla jako "cordon sanitaire" proti "rudému moru", byly zapleteny do války s Německem, a nemohly ani Polsko záchránit před záhubou; Skandinávci se stáhli zpět, sousední Lotyšsko jevilo víc strachu než spojenecké věrnosti: Estonsko si svůj stav zavinilo samo. Němci, ryní spojenci Sovětů, by uzavřeli Baltské moře všem novým dodávkám. Státní prezident Konstantin Päts, syn sedláčka z Pernau, spoluzakladatel republiky, svým těžkopádným způsobem rozhodl, co přes všechno zbývá učinit: "Je naším nejdůležitějším úkolem převést estonský národ a estonský stát přes nynější velkou válku." To znamenalo: povolit. V opačném případě by byla národní existence v sázce. Ministr zahraničních věcí Selters se strachoval, že po vstupu Rudé armády sprovodí NKVD během čtrnácti dnů ze světa inteligenci země. Proto nařídil svým úředníkům obstarat pro ni pasy a víza.

Neco ale vláda v Revalu nevěděla: nad Estonskem udělali kříž už před měsícem. V tajném dodatku k německo-sovětské smlouvě o neútočení. Tam bylo nejen dohodnuto rozdělení Polska, ale na prvním místě se pravilo: "V případě územně-politického přetvoření oblastí náležejících baltským státům /Finsko, Estonsko, Lotyšsko, Litva/ bude tvořit severní hranice Litvy zároveň hranici sfér zájmů Německa a Sovětského svazu."

Jinými slovy: Stalin mohl zacházet s Estonskem a Lotyšskem podle vlastní libosti. Jasně porušení smluv o neútočení s baltskými státy, které s nimi Němci a Sověti na svoje vlastní přání uzavřeli.

Text téhoto protokolu, které popírají mezinárodní právo, je oficiálně stále ještě Moskvou popírána - není ani originál, ani kopie. Kopie se ovšem

nacházejí v archivu kanceláře ministerstva zahraničí v Bonnu./ Gorbačov však před několika týdny svolil, že jejich znění bude smět poprvé vyjít v lokálních pobaltských novinách.

Část protokolu byla tak "přísně tajná", že o den později ji měl americký vyslanec v Moskvě k dispozici se všemi detaily. Informace pocházely od jednoho diplomata na německém vyslanectví, který chtěl tímto krokem zabránit světové válce. Vzápětí nato si jej bylo možno přečíst v New York Times. Také lotyšská vláda byla z mnohých stran informovaná. Němečtí diplomaté však něli pokyn všechny zvěsti o tajných klauzulích dementovat.

Nic netušíci estonský státní prezident Päts nezitím po bezesné noci zavolal do zámku v Katharienthalu pobaltského Němce, barona Wilhelma Wrangela, člena estonské státní rady. Protože nevěřil, že by Rusové vydali jednou obsazené území, napadlo ho záchranné východisko - mobilizovat armádu a ustavit společné německo-sovětské velení. Wrangel měl tuto nabídku zprostředkovat v Berlíně.

Říšský ministr zahraničí Joachim von Ribbentrop tehdy odletěl podruhé do Moskvy, tentokrát vyznačit nově německo-sovětské hranice. Stalin navrhl Němcům výměnou za polské území východně od Varšavy ponechat Rusům také Litvu. V případě německého souhlasu bude Sovětský svaz "ihned řešit problém pobaltských států podle protokolu z 23. srpna" a očekává přitom "podporu německé vlády". Kdy to Stalin navrhoval německému zástupci, octlo se Estonsko pod nejtěžším nátlakem. Estonská delegace se celou noc snažila vyjednat snesitelné podmínky. Molotov šokoval Estonce novými požadavky. Kromě opérných bodů žádali Sověti nyní také umístění 35 000 vojáků. Zdůvodnění bylo v uplynulých dnech starostlivě připraveno: nepřátelské ponorky s vědomím "vládnoucí třídy" Estonska mohly najít úkryt někde v pobřeží. Radio Moskva přerušilo svůj večerní program: v blízkosti Narvy byla sovětská nákladní loď Metalist potopena neznámou ponorkou. Devatenáct námořníků přežilo, pět se pohřešuje. O týden později byl Metalist v /nyní Sověty obsazeném/ přístavu Baltischportu viděn nepoškozen. V každém případě 27. září pozorovaly lotyšské pobřežní hlídky následující: neznámá loď vlekla za sebou plavidlo, které náhle explodovalo. Brzy poté se po břehu nacházely roztroušené různé lodní součásti. Tady se zřejmě Sověti něčemu přiučili od Němců, kteří koncem srpna zinscenovali přepadení vysílačí stanice v Gleiwitz.

Estonští delegáti udatně bojovali o svobodu svého národa: s obsazením své země /Molotov: "Jaké hanlivé označení!"/ nemohou souhlasit. Tím dálí Molotovovi pokyn k předvedení šmírácké komedie. Nyní následoval výstup státního herce Josefa Stalina. Hrál roli dobrsrdceňho Cruzínce plného porozumění pro strach malých národů před Velkorusy typu Molotova. Hrozil sice také neopatrě: "Může se vám stát to, co se stalo s Polskem. Polsko byla velká země. A

♦

herce Josefa Stalina. Hrál roli dobrrosrdečného Gruzinca plného porozumění pro strach malých národů před Velkorusy typu Molotova. Kroužil sice také nepokrytě: "Může se vám stát to, co se stalo s Polskem. Polsko bylo velká země. A kde je Polsko teď?" Ale potom si vzal Molotova tvrdě do parády, snížil počet oddílů o 10 000 a také retrval na vlastní námořní základně v hlavním městě Revalu. A uklidnil Estonce: "Nechceme postupovat jako Němci v Československu."

Večer 28. září 1939 se Estonci podrobili. Podepsali pakt o pomoci, aby svůj národ ochránili "od války, obsazení a zničení". Prezident Päts znovu našel ztracený spánek. Důvěroval ujištování, že suverenita Estonska nebude ohrozena. Za tří čtvrtě roku se octl v jednom ze sibiřských táborek.

Sovětí vojenští specialisté jezdili do Revalu předkládat podmínky povolení sovětských jednotek. Bez ohledu na Stalinovy záruky žádali stále více základen a letišť. Když rozhovory vázly, vyjezl generál Pavlov: "Nač tady dlouho mluvit? Tanky sem a hotovo!" Nakonec se dohodli. 18. října vstoupily první sovětské oddíly na estonskou půdu. Zachovávaly disciplínu a držely se zpět od obyvatelstva. Koncem října jich bylo - proti úmluvě - 30 000 a další přibývali mořskou cestou. Rusové nikdy nezaplatili ani kopějku pronájmu za základny, ani za odškodnění evakuovaným obyvatelům z ostrovů Dagö a Üsel a z Baltského portu. Během finské zimní války startovaly sovětské bombardéry z letišť v Estonsku - těžké prohřešení proti duchu Šmilouvy. "Ruská kontrola nad námořními základnami vydává malé národy na milost Kremlu," napsal korespondent New York Times.

Druhé dějství: Lotyšsko

28. září začal od hranic vstup šestnácti sovětských divizí. 2. října byl ministr zahraničí Vilhelm Munters pozván do Kremlu. Stalin předvedl způsoby diplomovaného inženýra; mluvil s ním ovšem s očzbrojující otevřeností. Bez ohledu na tajnost dohody s Německem mluvil vyprávěl o rozdělení zájmových sfér: "Chceme vás dobýt. Z německé strany nejsou žádné náhlky. Přesto nechceme zneužívat své právo. Ribbentrop je v tom velmi citlivý." z druhé strany, argumentoval, Sovětský svaz potřebuje přístavy a posádky v Lotyšsku, kterými bychom byli zaštítěni proti německému námořnímu útoku. Na pakt o neútočení není žádné spolehnutí. "Mezi nacionálním socialismem a komunismem budou stále diferenční."

Stalin se divil, že v Dünaburgu, blízko sovětských hranic, žije tolik

80

Židů a zmiňoval se - skoro to znělo obdivně - že Němci velký počet Židů usmrtili. /Zjevně narážel na masakry v Polsku./

Ještě dnes je moskevskými politiky vykládáno obsazení Pobaltí z r. 1939-1940 jako časový zisk. Ve skutečnosti přítomnost silných sovětských armád v okrajových státech nezastavila německý postup k Leningradu v r. 1941 - oddíly tedy nebyly zařízeny na obranu.

Vlastní motivy Sovětského svazu pdkryl Molotov svému kolegovi Muntersovi: je to opětné probuzení tradičních ruských bezpečnostních potřeb v této oblasti, které se Hitler tak lèhkomyšlně zrekla. Status quo z r. 1920, který Sovětský svaz musil uzavřít s nově založenými státy v době, kdy byl oslaben občanskou válkou a spojeneckou intervencí, nemohl mít dlouhé trvání: "Petr Veliký pochopil, že se musí získat přístup k moři. Především dnes nemáme jižné východisko." Proto Rusko potřebuje nezamrzající přístavy Windau a Libau, a cesty k těmto přístavům mít ochranou. A ještě jedno vyjevil zahraniční komisař: "Neutrální baltické státy - to pro nás znamená nejistotu."

"Čestné slovo bolševika"

Podle estonského příkladu byla také vyjednána smlouva o pomocí s Lotyšskem. Po dobu trvání smlouvy musili Lotyši pronajmout opěrné body; posádky měly ale po válce odejít. Smlouvalo se opět o síle oddílu. Rusové žádali 50 000 mužů, Lotyši chtěli jen 20 000 Rusů v zemi, počet srovnatelný s mírovým stavem jejich vlastní armády. Molotov vztekla: "Jste větší než Estonsko, chcete ale přijmout méně." Dohodlo se 25 000.

Při podpisovém aktu 5. října 1939 dal Stalin při příspětku svoje "čestné slovo bolševika", že se nebude vměšovat do vnitřních záležitostí Lotyšska. Šéf státu a vlády Lotyšska Karlis Ulmanis, který spravoval svou zemi jako diktátor, chtěl nejdřív odstoupit a uvažoval o útěku do zahraničí. Celá Riga, jak se měl vyslovit, padne na kolena, jakmile se v ulicích objeví první sovětí vojáci.

Ještě však zůstal ve funkci. Nezřekl se Stalin velkoryse posádky v Rize? Nejsou kirgizské regimenty, které nastoupily začátkem listopadu, hermeticky uzavřeny? Nejsou lotyšští komunisté dost krotcí? Také Ulmanis a jeho ministři nechtěli ve skutečnosti vidět, že jedli jen Stalinnu almužnu.

Třetí dějství: Litva

Jako poslední stát přišla na řadu Litva. Lotyšský ministr zahraničí Munters a jeho litevský kolega Juozas Urbšys se vystřídali u kremelské kliky. Napřed překvapili Sověti své hosty neočekávaným dárkem: chtěli Litevcům vrátit jejich staré hlavní město Vilno /Vilno bylo na začátku dvacátých let a-nektováno Poláky a nyní dobyto Rusy/. Tato ranní nabídka však neoslídila horčé pilulky, které potom Molotov podal:

1. Smlouvu o pomoci, která stanovila pobyt 50 000 vojáků
2. Smlouvu o odstoupení pohraničního území Mariampol Německu.

Litevci, pamětlivi hrdé tradice Velkovévodství, jehož hranice ve středověku sahaly od Baltského moře až k Černému moři, chystali se energicky k obraně. Jednání se protahovalo den za dnem, což nebylo vhod Němcům. Krátce před začátkem války se Říše marně snažila zapojit Litvu do polského tažení. Němci ještě stále usilovali o přátelství malého souseda. Nyní však Molotov označil Němce za územní lupiče. Právě odstoupení Mariampole by zranilo národní hrdost Litevců, také protože hodně jejich politických vůdců z tohoto území pocházelo. Ještě mrzutější pro Ribbentropa - poněvadž Stalin "snažně" prosil německou vládu, aby se Mariampolu zřekla.

Tak se stalo. Říšská vláda ohlásila, že sovětské oddíly neobsadí pohraniční pásmo. Tento šachový zápas o území byl nakonec uzavřen tím způsobem, že Sovětský svaz na začátku r. 1941 - mezičím byla ustavena Litevská sovětská republika - zaplatil Němcům jako územní kompenzaci 7,5 milionů zlatých dolarů.

Litevci nabídli Sovětům protihrou smlouvu o pomoci bez posádek. Nechtěli svou zemi snížit na úroveň vazalského státu. Molotov zůstal tvrdý: "Pánové, Litva nesmí zapomenout, v jakých podmínkách v tomto čase žije Evropa. Nevíme, co se děje na Západě. Němci se mohou snadno obrátit proti nám, když vyhrají válku. Záměry Anglie v případě, že Německo partii prohraje, nejsou jasné. Litva je pro bezpečnost Sovětského svazu důležitější než Lotyšsko a Estonsko." Nakonec Stalin vystoupil opět jako deus ex machina. Upokojil mysl, vyjednal vyslání 30 000 vojáků, ba chtěl držet na uzdě litevské komunisty a utěšoval ještě skeptické sousedy: "Kdyby Litva spadla pod německou nadvládu, stala by se nepochybně německým protektorátem."

Ministr zahraničí Urbšys, vybavený plnými mocemi, byl postaven před podobnou situaci jako v březnu 1939, kdy si Ribbentrop pod hrozbou násilí vy-

nutil oblast Memelu.

10. listopadu 1939 podepsal Urbšys v Kremlu smlouvu o pomoci /s posádkami/. Dlouho stála na hranicích Rudá armáda, připravená vyrazit. V Kremlu šuměl krymský sekt, Stalin položil žoviálně ruku na rameno jednomu z litevských delegátů a ukázal na Molotova: "My, zástupci jiných národností, musíme tahnout za jeden provaz proti takovým velkoruským šovinistům, jako je Molotov. Kdybych tady nebyl a nechránil vás, byli by vás spolkli Velkorusové nebo Němci." Ministr zahraničí Urbšys přesto viděl všechno černě. Jediný paprsek naděje pro Litvu, tak to řekl britskému konzulovi v Kovnu, je "vítězství Spojenců a znovunastolení jejich politické prestiže". Tak jako on doufali také politici v Rize a Revalu, že budou moci pár roků přečkat a že pak někdy budou osvobozeni západními Spojenci nebo také Němcí.

Jaký osud těmto třem národům opravdu nastává, o tom si na jednom místě žádné iluze nedělali: v berlínském zahraničním úřadě. Rusové to mají v rukou, přičlení tedy plně okrajové státy k svému impériu, budou tedy bolševizovat stát, správu a hospodářství a budou pronásledovat "třídního nepřítele". Scénář byl pevně stanoven. Pod ochranou Rudé armády provedou pobaltští komunisté "proletářskou revoluci". "V případě jejich vítězství," varoval německý expert pro Rusko Frotz von Twardowski, "je vstup postižených států do Svazu sovětských republik pravděpodobný." Proto se musí obzřetně umožnit všem pobaltským Němcům odchod.

Nikdo nepředvídal, jak rychle se ruská věmoc vrhne na Západ, poté, co jí Hitler doširoka otevřel dveře. Když od druhé poloviny září hrozil vstup Rudé armády do Estonska a Lotyšska každou hodinu, šířila se v Berlíně a u baltiských Němců panika. Německá kulturní správa v Revalu vytiskla ihned 12 000 tříjazyčných průkazů, kterými se lotyšští státní občané německého původu měli prokázat sovětským vojákům jako Němci. SS požadovala v celé říši pasy, kterými by baltické německé národní skupiny byly postaveny pod ochranu Německé říše. Byly také připraveny evakuační plány.

Téměř hystericky reagoval německý vyslanec v Rize, Ulrich von Kotze. Už viděl Rigu pod panstvím póvlu /chtěl říci: komunistů/, když vláda zcela selhala. Existuje "bezprostřední ohrožení života 60 000 kmenových Němců /Volksdeutschen/ a 3000 říšských Němců... Jsou potřeba lodě, 75% do Rigi, zbytek do Libau. Nezbytná je ozbrojená ochrana pro plynulé naloďování a také strava a obvazy." Státní tajemník von Weizsäcker 5. října požádal válečné námořnictvo, aby se připravilo k ochraně pobaltských Němců. Dvě cestovní plavidla a mnoho minolovek se shromáždilo v gdaňské rejdě, zrekvírováně obchodní lodi

směřovaly k baltickým přístavům.

Německo-německá deportace

Za této panické atmosféry začalo první masové vyhnanství během druhé světové války, vynucený odchod baltských Němců z jejich sedmisetletého domova. Nebyl ze Stalinovy vůle, nybrž to byla, podle mezinárodního práva, německo-německá vynucená deportace.

23. září 1939 - polské tažení bylo skoro u konce - byl Erhard Kroeger, zemský vedoucí nacistického "hnutí" v Lotyšsku, zavolán do Výdcova hlavního stanu, který se tenkrát nacházel v kasinu v lázeňském městě Sopotech. V noci na 26. září ho přijal říšský vedoucí SS Himmler: "Přicházíte zrovna v pravý čas. Musím teď zvážit, co s vámi udělám." Potom zasvětil Kroegera do tajemství dodatku k německo-sovětské smlouvě. Himmler myslel na to, ještě před příchodem Rusů evakuovat zvláště ohrozené soukmenovce - nacisty, racionální politiky - a také na "mladé" baltské Němce, schopné branné služby, pro zbraně SS.

Kroeger však, jak píše ve svých memoárech, chtěl naléhavě zachránit celou národní skupinu, "která je, jak se mně zdá, v této chvíli ohrozena jistým zánikem, aniž o tom má nejménší tušení". Svou úlohu viděl v tom, aby "německá národní skupina v obou zemích nepadla do rukou bolševiků".

Himmler chtěl přenechat rozhodnutí Hitlerovi, zeptal se však předtím ještě zemského vedoucího, zda by se baltští Němci nemohli znova usídlit v prostoru nynějšího litevského státu. V tomto časovém úseku, krátce před druhým letem říšského ministra zahraničí do Moskvy, nebyli nacističtí výdcové zajedno, zda budou trvat na vlivu Říše v Litvě. Hitlerovi byl v podstatě osud baltských Němců ještě lhostejnější, než osud jižních Tyrolanů, které chtěl v tomto čase rovněž vysídlit z jejich domova. Tehdy dával najevo, že takové lapálie, jako je přesídlení tisíců lidí z Pobaltí, si na sebe nevezme, a nazlobeně ještě: "morbidní baltickou šlechtu nepotřebuji". Na pobaltští Němci ho rušila "zásadní nadřazenost" /znal řadu uprchlíků z Pobaltí, kteří se po první světové válce připojili v Bavorsku k nacionálním socialistům, mezi nimi i "šéfideologa" Alfreda Roseberga/.

Ještě dřív, než se rozhodl k útoku na Polsko, zahrával si Hitler s myšlenkou pojmut také Baltikum do své strategie "životního prostoru". Jistě ho ovlivnilo líčení generála Ericha Ludendorffa, jeho srouluspikence v pochodu na Feldherrnhatte v r. 1923. Ludendorff vytvořil v ruských provincích,

které dobyl /Litva, Kuronsko/, vlastní "království", "Zemi Ober-Ost" /zkratka Oberbefehlshabers an der Ostfront - vrchního velitele na východní frontě/, ve kterém vystupovali Němci jako panský národ a Litevci a Lotyši měli mít postavení otroků. V r. 1918, po ruské Říjnové revoluci, měl Ludendorff, tehdy silný muž císařství, v rukou ještě také Livonsko a Estonsko a energicky usiloval o přičlenění těchto nově vzniklých baltských států k Německé říši.

Avšak v srpnu 1939 byla pro Hitlera jeho malá válka s Polskem a izolace západních velmcí tak důležitá, že byl připraven kvůli smlouvě se Stalinem během několika minut - po krátkém pohledu na mapu - bezohledně obětovat ve Stalinův prospěch nejprve Estonsko a Lotyšsko, potom Kuronsko a nakonec Litvu.

Pravděpodobně bylo v dramatických zářijových dnech působeno na Hitlera z rozličných stran, aby bylo zachráněno více než 80 000 baltických Němců. Nechali se slyšet zástupci IG Farben a Dresdner Bank, kteří měli společné zájmy v Pobaltí. Jedni se obrátili na Hermanna Göringa, druhého muže ve státě, druzí na Himmlera. Také Alfred Rosenberg si nárokoval pochybnou pověst, že vyvral historické rozhodnutí ukončit sedm set let dlouhou kapitolu východně-středoevropských kulturních dějin. V každém případě to byl šéf říšského bezpečnostního úřadu Reinhard Heydrich, který 27. září sdělil ministerstvu zahraničí, že Hitler narídil "okamžitě provést" vyvedení Němců z Estonska a Lotyšska. Akce bude připravena "Volksdeutsche Mittelstelle" /Ústřednou kmenových Němců/ a Hlavní úřadovnou SS. Státní tajemník von Weizsäcker smluvil s Heydrichem, že se nebude nic podnikat bez vědomí ministerstva zahraničí.

Den potom podepsali Molotov a Ribbentrop v Kremlu "důvěrný protokol", ve kterém Sovětský svaz ujišťoval, že nebude "říšským příslušníkům a jiným osobám německého původu, pokud mají přání přesídlit do Německa nebo na území německé sféry vlivu, klást žádné překážky v cestě".

Vše bylo uzavřeno za zády baltických Němců a také pobaltských vlád /Lotyši nevěrili svým očím, když v Rižském zálivu najednou bez ohlášení kroužily německé transportní lodi/. Zvolení zástupci baltických Němců nebyli přizváni k poradám, rozhodnutí znalo jen několik nacistů.

Teprve ve své řeči v říšském sněmu 6. října 1939 oznámil Hitler, že "ne-udržitelná odnož německého národa" na východě a jihovýchodě Evropy musí být přesídlena, aby se odstranily konfliktní situace. Bezprostředně potom byli baltští Němci vyzváni k opuštění svých domovů. "Skoro každá německá rodina v Lotyšsku vhlíží rezervované a vyčerpané," oznamují Times 9. října 1939. "Mnozí rodinní příslušníci chtejí odejít, jiní zůstat, jiní zase vahají... kostely byly dnes přeplněny a během bohoslužeb množství návštěvníků plakalo."

Opce baltských Němců pro Říši měla být dobrovolná. Ve skutečnosti byli vahající vystaveni "černému teroru" /tak to hlásil Neue Zürcher Zeitung/, psychickému a hospodářskému tlaku. Kdo zůstal, byl pokládán za zrádce.

Podle jazykového nařízení ministerstva zahraničí nesměli být přesídleni označováni ani jako uprchlíci ani jako emigranti. To aby vzniklo zdání /také vlády v Revalu a Rize se účastnily těchto klamných manévrů/, že masový exodus nemá co dělat se strachem před bolševiky. Stalin si přece postěžoval: útěk Němců by musel těžce kompromitovat akce sovětské vlády.

Obchod a podvod s výcestováním

Nacistická propaganda /"Vůdce nás zavolal, my jej následujeme"/ tvrdila, že baltské Německo "na předsunuté stráži se stáhlo na hlavní bojovou linii národního boje, kde bude mít své místo, až bude znova musit jít kolonizovat". Baltští Němci byli odsunuti do Západního Pruska a do Warthejau, kde SS předem vyhnali Poláky a Židy z domů a usedlostí. Vysídleni z Pobaltí si mohli vzít s sebou jen to, co mohli unést či odvézt, jejich nemovitý majetek propadl Říši a disponovaly jím SS. Kšeft a podvod s výcestováním, neboť pobaltští Němci byli vyrovnaní jen předběžně z toho, co bylo bez náhrady vyvlastněno Polákům.

Okolo 65% estonských Němců a 90% lotyšských opustilo na podzim 1939 svoje domovy. Těchto 67 000 uprchlíků následovalo až po vypuknutí války s Ruskem ještě 17 000 lidí, mimo to ještě 50 000 litevských Němců.

V lednu 1945 byli všichni strženi^P do zániku německého Východu.

Tragédie baltických národů se v létě 1940 potlačovala. Pod nařízením, že tyto tři státy konspirují proti Sovětskému svazu, byly všechny úplně obsazeny; loutkové vlády inscenovaly se sovětskou pomocí lidové hlasování s předem připraveným výsledkem: připojení k Sovětskému svazu. Zároveň začalo masové zavírání pobaltské inteligence. Krátce před příchodem Němců v r. 1941 byly desetitisíce, mezi nimi ženy a děti, odvlečeny na Sizíř. Při odchodu Němců v r. 1944 uprchlo 200 000 obyvatel na Západ. Po skončení války poslal Stalin ještě statisíce do sovětského vnitrozemí a současně probíhalo masové přistěhování Rusů do sovětských pobaltských republik.

Ani po půl století však nebyla touha po svobodě Estonci, Lotyši a Litevci potlačena. Osud téhoto zemí byl těsně spjat s Němci od časů řádu německých rytířů a Hansy. Ještě v r. 1940 – přesto, že měli své zkušenosti z dob obsa-

zení během první světové války, a přes Hitlerovu zradu pocitovali přemýšliví Pobalžané odchod Němců jako hospodářskou a kulturní ztrátu. Jak řekl někdejší starý estonský státník Jaan Teemant v oněch dnech jednomu z pobaltských Němců, plný smutku nad nacistickými zločiny: "stojíme poprvé v našich dějinách bez německé pomoci sami proti Rusům. A já mám strach ze sarmatských nížin."

Die Zeit, č.41 - 7. října 1988, s. 49-50

K HISTORII STŘEDOEVROPSKÉ ODBOROVÉ FEDERACE

Pokusy o hospodářské oživení Střední Evropy v krizových letech

Krantz

Rozpadem Rakousko-uherské monarchie ztratily nástupnické státy svoji dosavadní hospodářskou i politickou stabilitu. Shodná osudová pospolitost byla rozvrácena a nástupnické státy začaly se zmítat v latentních i zjevných krizích. V nestabilizované Evropě byli i vlivní politici vítězných mocností, kteří považovali likvidaci rakousko-uherského státu za vážnou politickou chybou. Nakonec i Masaryk v posledních letech svého života tuto chybu přiznal. Pro obnovení československého státu byla doba nejméně příznivá. Rakousko-Uhersko prožívalo téměř po dvacet let hospodářský vzestup, který se u nově vzniklých států neprojevil. Na nebezpečí špatně fungujících ekonomik nově vzniklých států upozorňoval Klofáče poslední rakouský císař Karel.

Československá ekonomika byla od počátku zatížena reparacemi po dobu dvaceti let, které platila Francii za svůj vznik. Placení reparací Francii bylo na Československu i v krizových letech tvrdě vymáháno. Kromě toho nově vzniklý stát zajistil Francii účast na Škodových závodech, Vítkovických železárnách a ještě na některých textilních podnicích. Československo bylo povinno vydržovat francouzskou vojenskou misi. Tyto finanční závazky byly jednou z příčin, proč nebyl dostatek finančních prostředků pro změnu struktury čsl. průmyslu, jehož skladba byla pro malý stát zcela nevhodná. Průmysl v českých zemích byl dimenzován na velký prostor podunajský. Tradiční exportní průmysl, sklářství a textil, začal již na samém počátku stagnovat. Kritická situace nastala také v hutním průmyslu. Na schůzi zástupců kovopřímyslu 23. 3. 1919 podal generální ředitel Vítkovických železáren doklady o poklesu výroby. Na mezinárodní konferenci práce v r. 1920 byla projednávána nezaměstnanost v nástupnických státech i řešení podpor v nezaměstnanosti. Francouzští státníci Briand a po něm Tardieu si byli vědomi nebezpečí zejména pro Rakousko a pro Československo. Rakousku hrozil anšlus a Československu národnostní problémy, maďarské požadavky na revizi hranic a vicklá průmyslová krize. Proto usilovali o politické a hospodářské skloubení Rakouska, Maďarska, Jugoslávie, Rumunska, Bulharska a Československa. Řešení této palčivé otázky, odstranění třecích ploch v Podunají a zajištění politické a

hospodářské prosperity, bylo mařeno spekulací velmoci, které se snažily o-slabit francouzský vliv ve Střední Evropě. Středoevropské federaci nepřálo především Německo a Itálie. Zejména Itálie, která převzala po Rakousku přístav Terst, jenž se stal po změnách ve středoevropském obchodě mrtvým přístavem. U obyvatelstva Terstu to vyvolávalo značnou nespokojenosť a dokonce si přálo restituční svého postavení. Také poválečný vliv Itálie na Československo vystrídala Francie. V otázce těchto vlivů se koncepcie generála Štefánika střetla s koncepcí dr. Beneše, který bezpečnost čs. státu zakládal na Francii. Štefánik naproti tomu usiloval o čsl. orientaci na Itálii. Vítězství koncepce Benešovy bylo jednou z příčin italské nevraživosti vůči Československu.

S Versailleským mírem nebyl téměř nikdo spokojen, ani vítězné velmoci. Nástupnické státy byly neustále ohrožovány spekulacemi velmoci. V r. 1924 nabízel člen moskevského politbyra a vedoucí středoevropského oddělení ministerstva zahraničních věcí SSSR Karel Radek německému náčelníkovi generálního štábku generálovi von Seeckt společné tažení do Polska, jeho obsazení a rozdelení mezi SSSR a Německo. Von Seeckt považoval tuto válečnou operaci v tehdejší době za příliš nebezpečnou a proto nabídku odmítl. Přesto, že se ve Francii začal realizovat projekt statické obrany budováním Maginotovy linie podél německých hranic, netajil se maršál Poch obavami o bezpečnost Francie. Při své návštěvě v r. 1926 v Praze a ve Varšavě nabídl čsl. a polské vládě obsazení Německa společně s Francií. Obě vlády tento návrh odmítly. V té době se vyvíjely vztahy mezi Německem, ČSR a Polskem celkem příznivě a proto obě vlády nepovažovaly svoji účast na obsazení Německa za účelnou. Tužba po návratu k předválečnému pořádku byla zjevná především u sudetských Němců, slovenských Hlinkovců, u Chorvatů, Maďarů a dalších. Maďarská horthyovská junta utiskovala maďarský lid a prováděla vyložený bílý teror. Československá vláda se připojila k mezinárodním protestům proti porušování lidských práv maďarskou vládou. Přes tuto skutečnost pomohlo Československo uphnout trvale horthyovský režim. Většina Maďarů si přála, aby Hortyho vystrídal zákonitý panovník, maďarský král Karel. V té chvíli Československo mobilizovalo a donutilo krále k odchodu z Maďarska. Pokus krále Karla o dosednutí na maďarský trůn byl prováděn tajně, [z]akorován některými francouzskými státníky. V kritické chvíli však byl téměř státníky opuštěn. Francie z obavy před ztrátou čsl. reparací se připojila k nátlakové akci čsl. vlády. Horthy a jeho klika neprojevila čsl. vládě nejménší uznání za přispění k u-

pevnění své moci. Naopak - Maďarsko se chovalo k ČSR po celou dobu dvaceti let nepřátelsky.

Jugoslávie se otřásala v národnostních sporech, které vyvrcholily vraždou vůdce Chrovatů Štěpána Radiče přímo ve skupštině. Radič po vypuknutí války varoval Masaryka před jeho odjezdem do ciziny, aby Rakousko nerozbíjel. Tyto nahromaděné politické a hospodářské třaskaviny ve střední Evropě nedovedly středoevropští státníci ani velmoci zvládnout, i když se o to různě pokoušeli. Malá dohoda, která byla založena hlavně na obraně proti maďarským pokusům o revizi hranic, se nedovedla vzchopit, aby sama dala základ k vytvoření Středoevropské federace, bez níž nebylo možné vyřešit nahromaděné politické a hospodářské problémy, v nichž se potácely nástupnické státy. Jugoslávie a Rumunsko začaly být závislé na německém trhu. Soudržnost těchto států byla soustavně slabována a v kritické situaci čsl. státu se Malá dohoda projevila jako zcela neúčinná. V době, kdy evropští státníci ukázali malou rozhodnost k dosažení Středoevropské federace, přišla s iniciativou německá odborářská emigrace vedená předsedou německých svobodných odborů Siegfriedem Aufhäuserem za řešení hospodářských a politických potíží Střední Evropy. Pro svůj plán získala především generálního tajemníka Jednotného svazu soukromých zaměstnanců poslance Roberta Kleina. Klein v rámci největší odborové organizace soukromých zaměstnanců vytvořil národohospodářskou komisi, která soustředila významné a pokrokové národní hospodáře, kteří projevovali snahu prosadit zvýšenou investiční činností státu útlum hospodářské krize a zajištění pracovních příležitostí. Byla to především celá národohospodářská škola prof. Dr. Macka, k níž náleželi ing. Michael Urbiria, Dr. ing. Janáček, Dr. Karel Maiwald, Dr. Jaroslav Nebesář, ing. Jaromír Nečas, Václav Stočes, Zdeněk Fierlinger, Theodor Pistorius, Dr. ing. Jaroslav Vacek a František Andršt. Při Jednotném svazu soukromých zaměstnanců byl v té době také založen Exportní výbor. Německá odborářská emigrace z vlastní zkušenosti poznala, že neřešená hospodářská krize se změní v krizi politickou. Tomu se snažila ve vlastním zájmu i v zájmu všech podunajských států zabránit. Především usilovala, aby expanzivní úsilí Hitlera bylo zastaveno na hranicích podunajských států. Hitler využíval především politicky odbytové potíže se zemědělskými produkty Jugoslávie, Rumunska a Maďarska.

Mezi čsl. odbory i rakouskými a maďarskými vládla vždy zjevná solidarita i po rozpadu rakouské monarchie. Proto se již 3. ledna 1934 mohla konat ve Vídni ustavující schůze Středoevropské odborářské federace, jejímž před-

sedou se stal poslanec Robert Klein a generálním tajemníkem Siegfried Aufhäuser. V předsednictvu zasedali za maďarské odbory poslanec Kértesz, Anna Kethlyiová, poslanec Payer, za rakouské odbory Karl Pick, Johann Switanitz, Hillegeist a Heinisch, za jugoslávské odbory Jova Jakšic, Štěpán Beneckovic, Josip Ograd, Edmund Fleischer a za rumunské odbory Constantinescu. Po ustavení vydalo předsednictvo toto provolání: Pracovní souručenství Slobodných odborů Střední Evropy usiluje o organizování dunajského hospodářského prostoru. Řešení toho úkolu pokládá za zvlášť naléhavé, protože v hospodářské oblasti přesahuje pokles ve výměně zboží daleko měřítko následků krize způsobených světovou hospodářskou krizí v ostatních zemích. Pro odborové organizace ve Střední Evropě stalo se hospodářské oživení naléhavostí. Počet nezaměstnaných předčil dokonce velmoc Francii.

Vláda ČSR a dokonce i Hrad byly si vědomy významného nebezpečí přerušení hospodářského krize a vysokého počtu nezaměstnaných v krizi politickou. Narázely především na bankovní kapitál, který se bránil dynamickému poskytování úvěru k provádění veřejných investic. Přesto, že Československo mělo vysoké finanční rezervy, nepodařilo se je uvolnit. Paradoxní je, že československé kapitálové rezervy posloužily Hitlerovi i komunistickému režimu. Pokles výroby v exportním průmyslu byl v Československu mimořádně prudký.

V roce 1931 bylo vyvezeno textiliu za	4 154 756 000
v roce 1932 pouze za	2 037 000 000
prům. železa, kovů, strojů a přístrojů v r. 1931	1 972 000 000
v r. 1932 již jen za	904 610 000
průmysl sklářský v r. 1931 vyvezl zboží za	974 000 000
a v roce 1932 jen za	362 000 000
průmysl kožedělný v roce 1931 za	1 226 530 000
poklesl v roce 1932 na	534 000 000
průmysl dřevozpracující z roku 1931	307 901 000
poklesl v roce 1932 na	222 100 00

Československo si slibovalo od uzavření smlouvy se SSSR hospodářské oživení především zvýšením vývozu do SSSR. Sovětský svaz však zůstal věřen německému trhu. Smlouva se SSSR vyvolala silné podráždění zejména v Polsku. Polsko se pokusilo ještě před uzavřením smlouvy československou vládu od tohoto kroku odvrátit. Polský vyslanec Grzybowski se snažil při své návštěvě u vyslance Krofty dokázat, že zamýšlený pakt neprinese ČSR žádné výhody. ČSR získá sice slib pomoci, na druhé straně však tím vyprovokuje Německo. Podepsáním obranných smluv se SSSR vytvořilo také novou situaci ve Střed-

ní Evropě. Závislost Československa na uskutečnění Středoevropského paktu se politicky velice zmírnila. Naděje, že Itálie bude garantem Střední Evropy před nebezpečím Německa, se rozplynula. Mussolini se proto naopak pokusil využít nespokojenosti Německa s uzavřením francouzsko-československo-sovětských smluv pro svoji politiku.

Hospodářské problémy ve Střední Evropě stále narůstaly. Středoevropská hospodářská federace po uzavření československo-sovětského paktu ocitla se bez nejmenší politické podpory ze strany vlád. Ke zmírnění exportních potíží byla při Středoevropské odborové federaci vytvořena exportní organizace, která se snažila získat nová odbytiště pro všechny státy Střední Evropy. Soustředění všech sil zaměstnaných v exportu k novým iniciativám znamenalo novou epochu ve vztazích podunajských států. Rozšířila se publicita vydáváním dvou národních hospodářských časopisů "za nové hospodářství" a "Weg der Wirtschaft", které řídil poslanec Aufhäuser s redakční rady složenou z význačných národních hospodářů. V odborových časopisech zřídil poslanec Klein Středoevropskou hličku, která sledovala hospodářský vývoj ve Střední Evropě a publikovala návrhy na zmírnění krize. Předsednictvo Středoevropské federace svolalo do Bukurešti na 1. 7. 1937 Mezinárodní konferenci odborových organizací. Poslanec Robert Klein vyzval všechny parlamenty Středoevropských států ke spolupráci na vytvoření Středoevropské federace. Nakonec se hledala cesta ke Střední Evropě uzavřením hospodářských smluv. Tím se mělo zabránit orientaci některých středoevropských států na velmoci, jež používají hospodářské bohatství Střední Evropy pro vlastní zájmy, k zajištění zbrojařské konjunktury. Tuto politiku považovala Středoevropská odborářská federace politicky i hospodářsky za velmi krátkozrakou. Vycházelo se z premisy, že zájem velmocí o podunajské státy rázem poklesne, jakmile nebude potřeba jejich surovin. K dosažení středoevropského jednotného celku zvažovalo předsednictvo Středoevropské federace mobilizaci veřejného mínění a pro tento účel byla vhodná struktura odborových organizací, která zasahovala do všech odvětví hospodářského života v jednotlivých zemích. Tato cílevědomá cesta nepočítala pouze s obchodně politickou stránkou, nýbrž v omezené míře zkoušela přeměnit vnitrohospodářské poměry na poli zahraniční politiky a kladla mimorádný důraz na jednotu dunajské federace.

Středoevropská odborářská federace počítala ve své koncepci se dvěma systémy smluv, které byly mezi dunajskými státy - Malá dohoda a pakt římských protokolů. V tom spatřovala první etapu na cestě ke Středoevropské hospodářské dohodě. Důležité bylo zavedení regionální klauzule ve vzájemných celních

a obchodních smlouvách dunajských států. Obchodní smlouvy byly uzavřeny na základě klauzule nejvyšších výhod, která zaručovala automaticky každému státu, s kterým byla uzavřena smlouva, stejně výhody jako státům ostatním. V mezinárodní životě uváděla se v platnost zásada, že sousední státy daného bloku měly možnost udělit si navzájem výhodná, případně preferenční cla. Regionální klauzule byla tehdy vzata do obchodní smlouvy mezi Rakouskem a Československem. K úplnému provedení však nemohlo dojít, jelikož Německo kladlo odpor jejímu uskutečnění. Při uzavření obchodní smlouvy s Amerikou byly Spojené státy srozuměny, že Československo bude poskytovat státům dunajského prostoru výhodná cla. Také Anglie projevila ochotu postavit se kladně k celkové hospodářské smlouvě dunajských států. Do této etapy náleželo i provedení již existujících smluv. Mezi obchodními komorami států Malé dohody trvala koalice pro utvoření jednotného sociálního zákonodárství. V tomto směru docházelo v Jugoslávii a Rumunsku ke snahám vytvořiti závazné sociálně-politické zákonodárství s nejnižší sociální a výkonnostní úrovní. Těmto tendencím se bránilo Československo, které usilovalo o vytvoření jednotného pokrokového sociálního zákonodárství pro všechny státy Podunají.

Jako druhou etapu ve vytváření středoevropského hospodářského celku spářovala odborářská federace vytváření normálních platebních a hospodářských podmínek. Volný platební obchod, likvidace zbytku clearingu, zrušení clearingového obchodu, což bylo považováno za důležité pro těsnou hospodářskou spolitost. K dosažení normálních hospodářských podmínek považovalo se za nutné zrušení vzájemných ochranných cel.

Třetí etapa se měla vyvijet v těsné hospodářské a celní smlouvě. Dunajský projekt měl skládat z jednotného hospodářského území, aby bylo možné zrušení všech hradeb. Tyto podmínky měly být ve třetí etapě nejdůležitější. K dosažení toho cíle se usilovalo o plánovité rozdělení práce v hospodářství všech podunajských států. Plánování osevní plochy obilí a průmyslových produkčních území, aby byla možná vzájemná výměna. K rozdělení trhů mohly v některých produkčních oblastech přispět mezinárodní kartely. Přitom měla být zajištěna ochrana konzumentů před zneužitím ze strany kartelů veřejnou vnitrostátní kontrolou. Středoevropská federace narážela se svojí konцепcí na nebezpečí z toho, že Německo podporovalo dunajské státy hospodářsky. Usilovala především o jejich novou orientaci k státům demokratickým a snažila se získat u demokratických států větší pojištění tohoto projektu, který měl značnou politickou důležitost v omezování německé expanze.

Středoevropská odborová federace především usilovala o získání velkých

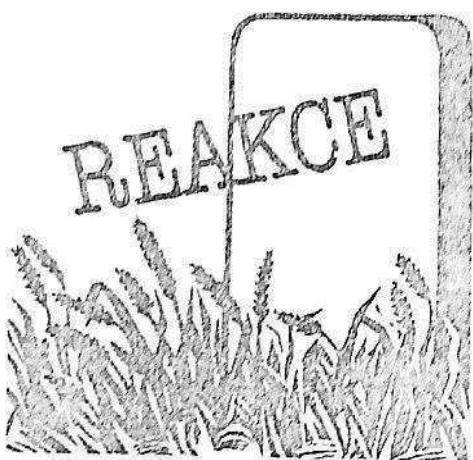
politických demokracií pro reaktivizaci Střední Evropy a snažila se o obnovu jejich postavení, které měly ve Střední Evropě v prvním desetiletí po válce. Kupováním přebytečných obilních zásob, zvýšením nákupu od těchto zemí, zrušením dovozních kontingentů a finanční a politickou pomocí měly se získat dřívější pozice ve Střední Evropě. Reaktivizace Střední Evropy neměla znamenat pro velké politické demokracie pouze upevnění jejich vlastních pozic, vybrždění jedné z nejpalcivějších třecích ploch v Evropě. V souhře hospodářských a politických sil bylo možno vytvořit stabilitu Střední Evropy. Na státech Střední Evropy požadovala Středoevropská odborová federace orientaci k politickým demokraciím, aby se nenechaly okouzlovat bezohledným totalitismem německé Třetí říše. Za zvlášť aktuální byl považován požadavek politické a hospodářské nezávislosti Rakouska, bez něhož není a nebude sjednocení Střední Evropy. Byla ražena zásada, že nelze oddělovat hospodářské monenty od politických. V zásadě se trvalo v podunajských státech na vnitřní politické stabilitě, aby mohla být zaručena trvalá orientace středoevropských států k velkým demokraciím. Středoevropská odborová federace usilovala o demokracii především v Rakousku, Maďarsku, Jugoslávii a Rumunsku. To byl jeden z předpokladů pro úspěšné fungování sjednocené Střední Evropy.

Rakousko-uherská monarchie byla právním státem, který zaručoval celé spektrum politických svobod, a tím také byly vytvářeny podmínky pro úspěšný hospodářský rozvoj v posledních dvaceti letech před I. světovou válkou. Nástupnické státy, jak již bylo řečeno, se zmítaly v politických krizích, které vznikaly z omezování svobod a práv především národnostních menšin.

V současné době musí být pro odborové hnutí Středoevropská odborová federace příkladem v řešení politických a hospodářských problémů středoevropských států, kterým sovětská velmoc nezaručila ani hospodářskou prosperitu, ani politická práva. Odborové hnutí bylo podřízeno komunistickým stranám, které omezovaly jeho působnost především potlačováním práv a obrany pracujících proti bezpráví. I v středoevropských státech s diktátorským režimem měly odborové organizace daleko větší působnost v obhajobě zájmů pracujících, nežli v dnešních komunistických státech. Také jejich účast ve Středoevropské odborové federaci usnadňovala zápas odborových organizací v těchto státech o větší demokratizaci a rozšiřování práv pracujících. V současné době se objevuje šance na osvobození odborových organizací z vlivu komunistických stran. Rakouským odborům naskytá se příležitost, aby se pokusily o obnovu Středoevropské odborové federace i jejího programu. Polská Solidarita a rozšíření práv maďarských odborů jsou jedinečnou příležitostí k zásadnímu obratu v postavení

odborových organizací v komunistických státech. Osvobození odborových organizací z podřízenosti komunistickému režimu by přivodilo rozšíření lidských práv v celém komunistickém bloku.

REAKCE

BRNĚNSKÁ STŘEDNÍ EVROPA

zh

Už v úvodní poznámce k prvnímu číslu slibuje brněnská redakce Střední Evropy - vzhledem k pražské revue téhož jména - sledovat i své specifické záměry. Druhé číslo, které mám před sebou, dovoluje, abychom uznali, že redakce dostává svému slovu. Od pražské jmenovky přebírá tentokrát jen Djordjevičovy vzpomínky na Titovy koncentráky, ostatek naplňuje vlastním i nebo odjinud převzatými věcmi. To specifické, čím se zejména odlišuje, a zdá se, že bude odlišovat i napříště, jsou úvahy o Moravě. Ale o tom později.

Hlavním tématem druhého čísla je, jak odpovídá i názvu časopisu, střední Evropa. Jsou tady k tomuto problému uvedeny důležité eseje poslední i vzdálenější doby: Tragédie Střední Evropy od M. Kundery, Existuje střední Evropa od T. G. Ashe, Zb. Brzezinského Od východní Evropě zpět ke střední Evropě a H. Kissingera Roztříštěná Evropa a Spojené státy. To vše je odjinud a poměrně známo. Vlastním příspěvkem redakce je rozhovor s polským divadelním režisérem Zdislavem Hejdoukem, ředitelem experimentálního divadla Teatr 77 v Lodži. Jak už to v podobných rozhovorech bývá, Hejduk se dotýká mnoha věcí: naší společné pozice mezi Západem a Východem, polské divadelní kultury 60. a 70. let, charakteru Čechů a charakteru Poláků a jak se na sebe navzájem díváme, dovíme se, co z české kultury zajímá Poláky /Havel, Kundera, Hrabal, Forman, Divadlo na provázku a Hadivadlo/, mluví se o Lanzmannově filmu Shoah a jsou-li či nejsou-li Poláci antisemity. Když Hejduk mluví o střední Evropě, zmiňuje Poláky, Čechy, Slováky a Maďary. Nevím, do jaké míry je Hejdukův pohled pro Poláky příznačný, v české perspektivě bývá do Střední Evropy zahrnováno i Rakousko s Vídni, ta zejména. Možná, že je to odlišnost, stojící za povšimnutí.

Rubrika nazvaná prostě Morava bude asi dlouhodobým specifikem brněnské verze, nedojde-li její zásluhou k nastolení problému v některém z českých časopisů. Obsahuje návrh Jaroslava Mezníka /pod titulem Co s Moravou/ na nové správní uspořádání Československa. Mezník předem vzdává možnost trojfederace na základě historicky opodstatněného zemského zřízení a úvahou, vedenou velmi realistickými ohledy na politické danosti, doporučuje dospět k moravské "autonomii" poměrně malou úpravou stávajícího krajského zřízení. Morava /případně se Slezskem/ by tvorila jeden celistvý kraj s hlavním /krajským/ městem Brnem. V téže rubrice je otištěna část dopisu básníka Jiřího

Kuběny, nazvaná ...Vyznání moravské.

Necítím se dost kompetentní posuzovat Mezníkův jakýsi minimální program ani neumím předvídat možné námitky se strany samotných Moravanů, lze je ale tušit / spor může být veden hned např. o hlavní město, mnohým se bude zdát asi také řešení nedostatečným apod. To a jiné bude ale asi předmětem příštích diskusí/. Básnicky založený text Kuběnův /to říkám bez ironie/ zase ztěžuje možnosti věcné kritiky. Pocítil jsem ale silnou sympatií k postoji autorů redakční poznámky, která uvádí moravskou rubriku a kde mj. čtu: "Bude-li moravskému vědomí chybět jasné horizont hodnotového universalismu občanského a křesťanského, nepůjde tu nakonec o izolaci a sebeuzavření?" Tím chci říct, že by nebylo dobré, kdyby se měl moravský životní pocit artikulovat především negativně - v odporu k Čechům... V Kuběnově textu se také mj. říká, že /Husovu/ herezi... "neztráví prostě žádný Moravan"... Moje otázka je: kdyby se přece jen našel nějaký Moravan, který by ji ztrávil, nebyl by už Moravanem? Vím, tato otázka jako otázka tolerance by vystala až po škrtnutí dovétku "srdcem a po duchu", tedy nitemě a každý sám pro sebe, ale přece jen si ji jako otázku tolerance dovoluji připomenout.

Že má brněnská Střední Evropa rubriku glos, kritik a recenzí, je dobré znamení, že chce být časopisem, nikoli sborníkem. Krátké a aktuální příspěvky přispívají k životnosti a čtivosti revue. A když už se redakce rozhodla pro publikování beletrie, což nevidím vzhledem k převážně historickopolitickému zaměření ostatního obsahu jako nezbytnost, je dobré, že uvádí poměrně rozsáhlou ukázkou vždy z jediného autora. Tak ho může skutečně představit. V tomto - druhém - čísle jsou otištěny básně brněnského básníka Karla Křepelky /narozen 1946/.

Úpravou se časopis přiklání k spíše akademické podobě pražské Střední Evropy a šťastně využívá některých nápadů /fotografie, tištěné tituly rubrik na vložených pruzích papíru/ známých z Revolver revue.

POZNÁMKA NA OKRAJ PRVNÍHO ČÍSLA REVIEW

fw

Dějiny židů v tzv. českých zemích jsou z velné části vyplněny bojem s městskými a církevními úřady, které se - podporovány často šlechtou a někdy i dvorem - snažily přimět panovníka, jenž si podržoval nejvyšší soudní jurisdikci nad svým "židovským regálem", aby židy vypověděl ze země, či aby alespoň podstatně omezil jejich počet. Tento boj, vedený z důvodů především hospodářských, vyvrcholil v první třetině 18. století a skončil kompromisem: počet židovských rodin v českých zemích nadále nesměl překročit deset tisíc, imigrace byla povolena jen bohatým židům a přirozený domácí přírůstek byl regulován tzv. familiantským zákonem, jenž povoloval založit rodinu jen prvorrozeným židovským synům. Skutečnost, že tyto a další přísné reglementace zůstaly v platnosti prakticky až do poloviny 19. století, byla jednou z příčin, proč u nás nebyl počet židů nikdy tak vysoký jako kdysi ve Španělsku, Portugalsku a Německu, nebo později v Polsku, Rumunsku či Rusku.^{1/} Přesto se, stejně jako v jiných evropských zemích, podíleli Židé i u nás významně na rozvoji mincovnictví, směnárenství, organizovali domácí i zahraniční obchod se zbožím, úvěrový obchod a řemeslnicko-obchodní podnikání.

Podobně jako v celé aškenázké oblasti, byli také v českých zemích nuceni žít zhruba od počátku 13. století v přísné segregaci. Jejich duchovní život se pak odvíjel na základě vlastních dávných náboženských a kulturních tradic; z křesťanského okolí přijímali jen nepatrně podnětů a sami měli na kulturu za branami ghettta vliv jen nepřímý /Bible, Talmud, kabala apod./ Obecného kulturního a společenského dění v zemi se plně účastnili až od poloviny 19. století, kdy byla zrušena instituce ghettta. Je dobré si připomenout, že úplná občanská práva dostali v rakouské monarchii až r. 1867 a že tedy židovská pospolitost u nás mohla žít v podmírkách formálně rovnocenných podmínek křesťanů pouhých sedmdesát let.

Navzdory těmto osudovým danostem jsou Židé, kteří žijí v Čechách a na Moravě více než tisíc let, spolutvůrci zvláštního duchovního klimatu, jehož zdroje naznačil nejlépe asi Franz Werfel, když hovořil o "trojí duši země české". Kontroverzní, vzájemně však inspirující soužití Čechů, Němců a židů u nás skončilo katastrofálním řešením vzájemných vztahů v letech 1938-

1946, a dnes je zřejmé, že Werflův výrok označuje stav nenávratně minulý. "Trojí duše země české" je obrazem, který může zkoumat již jen historik.

Není úmyslem naší krátké poznámky referovat podrobně o stavu zkoumání židovských dějin českých zemí, to je téma pro rozsáhlou práci.^{2/} Pro naše potřeby nám stačí hrubá informace. Systematické, moderně pojaté studium tohoto tématu má u nás krátkou tradici; za jeho počátek lze vlastně pokládat až publikaci sborníku Die Juden in Prag, vydaného v Praze r. 1927 k 25. výročí založení pražské lóže B'nai B'rith. Sborník uspořádal a úvodní studii v něm napsal profesor pražské německé university a její rektor ve studijním roce 1922/23 Samuel Steinherz.^{3/} Steinherz byl rovněž editorem Ročenky Společnosti Židů v Československé republice /dále jen Ráž/, která vycházela v letech 1929-38 a přinášela významné dílčí studie o nejrůznějších momentech politické, ekonomické a kulturní historie českých Židů.

Do Ráž přispívali čeští, němečtí a židovští historikové a jejich příspěvky tu byly publikovány v originále, tj. česky nebo německy. Dalším příkladem takové, u nás dosud vzácné, spolupráce je sborník Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart, který vydal v roce 1934 v Praze a Brně brněnský vydavatel a publicista Hugo Gold. Jiný Goldův sborník: Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart /Brno 1928/ vyšel pouze německy. Výjimečnost obou objemných obrazově i faktograficky dobře vybavených publikací spočívá především v tom, že zachycují stav židovských mimopražských obcí těsně před jejich zánikem.^{4/} Společná práce židovských, českých a německých historiků byla přerušena roku 1938 a na domácí půdě nebyla již nikdy obnovena. Nedošlo bohužel ani k zamyšlenému vydání pramenů k židovským dějinám českých zemí. Jedinými dostupnými pracemi tohoto typu zůstávají dodnes už v době svého vydání všeobecné kritizovaná edice českožidovského průmyslníka a mecenáše Bohumila Bondyho a pražského archiváře Františka Dvorského K historii Židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku. 906-1620 /Praha, 1906; česky a německy/ a německé Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren /Prag 1935/ moravského historika Bertholda Bretholze, jež ovšem končí rokem 1411.

Na úsilí autorského okruhu Ráž a moravských historiků navázala po 2. světové válce skupina historiků soustředěných kolem pražského židovského muzea. Zprvu se zdálo, že těžiště historického zkoumání židovských českých dějin bude, jak by bylo také přirozené, právě zde a že výsledky zkoumání budou zveřejněny česky. První publikace tomu nasvědčovaly: připomeneš si stu-

die Hany Volavkové-Frankensteinové /1904-1985/ o pražském ghettu a o židovském muzeu, její monografii o Pinkasově synagoze a především obě publikované větší práce jednoho z posledních významných českých hebrajistů Ottý Munelesa /1894-1966/: Bibliografický přehled židovské Prahy /Praha 1952/ a Starý židovský hřbitov v Praze /Praha 1955/, který napsal se svou ženou, historičkou Miladou Vilímkovou. Zhruba od počátku 60. let významnější publikační činnost v českém jazyce ustává. Výjimku tvoří snad jen Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě /Praha, bez vročení/, kde ovšem schází, jistě ne vinou autora Jana Heřmana, podrobnější výkladová a historická studie, a obsažná brožura Arno Paříka: Pražské synagógy v obrazech, rytinách a starých fotografiích /Praha 1986/. Z cizojazyčných publikací domácích autorů stojí za zmínku Prague Ghetto in the Renaissance Period /Praha 1965/, monografie Milady Vilímkové o pražském ghettu, kterou vydává nakladatelství Artia, a některé studie v pouze cizojazyčné a těžko dostupné revuji "Judaica Bohamiae" /Heřman, Muneles, Šedinová aj./. O současné domácí historiografii židovských dějin Čech /s výjimkou údobí 2. světové války/ lze říci, že 1./ ignoruje českého čtenáře, 2./ omezuje se téměř výhradně na pražské židovské Město, 3./ nejeví žádné známky koncepční práce.^{5/}

Za této situace je zřejmé, že se těžiště historického zkoumání židovských českých dějin přesunulo za hranice Čech. Pokud můžeme soudit, soustředilo se geograficky do tří míst: do Izraele, odkud máme bohužel jen sporadicke zprávy, do NSR a do USA. Publikační činnost, knižní a časopisecká, tu vzrůstá zvláště od konce 60. let, tedy od doby, kdy v Čechách přerušení diplomatických styků s Izraelem a nezdářené oslavy milénia příchodu Židů dávaly tušit, kam vývoj doma asi půjde. Ze starších zahraničních prací připomeňme dílo pražského rodáka, profesora basilejské university Guida Kische /1889-1985/: Die Prager Universität und die Juden /2. vyd. Amsterdam 1969/ a studii historičky Ruth Kestenberg-Gladsteinové: Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern /1969/, z novějších pak především sborník Juden in den böhmischen Ländern /München-Wien 1983, ed. Ferdinand Seibt/, vydaný péčí Collegia Carolina, a kulturně-historickou čítanku americké autorky českožidovského původu Wilmy A. Iggersové: Juden in Böhmen und Mähren /München 1987/. Neocenitelným zdrojem informací o starších i novějších dějinách Židů na našem území, o židovských sídlištích, osobnostech apod. /několik set hesel/ je mnohasvazková izraelská Encyklopædia Judaica, vycházející jak v hébrejské, tak v anglické verzi. /"Encyklopædia" však v Československu není, podobně jako mnoho dalších spisů týkajících se židovské

problematiky, veřejně přístupná. 5b/

Zvláštní kapitolu v této - zde jen ve zlomku naznačené - zahraniční práci představuje třídílný sborník nazvaný The Jews of Czechoslovakia /dále jen JCz/, který vydaly společně The Jewish Publication Society of America /Filadelfie/ a Society for the History of Czechoslovak Jews /New York/ v letech 1968, 1971 a 1984. Toto dílo, jež na ploše více než dvou tisíc stran shromáždilo studie čtyřiceti osmi autorů, mapuje podrobně kulturní, náboženský, politický, hospodářský, spolkový a sportovní život československých Židů zhruba od vzniku republiky do roku 1948, hodnotí jejich účast na celkovém dění v republice i v zahraničním exilu a zaznamenává průběh a hrůzné důsledky nacistické genocidy. Z časového vymezení se vymyká jen několik příspěvků, přinášejících základní informaci o situaci Židů v Čechách a na Moravě v 19. století, o jejich postavení mezi Čechy a Německem, o historiografii židovských dějin českých zemí apod. Všechny tři díly JCz jsou doplněny rozsáhlým jmenným a věcným rejstříkem, najdeme tu také nejdůležitější data o autorech. Kvalita příspěvků není vždy vyrovnaná /kupř. referáty o židovské česky psané literatuře, o novinách a vydavatelstvích jsou příliš povšechné/, vcelku však jde bezesporu o impozantní dílo, shrnující a hodnotící fakta, jež nemůže obejmít žádný seriózní historik, zabývající se novodobou historií českých zemí.

Na sborníky JCz, které by si zasloužily zvláštní českou recenzi, navazuje svým způsobem další publikace tj. photo autorského okruhu, zamýšlená jako periodikum: Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews.^{6/} V Review jsou publikovány práce, které nebylo možno zařadit do JCz buď proto, že se vymykaly přísné vymezenému historickému rámci, nebo prostě z časových důvodů. I Review přináší historické studie, ale její koncepce je širší než koncepce JCz. Podle slov editora sborníku a presidenta "Society" Lewise Weinera je přáním vydavatelů navázat na kulturní dědictví, jež reprezentují starší, "srdeční československých Židů tak drahé", almanachy, ročenky a kalendáře jako byly almanachy Paschelesovy a Brandeisovy, Česko-židovský kalendář, Jüdischer Almanach Jahrbuch für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik, už zmíněné Steinherzovy Ráž aj.

První číslo Review obsahuje kromě editorova úvodu, autorských medailónků a dvou nekrologů celkem dvanáct příspěvků. Podrobněji se tu chceme zmínit pouze o dvou, ostatní alespoň zaznamenejme: Guido Kisch, Jewish Physicians in Old Prague; Jana Renée Friesová, Jews and Music in Bohemia; Gary C. Grassl, Joachim Gans of Prague: America's First Jewish Visitor; Vilém

Flusser, On Edmund Husserl; Zdenka E. Fischmann, Max Brod's Life in Music; Gertrude Hirschler, Rabbi and Statesman: Samson Raphael Hirsch, Landesrabbiner of Moravia /1847-51/; Arnošt Lustig, Auschwitz-Birkenau; Yehoshua Robert Büchler, The Jews of Slovakia: Some Historical and Social Aspects; Vera Weislitz, Poems; Erich Kulka, Escape from a Death Train.

Příspěvky, které jsme si nechali nakonec: Avigdor Dagan, Excerpts from a London War Diary a Nahum Goldmann, Recollections of Czech Jewry jsou si blízké žánrově i tématicky; v obou případech jde o osobní svědectví, doplňující pojednání o politické aktivitě československých Židů za první republiky a v emigraci, publikované v JCZ.

Autora "Excerpts from a London War Diary", česko-izraelského politika, novináře, básníka a prozaika Avigdora Dagana, zná český čtenář spíše asi pod původním jménem, jehož hebrejský ekvivalent si autor zvolil po odchodu do Izraele. Viktor Fischl-Avigdor Dagan /nar. 30. 6. 1912 v Hradci Králové/ vydal před 2. světovou válkou v Praze tři básnické sbírky: "Jaro" /1933/, "Kniha nocí" a "Hebrejské melodie" /obě 1936/, jejichž poetika je blízká poetice Otokara Fischera a Františka Balase. Byl tehdy vedle Františka Gottlieba /1903-1974/ jediným významnějším česky písícím básníkem mezi přívrženci národního řešení židovské otázky, tj. sionismu. Sám v tomto hnutí aktivně pracoval: do r. 1939 redigoval český sionistický týdeník "Židovské zprávy", byl parlamentním sekretářem židovské strany, překládal do češtiny sionistické autory /Simche ben Sion, B. Lichwitz aj./. V londýnském exilu vydal sbírku "Evropské žalmy" /1941/ a básnickou skladbu o lidické tragédii "Mrtvá ves" /1943, též anglicky/, již považoval Václav Černý za jediný skutečně významný čin emigrantské poezie.^{7/} Verše psal i po válce, posledních čtyřicet let vydával spíše prozaické práce, z nichž si připomene alespoň "Píseň o lítosti" /1948, vydání zakázáno, hebr. r. 1953/ a "Kuropení" /Mnichov 1975/.

Patrně nejznámějším Fischlovým dílem jsou jeho Hovory s Janem Masarykem /česky poprvé v Tel Avivu, 1952/. Kniha nemá velké literární ambice, je vlastně jen prostým, utříditelným záznamem rozhovorů, které autor, jenž byl v průběhu války i po ní s Masarykem v úzkém pracovním kontaktu, s tímto politikem vedl. Text zachovává osobitou Masarykovu dikci a přináší neobyčejně zajímavé svědectví o jeho názorech na obecně lidské problémy, politické a historické události, jeho postřehy o "národních charakterech", jednotlivých osobnostech apod.

Na Jana Masaryka vzpomíná Fischl rovněž ve své studii "The Czechoslovak

"Government-in-Exile and the Jews" /JCz iii./ a pochopitelně i ve svém článku v Review, kde podává zprávu o některých jednáních, jichž se zúčastnil jako "styčný důstojník" mezi čs. vládou v exilu a židovskými organizacemi.^{8/} Opankován tu zdůrazňuje, že Jan Masaryk byl velkým obdivovatelem židovského národa a - podobně jako jeho otec - přívržencem sionismu. Mezi světovými sionistickými vůdcí měl mnoho přátel a požíval u nich značné vážnosti. Dokládá to ostatně i Nahum Goldmann, který se v citované statci vyznává ze svého obdivu k českému státníkovi a vzpomíná na otřes, který v něm vyvolala jeho dnes nevyjasněná smrt těsně po únoru 1948.

Nahum Goldmann /1894-1982/ byl jedním z nejznámějších židovských politiků našeho století. Před 2. světovou válkou zastupoval Jewish Agency for Palestine ve Společnosti národů a spolu se Stephenem S. Wisem přispěl rozhodující měrou k založení World Jewish Congress, jehož stal r. 1949 presidentem. V letech 1956-1968 byl presidentem World Zionist Organization, od r. 1965 působil ve stejně funkci v Memorial Foundation for Jewish Culture.

Ve své statci "Recollections of Czech Jewry", kterou napsal několik týdnů před smrtí, připomíná Goldmann, že české země byly jedním z center světového sionistického hnutí už od počátku století, kdy v Praze přednesl filosof Martin Buber své slavné "Tři řeци o židovství". Mnozí z členů studentského sionistického spolku "Bar Kochba", kde tehdy Buber přednášel, se stali významnými činiteli domácího i světového kulturního a politického sionismu. Sionisté z Čech působili v Německu, Rakousku, Palestině aj., doma vydávali /česky, německy a hebrejsky/ své noviny, časopisy a nejrůznější publikace, organizovali se spolkově i politicky.^{9/} Málokdo dnes u nás ví, že se v Čechách sešly tři světové sionistické kongresy /XII. a XIII., r. 1921 a 1923 v Karlových Varech a XVIII., r. 1933 v Praze/ a že se tu ještě těsně před komunistickým převratem sešla konference evropských sionistických federací /12. 8. 1947 v Karlových Varech/.

Goldmann vzpomíná s dojetím na svá setkání s československými sionisty, a to nejen s těmi, jejichž jména český čtenář díky Maxi Brodovi může znát /Hugo Bergmann, Felix Weltsch, Robert Weltsch aj./, ale i s těmi, kdo byli z paměti vymazáni, kupř. s politiky, kteří zastupovali Židovskou stranu v čs. parlamentu: Angelo Goldstein /1890-1947/, Emil Margulies /1877-1943/, Joseph Rufeisen /1887-1949/ aj. Autor se vyznává ze svého blízkého vztahu k českým a německým Židům z Čech a svou poznámkou, žež je vlastně parafrazena za ně, končí slovy: "Zničení českého židovstva je tragédií zcela zvláštních

rozměrů. S českými Židy ztratili židé diaspořy jedno ze svých duchovních a intelektuálních středisek a jednu ze svých nejvíce tvůrčích komunit."

Praktický zánik české židovské obce konstatuje v předmluvě k prvnímu číslu Review i editor sborníku. Pokud vezmeme v úvahu početnost této obce, možnosti jejího náboženského a kulturního života, její jméň a mravní prostříž postupně devastovanou oficiálním vedením - lze s tímto konstatováním asi souhlasit. Tato obec však přece jen ještě žije a 'jednou z mála zbraní, již se může bránit definitivnímu zániku, je vědomý, důsledný návrat k vlastní tradici, k historii, kterou bude připomínat nejen sobě, ale i českému okolí. I pro ně je totiž ztráta povědomí o jednom ze zdrojů "trojí duše země české" ztrátou části vlastních dějin.

Je třeba vědět, že v Čechách má naprostá většina i vysokoškolsky vzdělaných lidí jen kusé a značně zkreslené představy o základních kulturně-historických židovských reáliích; často se o nich neví vůbec nic. Chybí tu encyklopedická příručka, odborné i populární dějiny židovských Čech, slovníky českých židovských spisovatelů a hudebníků, důkladná studie o českém antisemitismu, o vztahu hebrejštiny a češtiny, o úloze židů v hospodářských a kulturních dějinách země atd. Je tedy třeba udělat mnohé. Hlavní těžba práce bude i nadále spočívat na aktivitě v zahraničí a v domácím samizdatu. "Střední Evropa" se této práce nemůže neúčastnit: vždyť právě duchovní i hospodářská činnost židů byla jedním z jednotících momentů v historii tohoto evropského okrsku.^{10/}

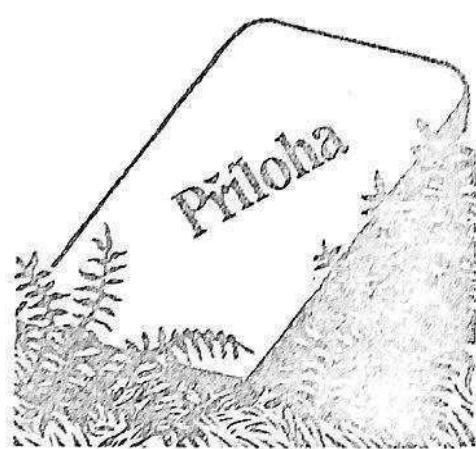
POZNÁMKY

- 1/ Nejvyšší stav židovských obyvatel byl v Čechách zaznamenán r. 1890 /94 529, tj. 1,62% obyv./, na Moravě r. 1880 /54 175 tj. 2,05% obyv./; v dalších letech počet židů v českých zemích neustále klesal. První republika měla sice jednu z největších židovských menšin v Evropě /r. 1921: 345 300 osob/, ale jen díky počtu slovenských a podkarpatorských židů. /Zhruba v téže době měla přibližně tolik židovských obyvatel v sousedním Polsku jen samotná Varšava./ Pokud vezmeme v úvahu relativní počty, bývala česká a moravská ghetto ovšem mnohdy velká. Pražské Židovské Město bylo na přelomu 16. a 17. století se svými 8-14 tisíci obyvatel dokonce největším ghettetem v Evropě. Na počátku 18. st. žilo v jeho zdech kolem 11 000 osob, zhruba stejně jako na Starém Městě, jehož bylo součástí; Nové Město a Malá Strana měly tehdy obyvatel podstatně méně. Při posledním předválečném sčítání lidu r. 1930 žilo v Praze 35 425 obyvatel "izraelského vyznání"; největší pražské židovské obce byly na Starém Městě, Novém Městě, na Vinohradech a v Karlíně. Reaktivně velké obce bývaly v dřívějších dobách v Kolíně,

Mladé Boleslavi /nazývané v 18. století někdy "Jeruzalémem nad Jizerou"/, v Golčově Jeníkově, Libni /zde žilo dokonce více Židů než křesťanů/, v Mikulově, Boskovicích, Prostějově, Třebíči aj., po roce 1848 pak také v Brně, kde žilo r. 1930 10 866 Židů, Moravské Ostravě /4 969, tj. 11, 89 všech obyvatel/, v Teplicích-Šanově /3 213/, Plzni /2 773/, Karlových Varech /2 120/, Olomouci /1596/, Liberci /1 392/, Jihlavě /1 180/, českých Budějovicích /1138/ aj. /Číselné údaje přejímáme z obou sborníků H. Golda a ze sborníku Juden in den böhmischen Ländern, o kterých mluvíme díle v textu./

- 2/ Dílčí kapitola této práce, která by mohla být nazvána: "Obraz Židů v české historiografii", by musela konstatovat zjištění pro domácí historiky nepříliš lichotivá. Výjimky tu ovšem jsou: v. V. Tomek, s vyhradami Z. Winter, dále J. Teige, J. Čelakovský /"Příspěvky k dějinám Židů v době jagellonské"/, Pekař /"České katastry 1654-1789/ a někteří mladší historici: J. Prokeš, V. Pešák, Fr. Kavka aj.
- 3/ O S. Steinherzovi /1857 Rakousko - 1942 Terezín/ nejnověji viz Fr. Kavka, Památce historika Samuela Steinherze, Židovská ročenka 1982/83. Kavka tu mj. píše podrobně o studentských antisemitských bouřích, které vypukly v souvislosti se Steinherzovým nástupem do rektorské funkce.
- 4/ JUDr. Hugo Gold /1895 Vídeň - 1974 Tel Aviv/ pokračoval ve své vydavatel-ské činnosti i v Palestině, kam odešel v polovině 30. let.
- 5/ Obsáhlé publikace o různých obdobích českých dějin, vycházející u nás v posledních letech, se o židovských obyvatelích historických zemí zmíňují jen marginálně, nebo problematiku ze značné opomíjejí. Srov. např.: J. Spěváček, Václav IV., Praha 1986; J. Janáček, Valdštejn a jeho doba, Praha 1978; týž: Rudolf II. a jeho doba, Praha 1987; J. Haubelt, České osvícenství, Praha 1986; O. Urban, Česká společnost 1848-1918, Praha 1982 aj.
- 5b/ O možnostech čtenáře, který nemá přístup do veřejných fondů veřej-ných knihoven, se lze přesvědčit např. v katalogu Státní knihovny v pražském Klementinu. Viz tragikomicky pojednané heslo "Židé - české dějiny - mo-ravské dějiny", kde schází nejzákladnější díla. Nechybí tu však Lenin, Sta-lin, Olbracht v maďarštině atd.
- 6/ Volume I: 1986-87 New York. Str. 206, formát 15x23, brož. Editor: Lewis Weiner, spolueditorka: Gertrude Hirschler. Red. rada: Herman Carmel, Avig-dor Dagan, Zdenka Fischmann, Vilém Flusser, Fred Hahn, Erich Kulka, Ladislav Lipscher, Arnošt Lustig, Joseph Pick.
- 7/ Viz V. Černý, Česká beletrie emigrační, Kritický měsíčník 8/1947.
- 8/ V. Fischl byl od listopadu 1940 zaměstnancem ministerstva zahraničních věcí prozatímní čs. vlády v Londýně. Od r. 1940 vedl oddělení propagan-dy v informačním odboru, od r. 1944 mu byl svěřen anglický politický referát. Podílel se na založení čs. výboru v anglickém parlamentu. Roku 1945 byl jako legační rada jménován tiskovým atašé čs. velvyslanectví v Londýně, od r. 1947 pracoval v ministerstvu zahraničních věcí. Roku 1948 /podle Review, podle jiných pramenů r. 1949/ odjel do Izraele, kde vstoupil do diplomatických služeb nového státu. Působil jako chargé d'affaires v Japonsku a Barmě, jak vyslanec v Jugoslávii a jako velvyslanec v Polsku, Norsku a Rakousku.

- 9/ O čs. sionistickém hnutí přehled viz O. R. Rabinowicz, Czechoslovak Zionism: Analecta to a History, JCz II.
- 10/ Některá i neditní "judaica" z posledních let: edice Alef: čtyři sborníky "Kalendář" /1985-88/; Zev b. Šimon Halevi, Vesmír v kabale, Pha 1982; Martin Buber Chasidské příběhy I.-II., Pha 1983.; Avot Pirke, Výroky Otců, Pha 1985; Günter Stemberger, Přehled židovské literatury, Pha 1985; Friedrich Weinreb, Symbolika biblického jazyka, Pha 1987; Šest příběhů rabbiho Nachmana, Pha 1986, Osm světel, Pha 1987; r. Šelomo b. Jicchak zvaný Raši, Komentář k pěti knihám Mojžíšovým, Pha 1988, Gutmann Klerperer, Pražský rabinát, Pha 1988. Edice Střední Evropa: rubrika ZECHER v jednotlivých číslech časopisu; Šimon Wels, U Bernátů, Praha 1987; Izák B. Singer, Šoša, Praha 1986; Izák B. Singer, Koruna z peří, Praha 1987.

Příloha

DOPIS DĚTEM - 2. část

Anna Kovanicová-Hyndráková

Přivedli nás do Frauenlageru do sauna. Dlouho jsme stály na pražícím slunci, než jsme se dostaly do šatů. Měla jsem u sebe fotky mamy, taty a Trudy a manikýrové nůžky, těmi jsem vystříhla z těch fotek jenom hlavy /2 z nich ještě mamy/, zabalila je do kousku celofánu a schovala do vlasů pod sponku. Když jsme přišly do sprch - byla tam nedýchatevná atmosféra - začaly některé ženy hystericky křičet, že jsme v plynové komoře. My mladší jsme měly lepší nervy, viděly jsme, že jsou s námi esesáčky, tak jsme se snažily je uklidňovat. Pamatují se na dlouhé chodby, kde nás pořád prohlíželi, jestli nic neschováváme. Já jsem svůj poklad, ty fotky, pořád přendavala. Když jsem je měla v ústech, musela jsem pusu otevřít. Prohlížela mě Slovenka. "Co to máš v hubě, ty slone?" povídá. Fotky, já na to. Čí? Mamy. Tak jdi, povídá ona a tak jsem je pronesla.

Z obrovské hromady jednotlivých bot jsme si potom měly vybrat každá páár, kdo měl štěstí, dostal boty svoje. Mně se to stát nemohlo. Při zouvání nás tolik nabádali, abychom vždycky páár svázaly, že jsem každou botu hodila na jinou stranu. Kdepak by ně bylo napadlo, že je mohu dostat zpět. Dál jsme dostaly na nahé tělo letní šaty a pyžanový kabátek. Štětkou nám udělali červenou barvou na záda čáru, až se nám šaty přilepily na tělo. Celou dobu, kdy jsme čekaly na ošacení, jsme musely stát na Lagerstrasse nahé. Okolo nás chodila pracovní komanda. Pro mne to byl jeden z nejhorších zážitků, skoro horší než gynekologická prohlídka, kterou nám dělali taky na Lagerstrasse před dozírajícím esesákem. Hledali prý šperky. Až potom jsme dostaly ty šaty.

Nakonec po všech těchto procedurách jsme šly na bloky. Tady, ve Frauenlageru, byly bloky zděné, přízemní, v nich dvoupatrové kóje asi 2×2 m. V jedné kójí muselo být patnáct lidí a miliony stěnic. Nikomu nesměla couhat ani ruka ani noha. Několik kójí dohromady byla štuba a každá měla svou Stubenälteste. Často to byly Polky, staré vězeňkyně, které nás týraly. Kdyby si byly zachovaly víc lidskosti, asi by se v těch podmínkách dlouho neudržely naživu. Mlátily bejkovcem všechno, co přesahovalo z kójí, kopaly a řvaly.

Vařili nám tam, jak se mi tenkrát zdálo, dobrou, hustou polévku, takor

vý eintopf. Do každé kóje přišel plný lavor, ale bez lžic, bez sběraček, bez misek. Musely jsme to jíst rukama, teklo to po nás, když jsme měly chleba, dělaly jsme si z kůrky lžíce. Nesměly jsme do Waschraumu a aufseherky řívaly, že jsme špinavá prasata. Když jsme se konečně směly jít umýt, mlátily nás, protože jsme si ve žlabech myly nohy. Na jedné cestě do Waschraumu jsem potkala Trudiny kanárádky Věru Reinerovou a Gretu Kubátovou. Byly ve Frauenlageru už déle, dostaly se tam přes Malou pevnost, kam šly z ghettova za trest za nějaké dopisy, které u nich našli. Daly mi kus chleba a říkaly, že na Malou pevnost by lezly po čtyřech zpátky. Radily mi dostat se z Birkenau za každou cenu pryč.

Mne to kratičké setkání povzbudilo. Našla jsem se v těch dnech zase s Doris. Stály jsme nekonečné apely, někdy i 12 hodin denně. Jednou jsme dokonce musely celý apel klečet. Kolem nás chodila pracovní komanda a u brány hrála vězeňská kapela. Občas nám někdo hodil kus chleba. Na záchod jsme nesměly. Celé dny jsme se přes rampu dívaly na naš starý Familienlager, B II b. Oni, pokud mohli, sledovali nás.

Jednoho dne byl ten lágr prázdný. Tenkrát jsem nadlouho přestala břečet.

Potom jsme šly znovu do sauny a bylo nám všechno jedno. Dostaly jsme krátké pánské spodky a šedé plátěné šaty s tenkými rukávy, navagónovali nás a odvezli. Rozdělili nás do několika transportů, my s Doris jsme šly posledním. Na cestu jsme dostaly kousek chleba a kostku margarinu, která se nám brzo v horku přeplněnho wagonu roztekla. Měli nás ještě ostříhat dohola, ale neměli na to čas. Tak nám zůstal kousek lidské důstojnosti - vlasy.

Jely jsme dlouho, vagon hlídal mladý esesák, který studoval na brněnské technice a uměl česky. Ale nemstil se za to, co o něm holky říkaly, než zjistily, že jim rozumí. Z cesty ani z příjezdu do Christianstadtu /nyní Krzyżkowice v záp. Polsku/ si nic nepamatuju. Byla jsem porád paralyzována tím pohledem na prázdný tábor za dráty. Christianstadt byl pobočný pracovní tábor KL Gross Rosenu, velely mu mladé, 18 - 22 let staré esesáčky, snad jen dvě byly trochu starší. Byly to takové bestie, že se to nedá ani vyličit. Sadistky, které byly zlé i k sobě, jedná ke druhé.

Od tří ráno jsme stávaly apely. Na jeden z prvních si přišli vybrat pracovní síly zástupci muniční továrny Dynamit A. G. K našemu údivu si vybrali samé blondýny. My travé jsme zůstaly. Tomu blondkomandu se oficielně říkali Bleischicht. Po několika směnách jim začaly rezavět šaty a jejich vlasy dostaly oranžovou barvu, bylo to působením chemikálií, se kterými pracovaly. Nás ostatní poslali na Baukomando, byly jsme s Doris rády, že

jsme zůstaly spolu. Největší ramenářky se dostaly do kuchyně. Naše Baukoman-do pracovalo pro firmu Siemens Bau Union. Přišly jsme do lesa, vykácely stromy, oklestily, odklidily a postavily jsme silnici od jedné fabriky ke druhé.

Vozily a vykládaly jsme kámen, ten jsme roztloukaly na drobný a ještě drobnější, na štěrk. Chodily jsme dlouhé hodiny do práce a z práce, jen jednou jsme směly městem. Vláčku pro zaměstnance jsme nesměly používat. Byl pro dělníky, ne pro židy. Naším mistrem byl německý dělník Willy Roin. Byl to velmi slušný člověk, který nám pomáhal, kde mohl. Jenom nesměly v jeho komandu pracovat Polky. Nás Češky měl rád, dělaly s námi Holadánky, Maďarky, Rakušanky, jen Polky ne. Opravdu se s nimi vycházel těžko. Byly to ortodoxní, staromódní, zaostalé a pomale ženské ze zcela jiného kulturního prostředí.

V lágru jsem byla jednou z nejmladších a v komandu vůbec nejmladší a Willy ze mě často dělal poslíčka, aby mi ulehčil práci. Nosila jsem náradí, přinášela a odnášela věci, ale jinak jsem dělala s ostatními. Tykal mi a říkal mi Anka, ačkoliv ostatním, aspoň tom starsím, vykal. V jeho přítomnosti na nás nesměl nikdo řvát ani nás být. Naopak řval na esesáčky, že je to on, kdo zodpovídá na pracovní výkon. Taky nám nabídl a zprostředkoval styk s domovem. Doris psala bratranci Rudovi, já strýci Ottovi a tetě Milče. Skutečně nám několikrát na jeho adresu přišel balíček s trochou jídla a oblečení. Říkám naschvál, že několikrát, protože byli i takoví pomocníci z řad německých civilistů, kteří odevzdali první balík, a když ho vězen potvrdil, tak si ostatní balíky nechali. Mně se vždycky, než jsme dostaly balíček, zdálo o všich, tak to byl potom nejzádánejší sen. Jednou jsem taky dostala kožené polobotky. Jinak jsem chodila v dřevácích naboso, nohy zabalené v papíře. Po sichtě, když jsme spaly, pískali mimořádný apel. Obvykle platilo, že čím rychleji se nastoupilo, tím rychleji jsme směly zase zpět do bloku. Jenže tentokrát nám aufseherky profilcovaly blok a vzaly všechno, co našly. I moje polobotky. Neměla jsem je ani 24 hodiny.

Podzim 1944 byl krásný, denně byly poplachy a v blízkosti nálety. My jsme ale žádný nálet nezažily a poplachy jsme mély rády. Zalezly jsme do lesa a nemusely pracovat. Neměly jsme žádný nůž, a tak v pauzách mezi prací jsme střídavě s Doris brousily aluminiové držátko lžíce o kameny. Když tím konečně šel překrojít chleba, tak jsme v jednom balíčku dostaly nůž. Bylo to samozřejmě fajn, ale kolik práce jsme vynaložily zbytečně!

Když napadl sníh a země byla zmrzlá, zařadili nás do Bleischicht. Fabrika byla daleko, dělaly jsme 12hodinové směny, skoro celý zbytek dne jsme

strávily na cestě nebo prostály na apelech. Plnily jsme horkou třaskavinou nějaké hilzny, snad to byly rozbušky. Bylo to vysilující a únavné, chtělo se z toho hrozně spát. Kdo se jen o chvíličku zpozdil s našroubováním hilzny na karusel, tomu káplo na ruku žhavé olovo s nějakým svinstvem, všechno hned hnislalo. Dělaly jsme po dozorem česáků a německých mistrů. Dělalo s námi pár Francouzů, kteří se měli mnohem líp než my, byli hodní, chtěli nám pomoc, ale byli blbí a neuměli to. Jednou nám přinesli pivo.

V našem lágru se narodilo několik dětí, buď mrtvých, anebo brzy zemřely. Pamatuju se na jednu Maďarku z našeho komanda. V noci porodila mrtvé dítě, Němky je v novinovém papíře odvezly na kole do lesa a matka musela ráno na šichtu. Willy jí ustlal v boudě na nářadí, takže několik dnů mohla odpočívat, ale apely a cestu musela prodělat s sebou.

Nepamatuju si už, v jakém pořadí, ale pracovaly jsme i jinde, kopaly jsme jámy na cisterny, kopaly jsme písek v pískovnách a nakládaly ho na úzkokolejku, kterou jsme si vzdycky samy postavily. Byla to opravdu vyčerpávající dřina, vždyť nás nenechali ani vyspat. Přitom byl takový hlad, že se to zdá dnes až neuvěřitelné. Dostávaly jsme ve třech dnech dvakrát pětinu, později šestinu bochníčku chleba a řídkou polívku z tuřínu, který byl naložen v kyselém nálevu a tedy téměř nepoživatelný. Jedno komando z našeho lágru chodilo do tzv. Bahndamm Lageru. Vedoucí komanda byla myslím Věra Kaufmannová, která mohla denně kromě své malé stálé skupiny brát někoho dalšího s sebou na výpomoc. Poctivě tehle výponoc střídaly a jednou přišla taky řada na nás, na Doris a na mne. Měly jsme komunu, o všechno jsme se s Doris dělily, a taky o činnost. Na slojsování jsem chodila spíš já, nebála jsem se a asi jsem byla šikovnější. Moudřejší Doris nechtěla, aby některá z nás riskovala. Nakládaly jsme ten den cibuli, dosyta jsem se ji najedla a ještě nám dali mastnou polívku. Do rukávů kabátu a taky do kalhot jsem si dala cibule, co se jen vešlo, všechno jsem to podvázala provazem - to zase připravila Doris. Na zpáteční cestě jsem dostala průjem. Musely jsme celou cestu zpívat a já jsem do toho hučela, co že mám dělat, že mám bolení a gatě plné cibule. Když bych se dovolila podle předpisu, stála by za mnou dozorkyně a viděla by tu cibuli, což by ohrozilo budoucnost celého komanda, které zásobovalo lágr vitamíny. Na moje nářky, že to nevydržím, mi holky klidně řekly - poser se. Tak se i stalo, za zpěvu a za pochodu. Myslela jsem, že tu cibuli vyhodíme, ale Doris nedovolila, vypraly jsme ji a rozdaly. Nebylo to ale příjemné.

Chtěly jsme oslavit vánoce. Proto jsme si schovaly velmi vzácný přídej

cukru, asi 5 dkg na osobu a centimetrový prouček margarinu, pak jsme přidaly mělu a měly jsme z toho "kakaové kuličky". Bylo nám z toho ale hrozně špatně, margarin byl starý a dlouho jsme nic mastného nejedly. Smály jsme se ale, protože jsme měly pocit, že jsme přejedené vajec na tvrdo. Okolo vánoč došlo také ke střetnutí s Polkami. Vyčítaly nám, že naše utrpení je důsledkem toho, že jsme zapomněli na Boha a nedrželi se jeho zákonů, válku považovaly za trest boží. Mně se zdálo, že by měly být méně pokorné a více nenávidět Němce. Osud, který nás měl spojovat, nás někdy jakoby rozděloval. Nikdo nechápal toho druhého. Ale o vánočích jsme jim zpívaly staré české koledy, Narodil se Kristus pán, veselme se...

V lednu 1945 začaly likvidace tábora na územích, která Němci vyklízeli, a násím láarem začaly některé z nich také procházet. /Po válce se jim říkalo pochody smrti./ V jednom z nich byla moje sestřenice a Trudiina komarádka Julie. Obě mi řekly, že Truda už nežije. Odešla i s Honzulkou úplně posledním transportem z Terezína ve slepé důvěře, že se někde na práci sejde s Frantou, jak jim slibovali. Přes naše varování Němcům uvěřila a šla dokonce dobrovolně. Když potom v Osvětimi měla možnost nechat tam dítě a sama jít na práci, tak šla do plynu s Honzulkou na ruce. Pro mne a taky pro Doris to byla velká rána. Na nekonečných apelech jsme se totiž zaměstnávaly tím, že jsme si vytvářely představu o svém poválečném životě. Hráli tam svoji roli i oboje naše rodiče, i když jsme veděly, že nežijí. Ale Truda s Honzulkou, Franta a Dorisčin Pepík, o těch jsme věřily, že žijí. Ten sen byl takový: Naše mámy prodávají v Letné v hezkém pavilonu mléko, které jiné maminky kupují svým dětem a ty ho cucají brčkem. My s Doris bydlíme v garsonce, která je zařízena nábytkem stlučeným z ohoblovaného dřeva, namořeným na tmavo, a všude bleděmodré záclony s bílými puntíky. Nic hezčího jsme si neuměly představit. Spolu máme salon, který se jmenuje Dorianna, kde vymýslíme a vyrábíme umělecké řemeslné blbůstky. Navštěvovat nás samozřejmě chodí Truda s Honzulkou a Pepík. Pokud přijde Honzulka sama a nedosáhne na kliku, kopne do dveří. Kdyby se nevrátila Truda, tak Honzulku vychováme. Věřily jsme ale, že Truda je, vždyť jsme je varovali z Birkenau.

Tohle všechno se nám teď zhroutilo. Viděly jsme také, v jak hrozném stavu, zubožené a omrzlé byly holky, které přišly těmi transporty. Ujaly jsme se mé sestřenice a rozdělily jsme se o porci brambor, usušily jsme ji věci a vzaly ji na náš kavalec. Jejich transport po několika dnech za se odpochodoval a my jsme dál dělaly ve fabrice. Tam jsme začaly myslít na útěk. Jídla bylo čím dál tím mén. S Doris jsem měla spory. Ona si svůj hu-

bený příděl dělila na dvě části, aby měla pořád kousek v zásobě. Já jsem snědla svou porci hněd, jak mi ji dali. Tak jsme se potom dohodly, že se vždycky otočím, když Doris bude jíst. Moc mě přemlouvala, abych hospodařila jako ona, ale já jsem to nemohla vydržet. Měla jsem taky strach, že kdyby se mi něco stalo, že bych to už nestačila snít. V jednom balíčku nám jednou někdo poslal vazelinu na ruce, my jsme myslely, že je to sádlo a snedaly jsme to, jen nám bylo divné, že‰o vonělo.

Naše rozhodnutí utéci se upevnilo, a začaly jsme se připravovat. Uvažovaly jsme - buď se útek zdaří, tak fajn, /co a jak potom, na to jsme nemyslely/, nebo se nezdaří, pak nás zastřelí, a to je lepší a rychlejší způsob smrti než zamrznout nebo se nechat umlátit. Snažily jsme se od civilních Němců a od Francouzů ve fabrice zjistit, kde vlastně jsme. Shánely jsme jehlu a nitču a dostaly jsme asi 10 mirok a dřevěný hřebínek z překližky, který však byl téměř nepoužitelný, protože skřípal vlasy. Doris odpárala pruhované záplaty na zádech, díry vyspravila manžetami a kapsami a navrch zase našila ty pruhy. Těmi přípravami dostal zase náš život nějaký smysl. V té době se k nám přidala Eva Preissová z Teplic, asi o dva roky starší než Doris. Nebyla naše kamarádka, ale bylo nám jí líto, že žádnou kamarádku nemá. Z lágru jsme utéci nechtěly. Jednak to nebylo snadné při ustavičném počítání a kontrole a jednak by byl celý lágr tvrdě potrestán, a to jsme taky nechtěly. Počítaly jsme s evakuací, a počítaly jsme správně.

Asi 3. února 1945 nás zařadili - Rusové byli blízko - a vydaly jsme se na cestu. Pěšky samozřejmě a asi to bylo na západ. Jedly jsme jen to, co jsme za krátkých odpočinků našly na poli nebo vyhrabaly z krechů. První noc jsme spaly na poli na nesklizené slámě. Už tam začala děvčata utíkat. Domluvily jsme se s jinou partou, že utečeme společně, ale když jsme se ráno probudily, ony byly pryč. Zamrzelo nás to a rozhodly jsme se, že uteče me samy, jen jsme nevěděly, kdy, kde a kam. Asi po třech dnech jsme procházely nějakou vesnicí, kde na nás z domu, který hlídali ozbrojení Němci, volali nějací chlapi česky. To nám dddalo odvahu a když jsme potom dopoledne zastavily k odpočinku, řekly jsme si, že to je vhodná doba i místo. Tenkrát nás ještě hlídali takoví dědci od Schutzpolizei, den nato nastoupili SS.

Zastavili jsme na silnici, kde na jedné straně byl hustý mladý lesík, na druhé straně vysoké řídké borovice. Ohlásily jsme tomu schupákovy, že jdeme "austreten", vzaly jsme se za ruce a šly jsme do tcho vysokého lesa. Dědek na nás volal, ať už zůstaneme stát, my jsme dělaly, že neslyšíme, a

čekaly jsme, jestli bude střílet. Nestřílel. Myslel si asi, že se stydíme, a tak se ještě otočil. My jsme šly pořád dál, srdce v krku, oči navrch hlavy. V nejbližším křoví jsme zlehly a čekaly, až se transport zvedne a půjde dál. Budou počítat? Budou nás hledat? Nehledali. Když se okolí utišilo a my jsme měly jistotu, že odešli, vylezly jsme z křoví a začaly nervózní přípravy na civil. Ze zad jsme strhly pruhované záplaty a zahrabaly je. Tváře jsme si nalíčily Prontosilem, byly to takové červené tabletky, červeně se po nich i čuralo. Doris s Evou si udělaly výčes, aby se podobaly Němkám. Nakonec jsme po sobě nalepily kousky flastru, aby nebylo nápadné, že máme všechny tři flastry na stejném místě, na vytetovaném čísle na levé ruce. A byly jsme svobodné.

Došly jsme do nějakého města, kde jsme si koupily mapu a dopisní papír, a hned jsme psaly příbuzným, že jsme na výletě a že se u nich brzy zastavíme. Spolu jsme se domluvily, že v případě kontroly budeme říkat, že jsme Sudetáčky, že jdeme ze zrušeného českého lágru /který existoval/ a že nám doklady shořely při výbuchu /který jsme slyšely/. Na silnici jsme sice viděly směrovky, ale nevěděly jsme, že Bautzen je Budyšín a hlavně že Nicemes je Mimoň. Netušily jsme, že jsme tak blízko, jinak bychom byly spaly pořád v lese a jenom šly. Na silnicích bylo množství Němců, kterí utíkali odněkud někam, byl to obrovský zmatek, ale oni všichni měli doklady. Rozhodly jsme se, že o jídlo a nocleh budeme žádat vždycky až za tmy v nejchudší chalupě na levé straně silnice - abychom si ušetřily vždycky nové rozhodování. První den, už za tmy, jsme u takového domku zaklepaly. Pozvali nás dál, dali teplou vodu na umytí a k večeři guláš, ale ze sušených hrušek, tedy sladký. Odříkaly jsme svou smyšlenou pohádku, ale přišel soused, tešař, a prý ať jedna z nás jde k němu, že tam má víc míst. Nabídla se Eva, jako nejstarší, že tam půjde. On se jí potom vyptával, jak vypadala kantinu, protože on ji stavěl. Eva popisovala kantinu v našem lágru a vypadalo to s námi bledě. Vtom přišla další pohroma v podobě ženské v bílém turbanu, funkcionářky z Frauen Arbeitsfront. Prý tu takhle nemůžeme zůstat, ona nás odvede ke starostovi a ten nás někam přidělí. Čím dál, tím líp.. Všimly jsme si ale, že venku leje jako z konve, tak jsme se nabídly, že k tomu starostovi dojdeme samy, když nám řekne, kde to je. Aby ona nezmokla. A potom půjdeme, kam nás ten starosta pošle. S tím všichni souhlasili, a tak jsme zase šly, ve tmě, v lijáku, ven z vesnice.

Všechno bylo zaterměné, nikde ani známky života. Daleko za vesnicí v lese jsme najednou viděly světlo. Jako Jeníček a Mařenka jsme šly k tomu

světýlku, kde nás zastavila německá ozbrojená stráž a dovedla nás na Wachstube nějakého lágru. Podle desky s klíči, kde u každého háčku bylo ruské jméno, jsme usoudily, že jsme v sovětském zajateckém táboře. Znovu jsme vypravovaly svou pohádku oficírovi, který měl službu. Řekl nám na to: "Holky, on vás někdo udá, ale já to nebudu". Uvařil nám mělu, nechal nás ohřát se a odvedl nás do další vesnice do hospody, která byla už připravená pro německé uprchlíky. Protože nás přivedl Němec v uniformě, nikdo se nás na nic neptal a měly jsme nejlepší doporučení. Na zemi byla vysoko nastlaná sláma a na ní lidé spali, jeden vedle druhého. Bylo tam teplo, brzy jsme uschly a do rána jsme spaly, poprvé po letech ne za dráty. Ráno pořád ještě lilo, a tak jsme využily nabídky a zůstaly do oběda pomáhat v hospodě - čistily jsme řepu, ze které vařili sirup. K snídani nám dali to, co sami jedli - Mehlsuppe s tím sirupem. Píšu o jídle tak obšírně, protože brzy na nás měla jeho neobvyklá skladba katastrofální důsledky. Tu řepu jsme čistily v kuchyni, kde visel obrovský obraz Hitlera a pod ním svítilo věčné světlo. Každý, kdo do kuchyně vešel, pozdravil Heil a zdvihl pravici, to zdravili ten obraz. Nám to bylo směšné, a tak jsme pořád něco měly v rukách, abychom nemusely zdravit. Když přestalo pršet, šly jsme dál, směrem na Liberec, tedy tam, kde podle našich představ ležel. Za tmy nás přijali pod střechu dva stařečkové, kteří otevřeně nadávali na válku a na Hitlera. K večeři nám dali Sauerkartoffeln, což je vlastně chudý, ale zato teplý bramborový salát. Spaly jsme v peřinách, posnídaly míchaná vajíčka, a šly jsme dál. V poledne jsme se zastavily v nějakém statku, nebylo nám už dobře, a prosily jsme, aby nás nechali odpočinout. Doufaly jsme, že nám dají najíst. Nechali nás samotné v kuchyni, bylo tam několik koček a pekáč kočičího žrádla - bramborová kaše s vejpečkama z masa. Pořád jsem chtěla, abychom to těm kočkám snědly, ale Doris nedovolila, protože by nás při tom mohli nachytat a byly bychom hned podezřelé. Na cestu nám dali každé krajíc chleba s marmeládou.

Odpoledne mi už bylo hrozně špatně, měla jsem vysokou horečku a velký průjem. Nemohla jsem stát na nohou, o tom, že bych šla dál, nemohlo být ani řeči. Nutila jsem Doris a Evu, aby šly dál bez mne, ale bylo mi jasné, že by to nikdy neudělaly. Tak jsme proti svým zásadám poprosily o nocleh ještě za světla, i když v nejchudší chalupě na levé straně silnice. Otevřel nám člověk podobný zvoníkovi od Matky boží, Quasimodovi. Byl nevlídný, až hrubý, a řekl, že proč by nám pomáhal on, ať pomohou bohatí a ať jdeme do velkostatku. Zůstal stát ve dveřích a díval se za námi. Ta vesnice se jmenovala Černitz. Mohly jsme jít buď tam, kam nás poslal, anebo pryč z ves-

nice, a na to jsme neměly sílu. Šly jsme tedy do toho statku. Přijal nás tam nějaký čeleďín, Polák, a nějaké děvče, a odvedli nás spát do kotelny na koks. Ten Polák mi dal jablko. Zase jsme byly v suchu a teple, ale mně bylo čím dál hůř, a v noci jsem mluvila z cesty, a to samozřejmě česky. Například jsem o sobě mluvila ve třetí osobě a slyšela jsem se, jak říkám: Eva, jdi s ní ven, ona bude blít. Eva šla se mnou ven, ve tmě jsme šátraly po haldě koksu a mezi různým potrubím, na dvoře jsme potom taky mluvily česky. Vzbudily jsme pana velkostatkáře, esesáka Meikinga /tak nějak se jmenoval/, který byl u své nemocné paní v pokoji nad kotelnou.

Ráno se na nás přišel podívat. Byl to velký fešák, vypadal sportovně a vlivně. Domluvily jsme se spolu a rozhodly jsme se apelovat na jeho smysl pro sport: řekly jsme mu pravdu o tom, kdo jsme, jen jsme zamilčely, že jsme utekly. Řekly jsme mu, že jsme nemohly dál, jako mnoho jiných, a že nás jen náhodou nezastřelili. Prosily jsme ho, aby nás tam nechal ještě jednu noc. Souhlasil s tím, ale přestěhoval nás do krásného pokoje bez nábytku, taky se slámu na zemi, pro uprchlíky. Nechal nám zatopit a poslal nám jídlo. Byly jsme blažené. Holky šly hned pomáhat děvečkám šít nějaké cíchy a já jsem se měla zotavit. Ležela jsem u kamen, vedle mne další dopisy domů a mapa, na které jsem já, stratég, chtěla vyzkoumat, kde jsme a kudy máme jít. V pokoji byly takové roztahovací skleněné dveře, kolem poledního jsem viděla Doris a Evu bílé jako papír, jak kráčí za tím sklem a za nimi dva esesáci. Vešli dovnitř a že mám vstát a že půjdeme. Snad to bylo tou horečkou, ale zachovala jsem si dost duchapřítomnosti a požádala jsem je, aby šli laskavě ven, že se musím převléknout. Udělali to, my jsme rychle spálily dopisy a mapu, vystrčily jsme ze zadních dveří děvečku, která nám chtěla dát jídlo na cestu, a šly jsme. Pan Meiking jim musel telefonovat hned, jak nám tak sportovně dal najít.

Musím tady říci, co si málokdo uvědomuje. Němci, kteří nebyli zvyklí na židovské tábory a na to, jak se tam s lidmi zachází, i když byli suroví a krutí, nám připadali relativně slušní. S ostatními lidmi se jednalo nesrovnatelně lépe než s námi. Tak i ~~to~~ dva, když viděli, jak je mi špatně, mi nabídli, že mě svezou na motorce. Odmlítly jsme to, protože jsme chtěly přijít k výslechu společně a chtěly jsme mít ještě možnost nějak se spolu domluvit cestou, co a jak budeme vypovídat. Šly jsme tedy pod jejich dozorem do nejbližšího lágru v Niesky. Snad to nebylo daleko, já si z cesty pamatuju jenom na jednoho kolemjdoucího mladíka, který si začal hvízdat Andulko šafářová ... když nás slyšel mluvit česky a nám zase ta pitomost do-

dala odvahy. Nebály jsme se, ani jsme nebyly vyděšené. Říkaly jsme si, tak to holt nevyšlo, ale být zastřelen je lepší, než být ubit nebo zmrznout. Doris s Evou měly dost práce s tím, že mě vlekly. Uspokojovalo nás však, že jsme zasáhly nějak do svého osudu, i když zatím bez velkého úspěchu.

Když jsme dorazily na Wachstube, byli tam esesáci a Lagerälteste se zeleným trojúhelníkem u vězeňského čísla /tak byli označováni kriminální zločinci/. Také tam bylo volné křeslo a já jsem si do něj sedla, protože jsem už nemohla stát. To byla velká drzost, i od někoho, kdo by nebyl žid. Ale ještě než se vzpamatovali, zeptala jsem se tenkým hláskem: Bitte, kann ich etwas zum trinken bekommen? Byli z té drzosti tak udivení, že mi nechali přinést hrneček mléka. Dělala to všechno ta horečka, jinak by mě nikdy nenapadlo sednout si v přítomnosti Němců a ještě něco chtít.

Teprve potom se rozrvali, vyslychali nás, ale mě nechali pořád sedět. My jsme přiznaly všechno to, co tomu statkáři, zase až na ten fakt útěku. Bylo to dost věrohodné, protože nic horšího jsme už na sebe nemohly říci a na útěk jsme se jim zdály tak zubožené, že o něm asi ani neuvažovali. Když toho měli esesáci dost, tak odešli a nechali nás Lagerältestroví. Jmenoval se Kurt Weisbrich a seděl se zeleným trojúhelníkem, protože zavinil srážku vlaků, zdůrazňoval, že není vrah. Jakmile s námi osaměl, začal se chovat slušně a omlouval se za to, že taky řval, že před komandantem musel. Vyfarsoval pro nás čisté pánské prádlo, zavedl nás do horkých sprch a když jsme pod nimi stály nahé, tak se přišel zeptat, jestli něco nepotřebujeme.

Byl to malý tábor pro 300 mužů různé národnosti, ale Češi tam nebyli. Oproti tomu, jak se dařilo nám, jim se dařilo dost dobře, slušně jedli, nebyli nemocní ani starí. Několik let neviděli ženské. Teď jsme přišly my, ale nic z toho jsme nechápaly, aspoň já ne. Ubytovali nás v takové malé komůrce v bloku, která měla samostatný vchod zvenčí. Přes dřevěnou stěnu nám někdo šeptal: "Gib ma a kiš, hab ka mojre" /je to jidiš a znamená to Dej mi pusu, neměj strach; ale židi tam nebyli, někdo uměl jidiš/. Při vydávání jídla jsme nemusely stát ve frontě, a když nás kuchař slyšel mluvit česky, dal nám plné ešusy a řekl, že je z Liberce, ale není politický, je tam jen pro loupežnou varždu. Taky na apely jsme nemusely. Zbytek dne jsem proležela na kavalci, dole já, nahore Doris, na prýcně Eva. Byl tam taky ještě stůl. Když jsme si večer lehly, přišel se na nás podívat Lagerälteste Kurt, přivedl mladého Poláka Tadeusze Wyszomirského a starého německého vězně, vedoucího kuchyně. Přinesli nám, zase jídlo a ptali se, jak se nám daří. Protože tam nebyly židle, sedli si na kavalce, Tadeusz k Evě, ten dědek ke

mne a Kurt si vylezl k Doris. Povídali a povídali. Potom Kurtovi "svítilo světlo do očí" a vyšrouboval žárovku. Nedivila jsem se, když se dědek vedle mne položil, byl přece starý. Vykládal mi nějaké vtipy, kterým jsem nerozuměla, protože byly dvojzmyslné, a já jsem ve své prostotě nechápala, že např. vejce má také jiný význam. Myslela jsem si, je to kuchař, a tak mluví o jídle, a ze zdvořilosti jsem se smála. Brzy mě ale začal obtěžovat. Bránila jsem se, a když jsem si nevěděla rady, tak jsem začala volat, ať rozsvítí, že je mi špatně. Kurt rozsvítil, ale když viděl, že mi nic není, zak se rozčilil a zase zhasl. Jediný, kdo ležel nehybně na postranici prychy, byl Tadeusz. Ale pak řekla Eva: "Tak, začnem, ne?" Tak začli...

Pro mne tím začal tři dny a tři noci trvající šok.

Druhý den za mnou přišel Kurt a "přátelsky" mi domlouval, abych nedělala drahoty, že chápě, že nechci spát se starým dědkem, ale ať prý si vyleru jiného, mladého, se kterým budu spát, a který mě potom bude chránit i před ostatními. Ríkal, že tábor bude evakuovat a my tři že půjdeme s nimi. že když nebudu mít ochránce, půjdu potom z ruky do ruky a neuhrání se. Řekl, že mě vezme na apel a že si mám samu někoho vybrat. Nechtěla jsem a celý den jsem probrečela. I Doris s Evou mi domlouvaly. Na apel jsem musela, i když jsem odmítla někoho si vybrat. Určil potom sám mladého Poláka, vím jen, že se jmenoval Dolek, a mluvil do mě, že kluk je mladej a zdravej... Taky jsme dostaly návštěvu Lagerkomandanta, ptal se, jak se nám vede, a s mnohosmyslným úsměvem prohlásil: "Alles darf ihr machen, nur Kinder darf ihr nicht haben..."

Rozhodla jsem se, že tedy budu "rozumná". Když ale večer přišli, Kurt, Tadeusz a Dolek, propadla jsem panice a prala jsem se celou noc. Prosil a zkoušel to po dobrém i po zlém, já taky, šeptala jsem mu: "Jsi Polák, nebud svině jako oni!" Bylo to hrozné, byla jsem asi hysterická a pořád jsem měla horečku. Totéž se opakovalo třetí noc. Vlastně ani nevím, jestli jsem o panenství přišla nebo ne.

Třetí den nám řekli, že tábor budou evakuovat, ale nás že převedou do židovského lágru. Kurt to celou dobu věděl, mohl mi tedy klidně dát pokoj. Naložili nás na nákladák, svéřili do ochrany starého Schutzpolizei a jeli jsme do Arbeitslageru Görlitz. Ten byl také pobočkou Gross Rosenu. Byl tam malý ženský tábor, kde bylo asi 300 dohola ostříhaných Maďarek a hlavní velký mužský tábor. Přijal nás Lagerälteste Herman Czech, německý kriminální zločinec, sadista, malá zlá stvůra. Choval si tři cvičené černobílé dogy a byl postrachem celého tábora, přestože sám vézeň. Ten schupák, který

nás přivedl, považoval za velký vtip, když řekl, že jsme utekly z transportu. Připadal mu to absurdní ve stavu, v jakém jsme byly, a moc se tím bavil. Czoch to samozřejmě a správně vzal vážně. Převzal nás a okamžitě rozhodl o trestu: dohola ostříhat a 25 ran bejkovcem, který měl na psy. Myslely jsme, že je to konec, trest jsme přece nemohly přežít. Začali shánět lavici a holiče /exekuce měla být veřejná/ a také nějakého vykonavatele. Svým příchodem jsme způsobily rozruch a nikdo nám nechtěl ublížit, nikdo nespěchal. Stály jsme a stály a čekaly, až najednou přišel transport, který po evakuaci svého tábora procházel görlitzkým. Nebyl včas ohlášen a Czech se o něj musel postarat. Naši exekuci odložil a nechal nás odvést do ženského tábora. Byly tam jiné bloky, než na které jsme byly zvyklé. Půlka s kavalci a půlka se stoly a lavicemi jako jídelna. Musely jsme stát u okna, aby na nás bylo vidět, a čekat na svůj trest. Nikdo s námi nesměl mluvit a nesměly jsme si sednout. Dlouho jsme tak opravdu stály, ale přišel večer, druhý den nové transporty, a tak se to opakovalo mnoha dní. Pomalu jsme se začaly pohybovat po bloku. Ven jsme nemohly, byly jsme nápadně svými dlouhými vlasy. Bylo veliké štěstí, když jednoho dne přišel transport Polák, bylo jich asi 300 a měly také dlouhé vlasy. Mezi nimi jsme se ztratily jak vzhledem, tak jazykem. Němci sluchem polština a čeština nerozlišili. Než se Czech dostal k tomu, aby nás potrestal, dostal taky rozkaz k evakuaci. Nastal velký zmatek, při něm na nás zapomněl. Asi nám taky pomohla Lagerälteste ženského tábora, vídeňská židovka Stella, byla velmi slušná a hodná. Oblíbila si nás, mluvily jsme německy a byly jsme ze stejného kulturního prostředí jako ona.

Najednou se hrozně silně projevila Dorisčina tuberkulóza. Doris začala kašlat a plivat krev. Myslely jsme, že tuberu máme obě, protože jsme byly neučitále spolu, i na jednom kavalci. Zdálo se nemožné nenakazit se. Zatím se ale nedalo nic dělat, pořád byl ještě větší problém žít než být zdrav. Přesto všechno jsme se cítily natolik zotavené, že jsme se dalších pochodů nebály. Taky už nemrzlo. Šli jsme samozřejmě pěšky, jen několik vozů vezlo věci a zásoby Němců. Říkali nám Die drei Tschechen, budily jsme u ostatních vězňů velký zájem, věděli o nás, ale zatím neměli možnost s námi přijít do styku. Věděli, že jsem byly v Osvětimi a že jsme utekly. Německým vězňům jsme byly bližší než Maďarky a Polky, protože jsme se s nimi uměly domluvit. Ani jsme se proto nedivily pozornosti, kterou nám věnoval kočí jednoho vozu, německý žid z Kolína nad Rýnem, Salomon Ressler. Bylo mu asi 33 let, ženu ztratil v Osvětimi. Jako kočí měl v lágru i na cestě dobré po-

stavení a dával nám jídlo. Také nás někdy svezal na voze, když byl pochod příliš dlouhý. Brzy si získal naši důvěru, měl k nám přátelský a mně se zdálo, že otcovský poměr. Byl velmi hodný. Když jsme jednou nocovali v takové veliké stodole, našel nám nejlepší místo, přinesl čerstvou slámu. Brzy jsme všichni usnuli a já jsem ještě cítila, že mi přikryvá nohy svým kabátem. Později jsem se probudila. Hladil mne a šeptal, že se o mne chce a bude starat. Uvědomila jsem si, že jeho zájem nebyl otcovský. Bránila jsem se jen málo, neměla jsem již sílu ani vůli. Zdálo se mi, že kdo se ke mně chová slušně, dříve či později se mnou bude chtít spát, že se tomu stejně neuhrání. Bylo to jako druhý díl toho šoku z Niesky. Od té doby se pokoušel být se mnou při každé příležitosti, někdy se mi podařilo se tomu vyhnout, někdy ne. Byla jsem zoufalá a slepá. Nechápala jsem, že tenhle člověk mě měl asi opravdu rád a že se o mne chce starat nejen v lágru, ale i po válce. Zdálo se mu, že ve mně našel někoho, kdo mu nahradí jeho mrtvou ženu. Bylo mi líto, proč si Ressler nezamiloval raději Evu, myslela jsem, že by jí to tolik nevadilo. Vždyť šla jednou i za kostku margarinu. Nám třem moc pomáhal. Měl na mne vliv, ze kterého jsem se neuměla vymanit. Jeho vztah ke mně ostatní v lágru znali a v podstatě respektovali. Nikdo se snad na mne nedíval křivě. Jednou jsme spali ve dvou sousedících konírnách, muži a ženy zvláště od sebe. Byli jsme tam několik nocí... měli jsme vši a hlad, hnůj byl přikryt jen tenkou vrstvou slámy. Přiměl mne, abych za ním za tray přišla do jejich konírny. Když jsem se pak vracela, chytil mě německý post. Zapsal si moje číslo, že mě ráno nahlásí u raportu. Vzkázala jsem to Resslerovi, a taky co jsem řekla tomu postovi, to že budu pořád opakovat. Proti všemu očekávání se aufseherka na apelu chovala celkem slušně. Já jsem jenom pořád říkala: Ich war verschlafen und ich bin die verkehrte Richtung aufs Klo gegangen. Pořád, do zblbnutí. Věděla, že jsem jedna z Die Drei Tschechinen a řekla jen, "tak to jsi ty, co s tebou spí Ressler, já jsem myslila, že to je ta velká" /Eva/. Potom mě pustila, mně bylo stejně všechno jedno.

Když jsme byly na pochodu asi šest týdnů, vrátili jsme se obloukem zase do Görlitzu. Rusové šli zřejmě jinudy. Všechno se zaběhlo zase po starém. Chodily jsme kopat zákopy, písek, tomu se říkalo Sandschuppen. Práce byla hrozně těžká a bylo jí moc, ale jinak žádná zbytečná buzerace. Doris už nemohla těžce pracovat a Stella, aby jí pomohla, zařídila, že chodila uklízet byty zaměstnanců lágru. Tam jsem nemohla, protože jsem měla svrab a vši. Doris ne, asi pro tu tuberu. Ressler nám občas posílal jídlo a mně

milostné dopisy. Velmi zřídka jsme se viděli, leda na Krankenrevieru, ale mně to nechybělo. Také mi poslal dárek, náramek z drátků a hliníkových plíšků s vyrytým transportním číslem a jménem.

5. května 1945 jsem šla naposled do práce, aniž jsem samozřejmě věděla, že je to naposled. V bráně stála Stella a divila se: "Du gehst auch, Arka?" "Warum nicht?" povídám já. Až potom jsme se dozvěděly, že Hitler je už kaput. Chodily jsme tenkrát dělat na letiště, bylo to hrozně daleko a sotva jsme tam došly, vrátili nás zpátky. Už bylo ve vzduchu cítit, že se něco děje. Na strážních věžích nebyli posti a u brány taky nikdo. V lágru nepředstavitelný zmatek. V mužském lágru už vyloupili proviantní sklad a nějací Češi /byli tam tři/ nám schovali malé kulaté syrečky. Víc nezbylo. Začaly jsme rozčileně pobíhat, byl konec, a vlastně nebyl, protože tam pořád ještě byli fašisti. Najednou do našeho lágru přišel Lagerkomandant, nechal si na apelplatz přinést stůl a pískal apel. Řvalo se Alles heraus - jako z bloků ven, ale já jsem tam měla kabát a nechtěla jsem o něj přijít, kdyby nás hnali někam pryč. Proto jsem se vrátila, jenže komandant mě viděl, vletěl za mnou, vrazil mi hroznou facku a řval na mě: Soll ich euch jede einzelne herausholen? Byla to největší facka, kterou jsem v životě dostala, a taky poslední, aspoň doufám. Slyšela jsem potom dlouho jen na jedno ucho. Vyhnal nás na ten apel, vylezl na stůl a začal svou promluvu slovy: "Ihr wisst, wir haben euch nie geschlangen..." a dál v tom smyslu, že nám rozdají potraviny a dovedou nás k Američanům. Rusové, kdybychom jim padli do rukou, nás budou týrat, znásilňovat apod. Sami chtěli k Američanům a chtěli se mezi námi schovat.

Nevěděly jsme, co máme dělat. Jít s nimi jsme nechtěly a zůstat jsme se bály, protože Němci někdy za sebe ničili stopy, vypalovali tábory a vraždili. Potom přišel Ressler už s připraveným plánem. Máme jít s ním a se skupinou jiných vězňů zpočátku s Němci, abychom se dostali z lágru, potom utečeme a pojedeme do Prahy a pak kam kdo potřebuje nebo chce. Vyrobil na Schreibstube potvrzení, že jsme byli vězňové toho lágru, abychom měli každý nějaký doklad. Ten plán se nám líbil. Vyfasovala jsme každá bochník chleba /!/ a kostku margarinu a tálky jsme. Ressler zase jako kočí na voze s jedním koněm a provianturou Němců - chlebem, marmeládou a margarinem.

V noci nás probudil a vydali jsme se na cestu sami, bylo nás dvanáct. My tři, Stella, Ressler jako duše podniku, jedna Maďarka, jeden z Frankfurtu nad Mohanem a ostatní se nepamatuju. A jeden kůň a vůz se zásobami SS. Cestou jsme připrählí ještě jednoho koně /našli jsme ho/, potom ještě

jeden vůz, takže jsme se mohli rozdělit na dvě části. Chvílemi koně nemohli a my jsme museli tlačit, chvílemi nemohla Doris, a tak jsme ji naložili. V noci devátého května se nebe rozjasnilo světlicemi, když bylo podepsané příměří. Proti nám se začala valit německá armáda, která před Rusy utíkala k Američanům. Silnice byly ucpané, my jsme mohli už jenom po vedlejších cestách. V jednom městě jsme potkali Němce z našeho lágru, to byl velice zlý okamžik. Stačilo, aby nahlas řekli, kdo jsme, ostatní by nás byli roztrhali na kusy. Vydávali jsme se totiž za Němce. Neprozradili nás, jen chtěli, aby si s nimi mužští vyměnili šaty, civil za uniformu. Nebyl to špatný nápad. Vykroutili jsme se, že máme vši a asi taky tyfus. Jeli jsme dál. Už jsme měli dva vozy a čtyři koně. Někde se pásli, tak jsme je jednoduše připřáhli a hyjč. Na křižovatce jednoho města měli všude z oken vyvěšené červené a bílé prapory, na těch červených byla tmavší kola po odpáraných hakenkrojcech. Lidé stáli na ulicích a brečeli, ptali se nás, kam jeme, prý je zbytečné utíkat. Ukazovali do všech světových stran, Dort sind Russen, dort sind auch Russen. Nám to nevadilo, práskli jsme do koní a jeli jsme dál tím směrem, kde jsme tušili Prahu. Věděli jsme už, že se v Praze bojuje, chtěli jsme být při tom.

Toho dne jsme se na nějaké křižovatce ve zmatku ztratili, zbyli jsme jen čtyři - Stella, Rössler, ten chlapík z Frankfurtu a já. Už jsme se ale nebáli, byli jsme si jisti, že se nám nemůže nic stát. Šli jsme potom ne-přetržitě v jednom kuse asi 40 hodin, koně nás přes kopce neuvezli. Večer jsme se usadili v jedné malé hospodě s tím, že ráno ve čtyři hodiny vstaneme a pojedeme dál, a to že už musíme být na našich hranicích. My se Stellou jsme spaly oblečené v jedné posteli dole a muži na půdě. Byli jsme tak unavení, že jsme samozřejmě zaspali. Kolem šesté ráno rozkopl mladý sovětský voják se samopalem v ruce dveře naší hospody, kterou obsazoval. Hned jsme se vzbudily a vůbec nás nenapadlo, že voják neví, kdo jsme, a považuje nás za Němky. Měly jsme se prokázat, nebo aspoň ukázat tetovaná čísla. Nic z toho jsme neudělaly, vylítly jsme z postele a začaly ho objímat. Jen zá-zrakem nás nezastřelil. Potom jsme mu přece jen nějak vysvětlily, kdo jsme, a když přiběhli dolů naši muži, probuzení tím hlukem, tak nás chtěl chránit a chtěl střílet zase na ně. Myslel si, že nám chtějí ublížit oni. Bylo to dost zmatené, ale dopadlo to dobře, odvedl nás na sovětskou komandaturu, kde nám dali potvrzení o tom, kdo jsme a že nás každý má pustit, kam chceme. S tím jsme zase vyjeli. Cestou jsem na nátlak ostatních ušila z hadříků trikolóry, jak se později ukázalo, ušila jsem omylem francouzské, ne na-

še. To už jsme se ale opravdu blížili k hranicím, předjížděly nás sovětské tanky a auta. Posádky seděly navrchu na nich a zvaly nás, abychom jeli s nimi. Házeli nám cukroví a byli opilí radostí, že přežili válku.

10. května jsme dojeli do Bělé pod Bezdězem. Přes silnici byla slavo-brána a každý povoz, i nás, byl vítán československou hymnou, kterou hráli pořád dokola v blízké hospodě z gramofonové desky. Po velmi dlouhé době jsem se rozbrečela. Vjeli jsme do města, kde jsem musela vysvětlovat, kdo jsme a odkud a kam jedeme. Všechno zůstalo už na mně, protože mluvit německy, to bylo v té době o život. Místní lidí se rozhodli, že potřebujeme potvrzení Národního výboru. Někdo mě posadil za sebe na motorku a odvezl do kopce na náměstí na radnici. Tam bylo v přízemí připravené pohostění pro Rudou armádu, všechno možné, co lidí navářili a napekli. Nabízeli mi, ať si pro nás pro všechny nabiju jídlo, já jsem ale vzala každému jen jednu buchu. Dovedli mě k nějaké kanceláři, kde jsem zaklepala na dveře a na vyzvání jsem vstoupila. Vedle dveří jsem se postavila do pozoru a čekala jsem, až si mě pán za stolem, který měl na sobě čs. uniformu, všimne. Na skříni hrálo rádio "Už mně koně vyvádějí..." Pán zvedl hlavu a řekl: "Dobrý den, slečno, co si přejete?" A ta slečna ^z ty česky vyváděný koně způsobily, že jsem se znova rozbrečela, uvědomila jsem si, že je opravdu konec a že žiju.

Tady bych vlastně mohla končit, bylo 10. května a byl konec války a já jsem byla v zemi, kde jsem se narodila a kterou jsem měla ráda, kde se narodili i moji rodiče a rodiče mých rodičů, a byla jsem proti všemu cecákání naživu. Jestli vám ale chci vylíčit svůj život v celém tomto období války, musím popsat ještě nějakou dobu, než skončila válka opravdu i pro mne.

Ten pán nám vydal další potvrzení, snědli jsme buchty. Lidi nám nosili květiny a jídlo a byli všichni moc hodní. Někoho napadlo, že když kromě mne mluví všichni jenom německy a na voze máme znaky SS, že by se nám mohlo něco stát a namalovali nám transparent s nápisem "Z koncentráku zase domů" a přitloukl ho na dvou tyčích nad vozík. Takhle nás taky někdo cestou fotografoval, bohužel nevím, kde to bylo. Jeli jsme dál do Prahy, večer nás vzal na nocleh opilý hasič, který na nás narazil, když si odskočil z hospody. Mně to místo utkvělo v paměti jako Kamýk, i když váš táta říská, že to Kamýk být nemohl. Hasičova žena byla velmi nevlídná a poslala nás spát do stodoly. Nedala nám ani teplou vodu na mytí, nenabídla nic k jídlu. My jsme pořád jídlo měli, ale ona to nemohla vědět. Ráno se jenom zeptala: "Chcete kafe? Ale cukr nemám!" Za tohle přivítání jsem se před svými druhy

styděla. Kafe jsme si nevzali, umyli jsme se u pumpy a jeli dál. V poledne jsme dojeli do Vysočan, ale já jsem kromě plynoujemu nic nepoznala, nikam jsem netrefila. Vyptali jsme se na cestu na Vinohrady. Barikády byly sotva odklizené, tramvaje nejezdily, Praha byla po boji a bylo to vidět. Dojeli jsme až před dům, kde bydlel strýc Ota s tetou Milčou.

Přivítali mě špatně. První, co mi řekli, bylo, že Franta nežije. Ptali se, co chci dělat, kde chci jíst a spát. Nedovolili mi posadit se jinam než na verpánek, nevěřili, že jsem odvšivená. Dali mi otevřeně najevo, že se mnou nechtějí nic mít, že s nimi nemohu počítat. Ze tří jejich synů přežil jen Milan, mají svého dost. Vrátila jsem se dolů, kde naše vozidlo přilákalo spoustu čumilů, chtěla jsem se rozloučit. Nevím jak, ale Rossler přesně věděl, co se odehrálo nahoře. Řekl mi, že mě má rád, že celou dobu počítal s tím, že se vezmeme, že ví, že nikoho nemám, sama vidím, že se na příbuzné nemohu spolehnout. že budeme žít, kde si jen vzpomenu, že se budu mít "wie eine Fürstin", jen v Československu že nemůžeme zůstat. Zhrozila jsem se, když jsem si uvědomila, že to myslel celou dobu vážně, že mu ničím naději, protože on taky nikoho neměl. A okolo spoustu zvědavců. Ti dva na kozlíku dělali, jako že neexistují, ale houf lidí okolo nás, lidí v oknech, včetně mých příbuzných. Přesto jsem řekla, že nemohu, že nevím, co chci, ale vím, co nechci. Nechci si ho vzít a nechci nikam odejít. Začal vytahovat z kapes dopisy, které jsem mu psala přes dráty, a vztekle je trhal. Potom najednou vypil feldflašku, kde neměl vodu, jak jsem si myslela, protože byl okamžitě opilý. Strhnul mi z ruky ten náramek, abych na něj neměla žádnou památku, pak se šbrali a rozjeli se do Vídně se Stellou. Tohle všechno pozorovali teta se strýcem z Okén šestého patra. Když jsem ubrečená přišla znova nahoru, zeptal se strýc "Co řveš?" Snažila jsem se vysvětlit, jak to všechno bylo, jak je teď asi Rossler nešťastný, jak se k nám dobře choval a možná nám zachránil život. "A spala jsi s ním? Tak to nedělal zadarmo." Tím to uzavřel, prej něco za něco, Měl mě zřejmě za prostitutku.

Nesměle jsem se zeptala, jestli u nich smím zůstat, než si něco najdu. Ptala jsem se na něco, co mělo být samozřejmostí. Teta otráveně řekla, že tam zůstat mohu, ale do bytu mě pustí, až se vykoupu, a to bude večer. A spálí mi všechno, co mám na sobě, ať si scženu něco jiného, ona nic nemá. Udělala jsem velkou chybu, že jsem šla k nim a ne k nějaké veřejné instituci, která by se byla o mě postarala, ale nevěděla jsem si rady. Šla jsem k Bohundině mamince, ta mi půjčila svoje šaty a kalhotky. Teta mi opravdu večer všechno spálila a nic mi nedala ani nepůjčila. Spala jsem v kuchyni

na kanapi pod dekou na žehlení s dírami vypálenými od žehličky. Taky už u nich byl bratranec Honza, ten byl přijat mnohem líp, i pokojem a peřinami. Jemu teta nevyčítala, proč se vrátil on a ne její děti, nepočítala mu kolik stojí jídlo, které sní. Honza si také vyřídil přidělení bytu a ani ho nenašadlo, aby mi poradil udělat to taky.

Po několika dnech mi teta řekla, že mi bude dávat jenom večeře, na snídaně a obedy abych chodila do Flory, kde prý vaří pro repatrianty. Šla jsem tam, ale řekli mi, že nevaří pro repatrianty, ale pro revoluční gardu. Daří mi taky, když počkám, jestli něco zbyde. Zbylo, a tak jsem ve spěchu něco jedla mezi stoly, ze kterých sbírali špinavé nádobí a na které stavěli obrácené židle. Rozhodla jsem se, že tam chodit nebudu, že nebudu žebrat. Nabídli mi, abych tam chodila snídat, tak jsem někdy dostala žemli s mlékem. Tetě jsem řekla, že tam i obědvám, ji to ale moc nezajímalo.

Jednou mi přišel z Moravy dopis od Resslera, který teta otevřela a četla. Znovu psal, jak mě má rád, jak celou dobu počítal, že spolu zůstaneme, a že s ním patrně čekám dítě, ať se nechám vyšetřit, a že si pro mne přijede. Pohroma byla ještě znásobená tím, že to teta a strýc četli. Neprojevili ani trochu soucitu, lítosti nebo porozumění, nebo třeba snahy pomoci či aspoň poradit. Ptala jsem se tety, jak se pozná, když se čeká dítě, protože menstruaci jsme z podvýživy neměly už léta. Suše řekla, že musím šest neděl počkat a pak jít k doktorovi. Počítala jsem, kdy už to bude a celou dobu jsem rozvažovala, co budu dělat. Nakonec jsem se rozhodla, že to nechám odsudu. Bude-li dítě, zabiju se, pustím si plyn. Nebude-li dítě, budu žít. Doris byla v té době už ve špitále s tuberou a Bohunda a Dudla byly zdánlivě o tolik mladší... ☺

Ještě v květnu jsem šla k doktorovi, teta mne samozřejmě odmítl provodit. Čekárna byla plná nastávajících matek, každá se svou maminkou, všechny šťastné, že se jejich dítě narodí už v míru. A já. Bylo to nekonečné, než jsem se dostala na řadu. Potom diktoval doktor sestře osvobožující verdikt - o těhotenství se nejedná. Bylo to jako poukázka na život.

Nedlouho potom za mnou Ressler skutečně přišel. Nestihl nikoho doma, u sousedů nechal vzkaz, že ještě přijde. Oni ho popsali jako někoho z koncentráku a v tetě svitla nesmyslná naděje, že je to třeba některý z jejích mrtvých synů. Když se potom ukázalo, že je to Ressler, obrátilo se všechno její zklamání proti němu a taky proti mně.

Znovu jsem tvrdošíjně opakovala, že s ním svůj osud spojit nechci, že se o sebe postarám sama. Zařídila jsem mu všechno, co v Praze potřeboval,

a už jsme se neviděli.

Jednou mi bratranc Honza vyřídil vzkaz od tety Milči. Oba nás vyhazovala. Nikdo se mě nezeptal, kam půjdu, a Honza mi neřekl, že půjde k tetě Pese a stráci Leovi. Měl už svoji garsonku /tam ses potom Alenka narodila/, ale nechtěl tam bydlet sám, a čekal, až se mu v Bergen Belsenu zotaví jeho Věra z tyfu.

Hrdě jsem příbuzným řekla, že mám kde bydlet, sbalila jsem si malý kufřík, který mi někdo vrátil po tátovi, dala do něj kartáček na zuby a vyšla jsem do ulic. Na Spořilov k tetě Pese jsem jít nechtěla. Byli totiž uražení, že jsem k nim nešla hned. Nepoznala jsem, že jsou hodnější, než Ota s Milčou. Když jsem k nim prvně šla, potkala jsem Dudlu a vzala jsem ji s sebou. Bylo to ode mě hloupé, jich se to dotklo, což jsem zase já nepochopila. Nikdo z nás nereagoval normálně, snad ale přece jen mohli mít víc rozumu oni. Pochopení jsem vůbec poznala málo, všichni mě omylem brali jako dospělou.

Teď jsem byla na ulici a nevěděla jsem kam jít, co podniknout. Vtom jsme potkala Evu Preissovou, která byla ve stejné situaci, neměla kde spát. Šly jsme spolu a bylo nám spolu líp. Nakonec jsme potkaly Věru Kleinerovou, kterou jsme znaly z lágru. Na Bělehradské ulici měla zařízenou dvougarsoniéru a pozvala nás k sobě. Našla jsem si brzy zaměstnání, byla jsem sestra u dětského doktora Kubčeny, pomohl mi v tom Karel, bratr mého švagra Franty. Taky jsem vstoupila do Svazu mládeže. Eva s Věrou měly mnoho pánských známostí, mně se to nelíbilo, byla jsem velký puritán. Někdy jsme společně večeřeli, oni pak strávili noc v jednom pokoji, jindy na mě zbyly matrace v předsíni. Když už jsem se lišila, nabídly mi, abych se jim starala o domácnost, to jsem taky nechtěla. Byla jsem ze všech hledisek lichá. Jednou se vrátily z Plzně, kam vyjely za americkými vojáky, a řekly mi, že už mi nenechají klíče od bytu. Znovu jsem sebrala ten kufříček po tátovi, kartáček na zuby, řekla jsem, že mám kde bydlet a vyšla na ulici.

Rozjela jsem se na Spořilov k tetě Pese. Seděli i s Honzou v kuchyni u stolu a jedli gulášovou polívkou, voňavou. Teta se zeptala, jestli mám hlad, tak jsem řekla, že ne. Nic by se bylo nestalo, kdybych přiznala, že mám hlad, byla bych dostala taky najíst. Sama jsem si všechno komplikovala. Nechali mě u sebe být a byli na mě hodní, pokud to uměli. Oba se na tetu ještě pamatujete. Potom se vrátila Honzova Věra a oba se odstěhovali do svého bytu.

Uvažovala jsem často, co se sebou počít, a rozhodla jsem se, že musím

někam do školy. Protože jsem vždycky chtěla kreslit, šla jsem se zeptat na Umprum /tenkrát to byla střední škola/, kdy se dělají přijímací zkoušky. Vrátný, vysoký hubený pán, se ně zeptal: "A vy chcete jít na Umprum? Jděte radši na grafickou, je za rohem." Nevím, proč to řekl, ale já jsem ho poslechla. Bylo to asi dobře, protože tam byly i všeobecně vzdělávací předměty, které jsem potřebovala. Když se /brzy/ stala situace u tety nesnesitelná jak pro mě, tak pro ni, zažádala jsem si o přijetí do sirotčince židovské obce, kde ale bylo plno. Několik měsíců jsem musela čekat, než se tam uvolnilo místo. Leo nechtěl, abych odešla, a dělal mi kvůli tomu scény. Teta naopak říkala, ať jdu, a tak jsem šla. Přestěhovala jsem se do sirotčince v Belgické ulici.

Snad bych se měla zmínit o osudu našich věcí, které jsme měli schované. Ani ne kvůli těm věcem, spíš kvůli lidem a dceři. Tatínek mi několikrát opakoval, kde co máme, já jsem si hodně pamatovala sama, a taky jsem mezi fotografiemi, které jsem dostala zpátky, našla papírek se seznamem. Tak u susedky slečny Šimůnkové, která tátovi dala několikrát doutníky, byla sbírka známk. Nemyslím, že by tátova schovával úplně bezcenné věci. Byla jsem u ní asi dvakrát, vždycky vypravovala totéž, jak se vdala, čekala dítě, to se jí "uskříplo" a ona potratila. Nauměla jsem si představit, jak se dítě může skřípnout? Mezi dveřmi? Při první návštěvě na známky vůbec nepřišla řeč, při další je zapřela.

Poslední ze tří partají v poschodí byli Kyselovi. Mladí manželé, kteří když se do domu přistěhovali, nic neměli. Naši jim dali do užívání koberec, krásný, velký plyšák, a ručně paličkované záclony. Měli to užívat, a bude-li po válce komu, tak vrátit. Bývali to slušní lidé. Když jsem se jim ozvala, byli nepříjemně překvapeni, že by o věci měli přijít. Teta to předpokládala a varovala mě. Skutečně chtěli, abych jim oboje nechala, nebo aspoň prodala, že si již zvykli. Řekla jsem, že věci potřebuju dát tetě za to, že u ní bydlím. Namíchli se a žádali, abych jim dala aspoň 30 Kčs, že záclony dali vyprat. Trapné bylo, že jsem ty peníze neměla. Slíbila jsem, že ty peníze přinesu jindy, vzala jsem záclony, Dorisčin Pepík ten koberec, a šli jsme. Těch 30 Kčs jsem jim už nedala, bylo mi nepříjemně se s nimi ještě setkat. Tetě potom můj koberec překážel, tak ho prodala své přítelkyni ze 3.000 Kčs a peníze mi dala na vkladní knížku. O peníze jsem přišla velmi brzy při měnové reformě. Záclony mi zůstaly. Nejvíce věcí jsme měli u Richarda Schuberta vedle v domě. Kamarádila jsem se s jejich neteří, která u nich dříve bydlela. Pamatuji se, jak říkali mamince, že jí dají celý po-

koj k dispozici, až se vrátíme, a kdesi cosi. Měli jsme u nich celou bohatou Trudinu výbavu, moji výbavu, ručníky, utěrky, košilový popelín, to všechno v metráži, bylo toho hodně. Byla jsem u nich několikrát. Vždycky byli milí, uvařili bílé kafe, zeptali se na maminku, já jsem se rozbrečela a šla jsem pryč. Pak tam dokonce jednou šla se mnou teta Pesa. Nenechala jsem se už posadit k tomu kafi a ještě v předsíni jsem se na ty věci zeptala. Pan Šubrt mi řekl, že riskovali životy, když ukryvali židovský majetek, že u nich udělalo gestapo prohlídku a všechno zabavili. Ptala jsem se domovnice, ale ta řekla, že v domě nikdy gestapo nebylo. Od Šubrtů jsem se odporoučela dost chladně. Pan Šubrt mě ještě ve dveřích zastavil a velkomyslně mi nabídl: "Kdybys od nás, Aničko, něco potřebovala, tak klidně přijď!" Co bych asi tak mohla potřebovat? zeptala jsem se. "Třeba podpis na národní spolehlivost!" Řekla jsem, že zatím o mně nikdo nepochybuje, a odešla jsem. Měli dceru Liběnu ve věku naší Trudy, která se ve válce vdávala. Počítám, že ještě dnes spí v našich cíchách.

Jednou jsem taky našla odvahu a zazvonila u dveří našeho bývalého bytu. Bydleli tam už dávno Češi. Prosila jsem, aby mi dovolili jen se po bytě porozhlédnout, že jsem tam bývala s rodiči. Paní mi otevřela jen na řetěz, a když vyslechla mou prosbu, tak bez slova zabouchla. Od té doby se té ulici vyhýbám.

V roce 1948 jsem se přestěhovala ze sirotčince do domova žen, resp. dívek, který patřil také Židovské obci a byl v Lublaňské ulici. Tam se nám už nevařilo, ale něly jsme klíče od domu a žily jsme samostatně. Bylo nás vždycky v pokoji tolik, kolik se tam vešlo postelí. Všechny jsme měly za sebou podobný osud. Naše dva pokoje, průchodák a koncový, měly komunu. Bylo nás sedm nebo osm. Kdo měl co k jídlu, dal do společné skříně, a kdo co chtěl, si zase vzal. Jediná podmínka byla umýt po sobě nádobí. Dostávaly jsme také nějaké potraviny od UNNRY, většinou sýr a burskou pomazánku. Měly jsme své malé sirotčí důchody a potravinové lístky. Hlad jsme neměly, ale jedly jsme všelijak. Jednou jsme s Editou hledaly něco k jídlu a našly jsme špek. Nebyly jsme si jisté, jestli to špek je, ale když to šlo jíst, tak jsme to snědly. Večer jsme zjistily, že to bylo syrové sádro, které chtěl někdo vyškvařit.

Když jsem se později potkala s vaším tátou a začali jsme spolu chodit, rozuměl si s děvčaty v domevě velmi dobře. Brzy jsme se vzali, ale svatbou se na způsobu života nic nezměnilo. Bydlela jsem tam dál a on dojízděl do Mnichovic. Jen večer směl být u nás až do deseti večer, pokud nikdo neměl

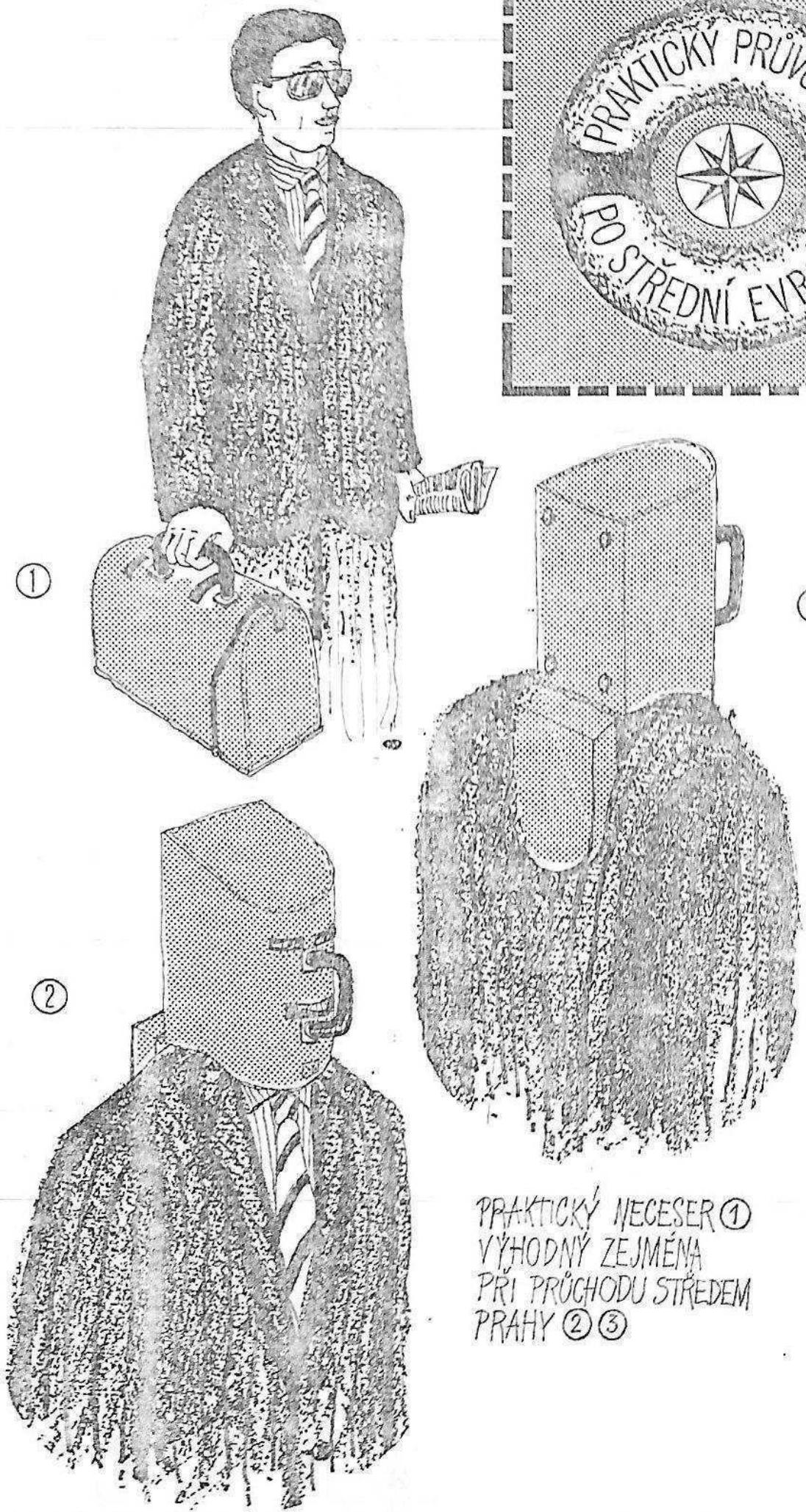
námitky, a to se nikdy nestalo.

V březnu 1949 se rušily v Praze hodinové hotely a z jednoho, jmenoval se V chaloupce, se stala manželská vysokoškolská kolej. Na nás se usmálo štěstí a dostali jsme tam pokojík. Byl malíčký, vešly se tam jen dvě postele, židle a stolek. Umyvadlo a skříň ve zdi. Nemohlo se tam kreslit, stolek byl nízký a bylo málo místa, ani studovat se v pokojíku nedalo. Byli jsme tam ale spolu a měli jsme střechu nad hlavou, tedy nad oběma hlavami. Naštěstí tam také bylo hotelové prádlo a peřiny, takže nevadilo, že jsme nic neměli.

Táta mě tam přivedl a přinesl zároveň moje knihy. Otevřela jsou skříň, že je tam uložím, ale ta skříň nebyla prázdná. Byl tam balíček sušenek a pytlík čokoládových bonbonů. Táta nejdřív říkal, že je tam zapomněli ti, co tam bydleli před námi, ale když viděl moje zklamání, tak přiznal, že je koupil on. Hned jsme je snědli a šli jsme ven. Blízko bylo nozířství s hezky upraveným výkladem. Zachtělo se mi něco koupit. "A na co, prosím tě?" ptal se táta. "Co kdybychom potřebovali něco ustříhnout?" povídám já. "Tak jo." A šli jsme dovnitř zařizovat domácnost. Koupili jsme nůžky. Tím to skončilo, a začalo. Já taky končím,

Vaše máma.

V Praze, říjen - prosinec 1971

PRAKTICKÝ NECESER ①
VÝHODNÝ ZEJMÉNA
PŘI PRŮCHODU STŘEDEM
PRAHY ② ③

2

5

3

1

4

5

6

7

8

9

10

11

12